

T.C.

**TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HZ. PEYGAMBER'İN SAHABENİN SÖYLEM VE
ÜSLUBUNA YÖNELİK TASHİHLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Selim ARIK

Danışman

Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

TOKAT-2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Hz. Peygamber’in Söylem ve Üslup Tashihleri” adlı Yüksek Lisans Tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

...//...//...

Tez Yazarı (Ad Soyad) İmza

JÜRİ KABUL VE ONAY

Selim ARIK tarafından hazırlanan “**Hız. Peygamber’in Söylem Ve Üslûba Yönelik Tashihleri**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı () tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği /Oy Çokluğu ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Hadis Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) :.....

.....

Üye :

.....

Üye :

.....

Üye :

.....

Üye :

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber (sas), Müslümanlar için en güzel örnek olması ve bir muallim olarak gönderilmesi hasebiyle ibadet, muamelât ve ahlâka kadar hayatın her alanında ve her zeminde sahâbeyi eğitmiştir. Bu eğitimlerinden biri de şüphe yok ki söz ve üsluba yönelik hataların düzeltilmesidir. Sahâbe, Hız. Peygamber'e iman etmenin ve onunla beraber bulunmanın büyük bahtıyarlığı sebebiyle elbette İslâm'ın en güzide müntesipleridir. Fakat bunun yanında onlarda birer beşer olmaları sebebiyle İslâm öncesi câhiliye adetleri gibi pek çok yanlışların da uygulandığı bir gelenek içinden çıkmaları, onların zaman zaman hata yapmalarına sebep olmuştur. Hız. Peygamber bu hatalarını farkederek düzeltmek suretiyle onları eğitmiştir. Ayrıca Hız. Peygamber'in tebliğ kabilinden olan söz, fiil ve takrirlerinin bütün inananlar için bağlayıcılığı söz konusu olduğundan hatalar karşısında sükût etmesi düşünülemez. Zira bu takdirde hatayı onaylayacağı anlamı barındıracaktı ki takriri sünnet kapsamında değerlendirilmesine yol açacaktır. Bu nedenle Hız. Peygamber'in gördüğü ve işittiği hataları uyarıp doğrusunu öğretmesi, aslında onun iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek olan aslı vazifelerinden birisini yerine getirmesinin bir gereğidir.

Araştırmamız, her ne kadar sahâbenin söylem ve üslup hatalarının tashihini konu edinse de içerik olarak günümüz insanların da yakından ilgilendiren bir öneme sahiptir. Çünkü bu ve buna benzer söylem ve üslup hataları bugün de yaygın olarak işlenmektedir. Bu bakımdan çalışmamız her ne kadar sahâbeyi ilgilendirse de aslında Hız. Peygamber'in vefatı sonrasında bugüne kadar benzer hataların işlenmesi mümkün olduğundan güncel bir değeri haizdir.

İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği, konuşma kabiliyetinin olmasıdır. Fitrî bir ihtiyaç olan konuşma, gelişigüzel değil, İslâm'ın emir ve tavsiyelerine uygun olmalıdır. Bu kapsamda sahâbenin inanca etki eden söylemlerinden gündelik hayata, sosyal ilişkilerle ilgili hususlardan ahlâkî konulara dair söz ve üslup hataları olmuştur. Hız. Peygamber, bütün bunları güzel bir metotla uyararak tashih ederek onları doğruya sevk etmiştir.

Araştırma konusunun belirlenmesinden hazırlanmasına kadar gerekli yönlendirmeleri ile destek veren ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Muammer Bayraktutar başta olmak üzere çalışma esnasında emeklerini esirgemeyerek gerekli yönlendirmeleri yaparak konu ile ilgili tavsiyelerinden

faaydalandığım Doç. Dr. Mustafa Canlı ve Doç. Dr. Serdar Gürses hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Hız. Peygamber, risalet görevi gereği Yüce Allah'tan aldığı vahyi, insanlara tebliğ etmiştir. Bunun yanında sahâbede müşahede ettiği inanç, ibadet ve muâmelât gibi alanlardaki hataları düzelttiği gibi konuşma tarzında tespit ettiği yanlışları da tashih etmeyi ihmal etmemiştir. İnsanın fitrî bir ihtiyacı olan konuşma eylemi, eğer İslâm'ın emir ve tavsiyelerine aykırı olursa, kişinin aleyhine etki edeceğinden, konunun daha ayrı bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca söylemlerin Allah katında dinî bir sorumluluğu doğurması bu durumu ayrıca önemli kılmaktadır. Bu sebeple Hız. Peygamber, inanca etki eden sözlerden gündelik hayata kadar pek çok alanda sahâbenin hatalarını uyararak doğrusunu öğretmiştir. Sahâbe, elbette Hız. Peygamber'e ilk iman eden topluluk olması bakımından değerlidir, ancak bu durum onların hayatın hiçbir alanında yanlış yapmayacağı anlamına gelmez. Onlar da beşer olmaları sebebiyle câhiliye bir toplumdan çıkmanın da etkisiyle zaman zaman söylem ve üsluplarında hatalar meydana gelmiştir. İşte bu söylem ve üslup hatalarını fark eden Hız. Peygamber, kimi zaman sebebini de açıklayarak onların hatalarını dile getirmiş ve doğrusunu öğretmiştir. Hız. Peygamber'in hitap tarzındaki hataları tashihi, sadece sahâbeyi bağlayan bir konu olmayıp kendisinden sonraki inananları da kapsayan genel bir yapıyı içermektedir. Hız. Peygamber müminlere bu alanda bir çerçeve çizmiş, hataların sınırlarını belirlemiş ve farklı türden hataların çözümünde kalıcı bir metot izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahabe, Dil, Söylem, Üslup.

ABSTRACT

Hz. Prophet conveyed to people the revelation he received from Allah, as part of his prophetic duty. In addition, he corrected the mistakes he observed in the companions in areas such as belief, worship and transactions, and did not neglect to correct the mistakes he detected in their speaking style. It turns out that the issue has a special importance, since the act of speaking, which is a need for humans, will have a detrimental effect on the person if it goes against the orders and recommendations of Islam. Moreover, the fact that the discourses give rise to a religious responsibility in the presence of God makes this situation even more important. For this reason, Hz. Prophet Warned the Companions from their mistakes in many areas, from words that affect faith to daily life, and taught them the right thing to do. Of course, the Companions are valuable because they were the first community to believe in Hz. Prophet, but this does not mean that they will not make mistakes in any area of life. Because they are human beings and due to the impact of coming out of an ignorant society, mistakes have occurred in their discourse and style from time to time. Hz. Prophet noticed these errors of discourse and styl, sometimes explained their mistakes by explained the reason, and taught them the correct ones. Hz. Prophet's correction of the errors in the companions's form of address is not a matter that concerns only the companions, but also includes a general structure that includes the believers after him. Hz. Prophet drew a framework for believers in this field, determined the limits of mistakes and followed a permanent method in solving different types of mistakes.

Key Words: Hadith, Companion, Language, Discourse, Style.

İçindekiler Tablosu

ÖN SÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	2
3. ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ	3
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4
BİRİNCİ BÖLÜM: SÖYLEM, ÜSLUP VE TASHİHİN MAHİYETİ VE ÖNEMİ	6
1.1. TEMEL KAVRAMLAR.....	6
1.1.1. Dil	6
1.1.1.1. Tanımı	6
1.1.1.2. İşlevi.....	7
1.1.1.3. Türleri.....	7
1.1.2. Söylem	10
1.1.3. Dil ile Söylem Farkı.....	11
1.1.4. Üslup.....	12
1.1.5. Söylem ve Üslup Farkı	15
1.1.6. Tashih	15
1.1.7. Tenkit.....	16
1.1.7.1. Tanımı	17
1.1.7.2. Tenkitte Gözetilecek İlkeler	17
1.2. İSLÂM'DA DİL VE ÜSLUBUN ÖNEMİ	18
1.2.1. Sözün Sorumluluğu	19
1.2.2. Kur'ân'da Söylem ve Üslup Tashihleri	26

İKİNCİ BÖLÜM: DİL VE ÜSLUP YÖNÜYLE HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE	31
2.1. HZ. PEYGAMBER'İN DİL VE ÜSLUBU	31
2.1.1. Konuşma Tarzı.....	31
2.1.2. Fesâhat ve Belâgatı	37
2.2. HZ. PEYGAMBER'İN TEMEL GÖREVLERİ BAĞLAMINDA TASHİH ROLÜ	39
2.2.1. Tebliğ.....	40
2.2.2. Tebyin	42
2.2.3. Tâlim.....	43
2.2.4. Tezkiye	44
2.2.5. Teşrî	45
2.2.6. Uyarma	47
2.3. KONUŞMA TARZI, SÖYLEM VE ÜSLUP AÇISINDAN SAHÂBE... 47	
2.3.1. Konuşma Tarzı.....	48
2.3.2. Sahâbeyi Söylem ve Üslup Hatasına Sevk Eden Sebepler.....	49
2.3.2.1. Câhiliye Adetleri	50
2.3.2.2. Bilgisizlik	52
2.3.2.3. Nefsânî Duygularla Hareket.....	53
2.3.2.4. Nezâket ve Zerâfet Eksikliği.....	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER'İN SAHÂBEYE YÖNELİK SÖYLEM VE ÜSLUP TASHİHLERİ	57
3.1. İTİKADÎ KONULARA YÖNELİK TASHİHLERİ	57
3.1.1. Hitaplarla İlgili Tashihleri	58
3.1.1.1. Abd ve Rabb İfadelerini Tashihi	58
3.1.1.2. Seyyid İfadesini Tashihi.....	62
3.1.1.3. Meşîet/Dileme Konusunda Tashihleri	65
3.1.1.3.1. Dilemede Allah'a Başkasını Ortak Kılmak.....	66

3.1.1.3.2. Dilemede Allah’a Hz. Peygamber’i Ortak Kılmak	67
3.1.1.4. Yağmurun Yağmasını Yıldızlara Bağlamak	68
3.1.2. Yeminle İlgili Tashihleri.....	69
3.1.2.1. Babalar Üzerine Yemin.....	70
3.1.2.2. Putlar ve Şeytan Adına Yemin.....	71
3.1.2.3. İslâm Dininden Berî Olma Üzerine Yemin.....	74
3.1.3. Tekfirle İlgili Tashihleri	76
3.2. İBADET VE DUAYA YÖNELİK SÖYLEM VE ÜSLUPLARI TASHİHİ	80
3.2.1. Dua Adabına Dâir Tashihleri.....	81
3.2.1.1. Duaya Hamd ve Salavatla Başlamak	82
3.2.1.2. Duada Sesi Yükseltmek	83
3.2.1.3. Duada Kesin ve Kararlı Olmak.....	83
3.2.1.4. Duanın Kabul Olmasında Acele Etmek	84
3.2.1.5. Duayı Gereksiz Uzatmak	85
3.2.2. Eksik ve Hatalı Duaları Tashihi.....	86
3.2.2.1. Bütün Nimetleri İstemek	86
3.2.2.2. Dünyada Cezayı İstemek	87
3.2.2.3. Duada Nebî Yerine Resûl Demek.....	88
3.2.2.4. Duada Bencil Davranmak	89
3.2.2.5. Ölümü Temenni Etmek.....	90
3.2.2.6. Ölü Arkasından Olumsuz Sözler Sarfetmek	92
3.3. AHLÂK, MUAMELÂT VE SOSYAL HAYATA YÖNELİK SÖYLEM VE ÜSLUPLARI TASHİHİ	93
3.3.1. Kötü Anlamı Çağrıştıracak Söylem ve Üslupları Tashihleri.....	93
3.3.1.1. Nefsi Pis Olarak Nitelendirmek	93
3.3.1.2. Üzüm İçin ‘Kerm’ Demek	95
3.3.1.3. Yatsı İçin ‘Ateme’ Demek	96

3.3.1.4. Anlamı Uygun ve Güzel Olmayan İsimler Vermek.....	97
3.3.1.5. Kötü Lakaplar Takmak	100
3.3.2. Lânet ve Beddua	104
3.3.2.1. Hz. Peygamber'in Lânet ve Beddua Karşısındaki Tutumu.....	105
3.3.2.2. Lânet ve Beddua Konusunda Tashihleri	107
3.3.2.2.1. İnsanlara Lânet ve Beddua Etmek.....	107
3.3.2.2.2. Hayvanlara Lânet ve Beddua Etmek	110
3.3.2.2.3. Diğer Varlıklara Lânet ve Beddua Etmek	110
3.3.3. Rencide Edici ve Küçük Düşürücü İfadelere Yönelik Tashihleri ...	111
3.3.3.1. Sövmek.....	112
3.3.3.1.1. İnsanlara Sövmek	114
3.3.3.1.2. Diğer Varlıklara Sövmek.....	120
3.3.3.1.2.1. Zamana Sövmek	120
3.3.3.1.2.2. Rüzgâra Sövmek.....	122
3.3.3.1.2.3. Hayvanlara Sövmek.....	123
3.3.3.1.2.4. Hastalık ve Musîbetlere Sövmek	124
3.3.3.2. Hakaret Etmek.....	125
3.3.4. Sosyal Hayatla İlgili Söylem ve Üslûba Yönelik Tashihleri	129
3.3.4.1. Kendini Tanıtmamak.....	129
3.3.4.2. Selâm Vermek.....	131
3.3.4.2.1. Müslümanlara Selâm Vermek	132
3.3.4.2.2. Allah'a Selâm Vermek	133
3.3.4.2.3. Gayri Müslimlere Selâm Vermek.....	134
3.3.4.3. Methetmek	136
3.3.4.3.1. Sahâbeyi Methetmek	137
3.3.4.3.2. Hz. Peygamber'i Methetmek.....	138
SONUÇ	143

Kaynakça.....	146
---------------	-----

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhis-selam
b.	: bin, ibn (oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bibl.	: Bibliyografya
bk.	: bakınız
bnt.	: binti
bs.	: Basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dip.	: Dipnot
ed.	: Editör
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
md.	: Madde
öl.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anhâ	: radıyallahu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve devamı
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Hız. Peygamber, Allah'tan aldığı vahyi insanlara ulaştıran bir resul olduğu gibi aynı zamanda ashabı konumunda bulunan müminlerin yanlışlarını uyarıp düzelten bir mürebbîdir. Bu bağlamda sahâbenin inanç ve ibadet hayatından muamelata, sosyal ilişkilerden ahlâka kadar ne kadar alan varsa her birinde onları eğiten ve öğreten Hız. Peygamber, günlük konuşma dilinde de dine uygun olmayan, eksik ve yanlış gördüğü hataları uyararak doğrusunu öğretmiştir. Bu açıdan, çalışmamız sahâbenin söylem ve üslup hatalarının araştırılmasını ve bunların Hız. Peygamber tarafından nasıl düzeltildiğini konu edinmektedir. Araştırma konusu hakkında daha önce, sahâbenin bazı hatalı davranışları, fikir ve yaklaşımlarının tashihi noktasında benzer çalışmalar yapılmıştır¹, fakat tespitlerimize göre sahâbenin söylem ve üslubuna yönelik müstakil herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

Konumuzun sahâbenin söylem ve üslup hatalarının tashihini içermesi, altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Çünkü bugüne kadar dil ile alakalı pek çok çalışma yapılmış olup her birisi dilin farklı yönlerine vurgu yapmıştır. Bu kapsamda konumuza yakın bir çalışma olan Şule Yüksel Uysal'ın *Hız. Peygamber ve Sözün Dönüşümü* adlı çalışması, söylem ve üslup hatalarından ziyade dile ait bütün alanları kapsamaktadır. Söz konusu çalışmada Hız. Peygamber'in sahâbeye yönelttiği sorulardan birisi olan müflisin kim olduğu ve istediği cevabı alamaması üzerine farklı bir boyuta dikkat çekerek yeni bir tanım yapması gibi kavramları içeren konular yer almıştır. İftira, yalan ve gıybet gibi her ne kadar dil ile alakalı olsa da tashihin meydana gelmediği alanlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bizim çalışmamız ise hatalı olanların tespit edilip doğrusunun öğretilmesini konu edinmektedir. Bu bağlamda Hız. Peygamber söz konusu hataları dile getirirken bazen genel bir uyarı yapmış, bazen de şahısları uyarmıştır. Uyardıktan sonra da doğru olan söylem ve üslupları açıklayarak tashih etmiştir. Dolayısıyla gıybet ve yalan gibi hatalar konuşmaya dayalı hatalardır, ancak Hız. Peygamber bunların bizzat kendilerini yasaklamış fakat yerlerine farklı ifadelerin getirilmesini zikretmemiştir. İşte bu nedenle sözü edilen çalışma bu tür rivâyetleri de barındırdığından bizim konumuzla ayırmıştır.

¹ Bk. Mesela, İhsan Arslan'ın "Sahâbenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hız. Peygamber'in Tavrı" adlı makalesi ve Mahmut Kavaklıoğlu'nun "Nazik Olmayan Bazı Söz ve Davranışlar Karşısında Hız. Peygamber" adlı makalesi buna benzer çalışmalara örnek teşkil etmektedir.

Hız. Peygamber, söylem ve üslup yönünden sahâbeyi iyi eğitmiş ve söylem ve üsluba dair önemli uyarılar yapmıştır. İslâm geldikten sonra câhiliyeden kalma isimleri değiştirmiş, toplumu kin ve düşmanlığa sevk eden yalan, gıybet, söz taşıma gibi olumsuz konuşmaları yasaklamıştır. Bu belirtilenlerin tamamı dile ait konuşma biçimleridir. Ancak bu konularla ilgili yazılan pek çok çalışma bulunduğundan, Hız. Peygamber'in söylem ve üslup ile ilgili hataları düzeltmesi ile ilgili herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu bakımdan söylem ve üslup, spesifik açıdan ele alınıp tashih yapılan alanlar incelenerek bu alanda da kayda değer bir araştırma yapılması sağlanacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

İnsan günlük yaşamının çoğunda konuşmaya ihtiyaç duyan, duygularını ve düşüncelerini, ihtiyaçlarını dahası bütün işlerini konuşma vasıtasıyla yerine getiren bir canlıdır. Ancak konuşurken kimi zaman hataya düşebilmekte ve bazen bu hataları kendisine dinî açıdan sorumluluk yükleyebilmektedir. Bu bakımdan konu ayrıca önem arz etmektedir.

Sahâbede câhiliye döneminden tevârüs eden birtakım sözler, İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Bu tür söylemlere şahit olan Hız. Peygamber, sahâbeyi uyarılmış ve yanlış olanlarını açıklayarak doğrusunu öğretmiştir. Sahâbede nasıl ki bu tür yanlış söz ve üslup mevcutsa bu çağda da gerek bilgisizlik gerekse örf ve âdetle yerleşmiş birtakım uygulamalar sebebiyle benzer hatalara düşülebilmektedir. Bu nedenle Hız. Peygamber'in sahâbeye yönelik söylem ve üslup hatalarını tashih etmesi o dönemden bugüne kadar benzer hatalarla karşılaşıldığında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda müminlere ışık tutacak öneme sahiptir.

Araştırmanın temel amacı konuyla ilgili rivâyetleri tespit edip ayrı ayrı ele alarak incelemektir. Ayrıca sahabenin hangi alanlarda yanlış söylem içinde olduğu, bu tür hatalı söylemlerde bulunanların başlıca kimlik ve özellikleri ve Hız. Peygamber'in bu hataları nasıl düzelttiği de çalışmanın farklı gâyelerindendir.

Araştırmada ilgili rivâyetler incelendiğinde Hız. Peygamber döneminde meydana gelen söylem ve üslup hataları ile bugün işlenen hatalar arasında benzerlikler göze çarpsa da ayrılan yönleri de bulunmaktadır. Söz gelimi o dönemde sövme de kullanılan ifadelerle bugün kullanılan ifadeler aynı değildir. Bu nedenle Hız. Peygamber'in sahâbede müşahade ettiği hataları zikrederken bugün için bize bir bakış açısı sunup ona göre benzer hataları da düzeltmek gerekir. Zaten Hız. Peygamber'in bütün hatalara şahit olması veya ağızdan çıkabilecek bütün olumsuz sözleri uyarması düşünülemez. Bu açıdan

araştırmamız bize genel bir perspektif çizecek olup hata olarak sayılan söylemlerin tashih edilmesini amaçlayacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ

Araştırma bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Her bir bölümde kendi içinde kısımlara ayrılmıştır.

Birinci bölümde, kavramsal çerçeve açısından bazı kelimelerin tahlilinden, dinî açıdan söylem ve üslubun mütakellime vereceği zararlardan ve Kur'ân'da yer alan dil ve üslup konularından bahsedilecektir.

İkinci bölüm, Hz. Peygamber'in bu tür tashih ve uyarıları hangi sebeple yaptığı ve bu uyarıları dile getiren Hz. Peygamber'in konuşma tarzının nasıl olduğu konusu ile tashihe muhatap olan sahâbenin konuşma tarzı ve hataları işlerken arka planında yatan saiklerin neler olduğu konularına değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise araştırmamızın da asıl konusu olan sahâbenin söylem ve üslup hataları ve tashihleri incelenip, konuyla ilgili açıklama ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Araştırmanın metoduna gelince, söz konusu çalışma sahâbeye yönelik söylem ve üslup hatalarına yönelik tashihler olacağından, konuyla ilgili hadis ve rivâyetler bağlamında ele alınacaktır. Bu tashihler bazen söylenen yanlış bir söze binaen yapılırken bazen de Hz. Peygamber'in direk uyarıları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi Hz. Peygamber, kendisinin de bulunduğu bir ortamda söylem olarak hatalı ifadeler kullananları uyaran rivâyetler olduğu gibi kendisine şikâyet bağlamında iletilen hataları düzelten rivâyetler de yer almaktadır. Hz. Peygamber'in hataları tashih etmesi ile ilgili rivâyetleri ise bazen hatayı dile getirip hemen devamında zikrettiği doğru telaffuz olarak karşımıza çıkarken bazen de farklı zamanlarda aynı durumla karşılaşıldığında müstakîl bir öğüt şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kısaca her bir rivâyetin bizzat kendisine tashih bildiren ifadeler yer aldığı gibi birbirinden bağımsız rivâyetlerin aynı konuyu ihtiva etmesinden dolayı tashih olarak sunulan rivâyetlere de rastlamak mümkündür.

Araştırmada ayrıca her bir kısımda yer alan rivâyetler incelenirken zaman zaman konuya bir giriş mahiyetinde tashih dışındaki rivâyetlere de yer verilmiştir. Buradaki amaç, Hz. Peygamber'in söylem olarak bir uyarıda bulunduğu konular hakkında önceden bilgiler vererek konunun önemine vurgu yapmaktır.

4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Hız. Peygamber'in sahâbede gördüğü söz ve üslup hatalarını araştırmak, elbette kaynak olarak hadis ve rivayetlerin incelenmesi olacaktır. Bu kapsamda ilgili rivâyetler incelenirken başta kütüb-i sitte olmak üzere diğer temel hadis kaynaklarına müracaat edilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili olarak benzer uyarıların bulunduğu âyetlere de yer verilerek sadece hadislerle yetinilmeyip Kur'ân ile teyit edilerek zenginleştirilmiştir.

Rivâyetlerin bazılarında yer alan kapalı ifadeler, söz konusu hadislerin daha iyi anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple hadislerin daha doğru anlaşılması için İbnü'l-Esir'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* adlı eseri ile İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Garîbü'l-Hadîs* adlı eserine ve hadis şerhlerine müracaat edilmiştir. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır: Buhârî'nin şerhlerinden olan İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve Bedreddin El-Aynî'nin (ö. 855/1451), *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserleridir. Müslim'in şerhlerinden Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* adlı eseri ve Ebû Davûd'un şerhlerinden Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Me'âlimü's-Sünen* adlı eseri ile Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî'nin (1857-1911), *Avnü'l-ma'bûd* adlı eserleri de yararlanılan diğer kaynaklardır. Zikredilen bu şerhler dışında hadis kaynaklarının diğer şerhlerine de müracaat edilmiştir.

Klasik dönemde yazılmış eserlerden Hız. Peygamber'in dili ve sahâbeyi bu alanda eğitmesiyle ilgili rivâyetleri de ele alan bir çalışma olan İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350), *Zâdü'l-me'âd* adlı eseri, bu çalışmanın hazırlanmasında ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Bu konu üzerinde çalışma yapılan diğer bir eser de Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd'in (ö. 1429/2008) *Mu'cemu'l-Menâhî'l-Lafziyye'dir*. Bu eser dile yönelik yasaklanan bütün alanları kapsayan bir eserdir. Eser; yalan, gıybet ve nehyedilen isimler gibi bizim konumuzun dışında kalan kısımları da barındıran geniş hacimli bir eserdir. Bunun dışında İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'sında Âfâtü'l-Lisan* bölümü ile Saîd b. Ali el-Kahtânî'nin (1951-2018) *Âfâtü'l-Lisan fî Dav'il Kitâbi ve's-Sünneti* adlı eseri, dil ile alakalı olumsuz anlamda ne kadar rivâyet varsa ele almış ve bu hususta rivâyetlere ulaşma konusunda bize yardımcı olmuştur. Çünkü bu eser rivâyetlerle ilgili herhangi bir açıklama yapmadan sadece dile ait rivâyetleri toplamayı amaçlamıştır. Buna benzer diğer bir çalışma da İbn Ebi'd-Dünya'nın *es-Sumt ve Âdâbi'l-Lisan adlı eseridir*. Bu eser, giriş kısmında dili korumanın öneminden ve susmanın faziletinden bahseder. Daha sonra söz

taşıma, gıybet, yalan ve methetmenin kötülenmesi konularını ele almıştır. Araştırmamız ile ilgili bazı rivâyetlere ulaşmamızda kaynaklık etmiştir.

Kavramsal çerçeve açısından bazı terimlerin anlamları için İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab* eseri ile Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1109), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* adlı eserine, hadis ıstılahları için de Abdullah Aydınî'nin Hadis *İstılahları Sözlüğü* adlı eserine müracaat edilmiştir. Ayrıca bazı kavramların açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu için *Diyanet İslâm Ansiklopedisine* ve *Dinî Kavramlar Sözlüğüne* başvurulmuştur.

Bunun yanında konu, dili de ilgilendirdiğinden edebiyat alanında yazılmış eserlerden Doğan Aksan'ın, *Her Yönüyle Dil* adlı kitabına ve Gülsüm Songül Ercan ve Pınar Danış'ın, *Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları* adlı makalesine müracaat edilmiştir.

Yine konunun fesahat açıdan incelenmesi için Muammer Bayraktutar'ın, *Hadislerde Mecâzî Anlatım* adlı kitabına ve dilin farklı türlerine yer veren Mehmet Görmez'in, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* isimli kitabına müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: SÖYLEM, ÜSLUP VE TASHİHİN MAHİYETİ VE ÖNEMİ

Bir konu hakkında araştırma yaparken öncelikle konuyla ilgili kavramların anlamı, kullanımı ve işleyişi ile ilgili bilgilere yer verilmesi, çalışmanın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle konumuzun içeriğini oluşturan kavramlara ve tahliline yer verilecektir.

Söylem ve üslubun Hz. Peygamber tarafından olumsuz kullanımları durumunda uyarılara maruz kalması, konunun dinî mahiyet taşımasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bazı olumsuz ifadeler, kişiyi Allah katında sorumlu kılmaktadır. Bu bölümde söylem ve üslubun dinî açıdan değerine yer verilecektir. Ayrıca söylem ve üslubun sadece Hz. Peygamber'in uyardığı bir durum olmadığı Kur'ân'da da buna benzer uyarıların da yer aldığı âyetler mevcuttur. İlgili âyetlerdeki söylem ve üslup hataları, hadislerde yer alan benzer hatalara karşı önemli dayanak oluşturmaktadır.

1.1.TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmamız söylem ve üslup hatalarını kapsadığı için bu alandaki kavramların tahliline yer verilecektir. Birbirine yakın iki kavram olan söylem ve üslup ile yine genelde eş anlamda kullanılan dil ve söylem kavramlarının mahiyetine ve özelliklerine yer verilecektir.

1.1.1. Dil

Dil, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli bir nitelik olup bu özelliğiyle bulunduğu toplumun kültürünü de oluşturan çok yönlü bir etkiye sahiptir.

Dil denince akla iki şey gelmektedir. Birincisi konuşmayı sağlayan organ, diğeri ise insanların birbirleriyle iletişim kurmalarına vasıta olan bir araçtır. Konumuz açısından değerlendirecek olursak dilin ikinci yönü bizi ilgilendirmektedir.

1.1.1.1. Tanımı

Dil konusunda pek çok tanım yapılmıştır. Her bir tanım, dilin farklı özelliklerini ortaya çıkararak genel bir çerçeve çizilmiştir. Bu bakımdan dil hakkında yapılan tanımları şu şekilde sıralayabiliriz. Dil, “bazı ses veya ses gruplarının o şeylerin hayalini uyandırması sürecinden ibarettir.”² Bir başka tanıma göre dil, “Herhangi bir toplumun

² Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 163.

bireyleri arasında anlaşma sağlayan yerleşik dizgedir.”³ Dil, aynı toplum içinde yaşayan insanların ortak olarak kullandıkları bir iletişim aracıdır. Buna göre bu çeşit dile toplumsal dil adı verilir.⁴ Dil, içinde bulunduğu toplumun tamamının kullandığı ve zamanla yerleşik hale geldiği bir süreci takip eder. Buna örnek verecek olursak Türkçe, Arapça ve Farsça gibi diller bir toplumun birbirleriyle anlaştığı, iletişim kurduğu ortak dildir. Örnek verilen bu dil gurupları, insanların doğup büyüdüğü aile ortamında ve çevresinde öğrendiği anadili dediğimiz dil türleridir.⁵

Dil, en kapsamlı olarak şöyle tanımlanmıştır: “Dil; duygu, düşünce ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir”.⁶

Yapılan bu tanımlardan hareketle dil, bireyler arasında anlaşma/iletişim aracı görevini yerine getirdiği, aynı toplum içinde yaşayan insanların ortak simgesini barındırdığı ve o toplumun kültürünü yansıttığı araçtır denilebilir.

1.1.1.2. İşlevi

Dilin işlevine gelince, dil, vasıttan başka bir şey değildir.⁷ Söz veya söylemin ortaya çıktığı kaynaktır da diyebiliriz. İnsanlar, söylemlerini kullandıkları dil aracılığıyla yerine getirirler. Bireyler konuşurken ifade ettikleri argo veya küfür sözlerini sahip oldukları dil aracılığıyla aktarırlar.

Dilin diğer bir fonksiyonu da sadece bilginin iletilmesi amacıyla bir şeyler söylemek değil, bir şeyler yapmaya da olanak tanımaktır ve bu iki işlev birbirinden ayrı düşünülemez.⁸ Başka bir ifadeyle dil, zihindeki düşünceleri ortaya çıkarıp karşı taraftan bir şeyler istemeye aracı olur. Bu bakımdan insanlar, meramını sahip oldukları dilleri sebebiyle anlatırlar.

1.1.1.3. Türleri

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 51.

⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 52.

⁵ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 53.

⁶ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 55.

⁷ Kaplan, *Kültür ve Dil*, 135.

⁸ Gülsüm Songül Ercan, Pınar Danış, “Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları” *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (Ağustos 2019), 530.

Genel olarak her dil grubu içinde, insanların kullandığı iki ayrı dil vardır. Biri “Günlük dil”, diğeri ise “yüksek dil”.⁹ Günlük dil, bireylerin gündelik hayatta birbirleriyle olan ilişkilerinde anlaşma sağladığı, belli bir kurala bağlı kalmadan toplumda yerleşik konuşma şeklidir. Yüksek dil ise günlük dile nazaran daha dikkatli konuşulan, belirli kuralları olan ve eğitim seviyeleri yüksek olan kişilerin kullandığı bir konuşma biçimidir. İnsanlar, birbirleriyle olan ilişkilerinde günlük dili kullanırken, düşüncelerini yansıtırken olguları açık seçik ve özlü olarak tasvir etmeye uygun, kesin ve düzenli cümle yapısına sahip, daha özenli telaffuz isteyen konuşmalarında yüksek dili kullanırlar.¹⁰

Dilin bu iki farklı türü dışında bir de yazı dili ve konuşma dili¹¹ şeklinde isimlendirilen türleri vardır. Yazı dili, konuşulan bir ifadenin yazıya geçirilen bir metin hâline getirilmesi değil, konuşanın kullandığı bir ifade biçimidir.¹² Herhangi bir kimse yazı yazarken kuracağı cümleleri nasıl kural ve kâidelerine uygun bir şekilde dikkat ederek yazıya döküyorsa, aynı hali konuşurken de devam ettirmesidir. Konuşma dili ise bir ulusun, bir dil birliğinin dilinin yazıyla ilişkili olmayan ve çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan yönüdür. Konuşma dili yazıdan daha önce olduğu için asıldır.¹³

Burada dilin bir başka türü olan bireysel ve toplumsal yönüne de değinmek gerekir. Çünkü bu ayrım, daha sonra dil ile söylemin birbirinden farklı şeyler olduğunu göstermek için önemlidir. Dilin bireysel yönü, insanın kendine has bir konuşma biçimi olan söz veya söylem iken toplumsal yönü ise aynı toplum içinde yaşayan insanların ortak olarak kullandıkları bir iletişim aracıdır.¹⁴ Dolayısıyla bu ayrımdan hareketle şu şekilde bir açıklama yapılabilir. Dil toplumun genelinin kullandığı iletişim aracı olurken söylem ise bireylerin kullandığı konuşma biçimidir. Her bireyin konuşurken toplumun genelinin kullandığı dilden ayrı olarak kendine has olarak ifade ettiği şeyler, söz veya söylemdir.

Dilin türlerini belirtirken geride yer verilen çeşitleri dışında bir de edebî dil vardır. Edebî dil, “bir milletin konuşma dili ve yazı dili teşekkül ettikten sonra kültür dili diyebileceğimiz bir söyleyiş zemininde daha fazla hissedilen, bir tarafı ile itibari ve uçucu, bir tarafı ile hayatın gerçek değerleriyle kaynaşan estetik ve orijinal bir ifade

⁹ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 208.

¹⁰ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 208.

¹¹ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 207.

¹² Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 207.

¹³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 85.

¹⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 52.

yoludur.”¹⁵ Kullanılacak kelimelerin daha seçici ve ortamına uygun bir şekilde belirlenip ifade edilmesidir.

Son olarak din diline de kısaca değinmek istiyoruz. Din dili denince akla iki şey gelir. Biri, dinî metinlerin nazil olduğu dilin kaide ve kuralları; diğer ise genelde bütün dinlerin özelde ise bir dinin hakikatleri ifade etme biçim ve tarzıdır. Mesela Müslümanların ibadet ve din dili modern Arapçadan farklı olan klasik Arapçadır.¹⁶ Dil, yaşanan tecrübe ve birikimle mutlak oluşunu kaybederek günlük dilin çerçevesi içine yerleşir ve mukayyet halini alır. Günlük dilin kelimelerini, o güne kadar kullandığından daha farklı bir şekilde kullanır ki, bu yeni dil aklın almadığı bir tecrübeyi ifade eden, akıl üstü bir hakikati işaret eden bir dildir. İşte bu dile “din dili” ifadesi verilir.¹⁷

Peygamberler aracılığıyla insanlara iletilen, Allah’ın emir ve yasaklarını ihtiva eden ve insan hayatının tüm yönlerini kapsayan vahyin, ilahi bir vasıf taşıyor olması bu dili kutsallaştıran en temel özelliğidir.¹⁸ Din dili, yaşayan imanın dilidir. Müminlerin anlayışlarını yönlendiren ve hayatlarına yön veren temel bakış açısı ile tutumlarını dile getiren bir dildir. Din dili dinin kendisi gibi inançla ilgilidir.¹⁹ Bu nedenle dini metinlerde yer alan kelimelerin günlük yaşamda kullanılması din dilini ihtiva etmektedir.

Sonuç olarak dil konusunda yapılan tanımlardan, dilin işlevinden ve özelliklerinden hareketle şunları söylemek mümkündür. Dil, insanın konuşmak için ihtiyaç duyduğu bir araçtır. Her toplumun kullandığı dil, yaşadıkları ortamdan ve kültürden dolayı farklılık arz etmektedir. Kimi zaman bu konuşmalar, din dili ile yerine getirilirken kimi zaman da edebî dil olarak ifade edilmektedir.

¹⁵ Mehmet Önal, “Edebi Dil ve Üslûp” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36 (Erzurum 2008), 25.

¹⁶ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 297.

¹⁷ Tahsin Görgün, “Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu” *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 1 (Nisan 2015), 184.

¹⁸ Ali Yıldırım, “Din Dili Dini Dil Ayrımı” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (Ocak 2016), 329.

¹⁹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 299.

1.1.2. Söylem

Söylem, Arapça karşılığı hitap olup, bir sözü ifade etmektir.²⁰ Zihinde var olan bilginin dile yansıyan halidir. Türkçe sözlüklere bakıldığında ise söyleyiş, söyleniş, sesletim, telaffuz, kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade gibi anlamlara gelir.²¹

Söz veya söylem, diğer adıyla bireysel konuşma, toplumsal olan dilin kişi tarafından gerçekleştirilmesi, özel kullanılışıdır.²² Dilin bireysel olan yanı; kişinin çeşitli özelliklerine, kültürel durumuna, düşünme yeteneğine, ruh yapısına ve ruhsal durumuna göre insandan insana değişir.²³ Bu tanıma göre söylem, hususî bir yetidir. Dil, insanın doğduğu, yetiştiği ve etkileşim içinde olduğu çevresinden öğrendiği kalıtsal bir yapıya sahipken, söylem ise bu yetinin kişinin kendi ruhsal ve çevresel etkilere bağlı olarak özel kullanım şeklidir.

Bir başka tanımda ise söylem, yazılı ve sözlü dil kullanımı, toplumsal bir pratik biçimidir.²⁴ Söz veya söylem, dilin kendisi değil, dilin konuşulduğu veya yazıldığı biçimdir.²⁵ Genel olarak söylem şu şekilde tanımlanmıştır: “Söylem; sözlü, yazılı ve görsel temsiller yoluyla bireyler arasındaki sembolik etkileşim ve iletişim olgularına gönderimde bulunmaktadır.”²⁶

Söylemin mahiyeti hakkında da farklı açıklamalar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar, söylemi, bütün konuşma ve yazma eylemleri olarak değerlendirirken, bazıları ise sadece konuşma ağı türevlerinden oluşan uygulamalar olarak değerlendirir.²⁷ Söylem bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak), dinleyiciyi (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar.²⁸ “Söylem belirli bir zaman dilimi içinde belli insan grupları arasında olan ve diğer insan grupları ile ilişkili olarak geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri içerir.”²⁹

²⁰ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu 'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/361.

²¹ Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 12 Şubat 2024. <https://sozluk.gov.tr>

²² Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 52.

²³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 50.

²⁴ Ercan, “Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi”, 528.

²⁵ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 206.

²⁶ Ercan, “Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi”, 530.

²⁷ Hilal Çelik, Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, *MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (İstanbul 2008), 100.

²⁸ Çelik, “Söylem Analizi”, 100.

²⁹ Çelik, “Söylem Analizi”, 100.

Söylem terimi, dilin kullanım şekline, ne için kullanıldığına ve kullanıldığı sosyal bağlama dikkatleri çeken geniş yelpazede bir yaklaşımdır.³⁰ Buna göre söylem kelimesi İngilizce’de farklı açılardan ele alınarak tanımlanmıştır. Mesela, söylem kimi sözlüklerde konuşma veya yazılı iletişimken, kimilerinde belirli bir konu hakkında konuşma, konuşmada veya yazılı olarak bir konunun uzun ve ciddi bir şekilde ele alınması veya tartışılması, belirli konuşma veya yazı türlerine kullanılan dil olarak tanımlanmıştır.³¹ Farklı açılardan ele alınan söylem kelimesi hakkında yapılan bu tanımlardan yola çıkarak konuşma, belirli bir konunun tartışılması ve bu tartışmalarda kullanılan dil olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse söylem bir yandan ağızdan çıkan ifadeler olabilirken diğer yandan kalıplaşmış fikirlerin ortaya atılmasıdır.

Söylem terimine farklı açıdan bakarak belli bir görüş etrafında toplanmış, ekonomik, tarihi ve kültürel hayat görüşünden tutun belli bir ideolojiyi savunma olarak ele alanlar da olmuştur. Yani her söylemde yüklü olan bir anlam ve mesaj bulunmaktadır.³² Biraz daha açık ifade etmek gerekirse söylem belli bir düşüncüyü yansıtan sloganlaşmış ifadelerdir. Dinî söylem, tıbbî söylem gibi genel alanları içine aldığı gibi, Kur’ân yeter söylemi, nefret söylemi gibi belli alanların alt konularını da içine almaktadır.

Çalışmamızda gerek söylemin sloganlaşmış örneklerine gerek hatalı ifade biçimlerine ve söz konusu söylemin arkasında yatan hatalı düşünce ve inançtan kaynaklı ifade türlerine yer verilecektir. Çünkü tespit edebildiğimiz rivâyetlere bakıldığında söylemin farklı çeşitleri de yer almaktadır.

1.1.3. Dil ile Söylem Farkı

Dil ve söylemin tanım ve işlevlerini belirledikten sonra aralarında ne gibi farkların olduğu ortaya çıkacaktır. Buna göre dili, sözden ayırmak gerekir. Bu da toplumsal olguyu bireysel olgudan; önemli olguyu önemsiz olandan ayırmak demektir. Yani dil toplumun kullandığı bir ifade biçimi olurken söylem daha özel anlamı içerir.³³ Dilin temel birimi gösterge (medlûl), söylemin temel birimi ise cümledir. Dil için bir zaman sınırlaması yoktur. Yani zaman dışında da var olur. Söylem ise şimdiki zamanda var olur. Söylemde

³⁰ Berkan Güngör, “Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması Ve Eleştirel Söylem Analizi”, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi* 2 (Ankara 2020), 3.

³¹ Güngör, “Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması”, 3.

³² Güngör, “Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması”, 3.

³³ Faruk Bozgöz, “Dilin Kaynağı ve İlk Dil Problemi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Diyarbakır 2003), 35.

önemli olan kimin ne söylediğidir. Yalın dilin bir dünyası yoktur. Söylem ise her zaman bir şey hakkındadır. Dil, sadece iletişim için ön şartları ve kodları sağlar, iletişimin alınıp verildiği yer ise söylemdir.³⁴ Dil, iletişimin basit bir tanımı ya da aracı değildir aksine sosyal bir pratiktir, bir şeyleri yaratma sürecidir.³⁵ Söylem, yapısal ve içeriksel tutarlılığı olan ve sosyal bağlamda bireylere anlamı inşa etmeye olanak tanıyan dilsel malzemenin araçları olarak görülmektedir.³⁶ Görüldüğü gibi her ikisinin de özellikleri dikkatle incelendiğinde aralarında önemli farkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Kısacası dil; kaynak, söylem ise o kaynaktan çıkan ürünlerdir.

Söylemin tanımından ve özelliklerinden yola çıkarak şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Dilin, dışarıya aktardığı sesler söylemdir ve aynı zaman da sözdür. Gerek telaffuz edilen bu kelimeler, belli bir kural içinde çıksın gerekse gelişigüzel çıksın fark etmez. Dil ve söylemin tanım ve mahiyetinden yola çıkarak her ikisinde ilk bakışta birbirinden bağımsız olduğu gözükmemektedir.

Bu iki kavramın farklılıklarından bahseden çalışmalar bulunmaktadır. Daha geniş malumatlar için ilgili eserlere müracaat edilebilir.³⁷

1.1.4. Üslup

Üslup, çok yönü olan bir ifade tarzıdır. Genellikle söylem ile birbirine karıştırılmaktadır. Bu bakımdan üslubun tanımı ve özelliklerinin iyi belirlenmesi, kavramsal çerçevesinin ortaya çıkarılması, aralarındaki farkın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Üslup kelimesi sözlükte, yol, yön ve gidilecek yer³⁸ anlamlarına gelir. Terim anlamı olarak üslup; duygu ve düşünceleri ifade etme şekline, kelimelerin seçiminden onların terkibine, cümle ve paragraflar haline gelişine, söz ve yazı sanatlarıyla günlük dilin dışına çıkmasına denilmektedir.³⁹ Söylemlerin daha dikkatli, yerine ve zamanına göre seçimi üsluptur.

³⁴ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 206.

³⁵ Çelik, “Söylem Analizi”, 101.

³⁶ Çelik, “Söylem Analizi”, 101.

³⁷ Bk. Dil ile söylemin farklılığına işaret eden kaynaklar mevcuttur. Mesela Mehmet Kaplan’ın “*Kültür ve Dil*” adlı eseri ile Mehmet Görmez’in “*Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*” adlı eseri dil ve söylemin farklılıklarından bahsetmektedir.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arab*, 1, 473.

³⁹ Âlim Kahraman, “Üslup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/387.

Üslup; kişiye has özel bir ifadedir, bir grubun orijinal anlatım özelliğidir, bir ifade yolunun hususiyetidir (konuşma üslubu), bir mevki veya makamın bir yönüdür (müdür üslubu, öğrenci üslubu).⁴⁰ Her şahsın kendine özgü konumu, idraki, malûmâtı ve meziyetine göre düşündüğünü anlatışı vardır. Yani kimsenin ifâdesi başkasının beyanına benzemez. “Üslub-u beyan aynıyla insan” sözünden de anlaşıldığı gibi üslup, insanın kendisidir.⁴¹ Her sanatçı, ressam, yazar ve hatiplerin anlatımlarında veya eserlerinde aynı kelimeleri kullandıkları halde birbirlerinden ayırt edici ifade tarzları ortaya çıkabilmektedir. İşte farklı ifade tarzları o kişiye ait üslûptur.

Üslubun farklı bir tanımı da şudur. Her bir şahsın düşüncesini ortaya koymak için takip ettiği ifade tarzıdır. Kişilerin birey olarak kendine özgü bir beyan tarzı vardır. O beyan tarzı ile yazıları hususileşir ve üslubu ortaya çıkar.⁴² Üslup eski tabirle tarz-ı beyân demektir. Duygu ve düşüncesini, endişelerini, hislerini, hayallerini anlatmak için herkesin şahsî bir ifade tarzı vardır. İşte o tarza üslup denilir.⁴³

Üslup kelimesi, farklı ilim dallarında da kullanılan bir terimdir. Mesela tefsir usûlünde başlı başlına bir konu olan Üslubu'l-Kur'ân, buna örnek verilebilir. Gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısında Kur'ân'ın kendine özgü anlatım tarzına Üslubu'l-Kur'ân denir. Kur'ân'ın üslubunda ayrıca lafız ve mâna dengesi, onun gönüller üzerindeki etkisi, ses ve terkip nizamında ortaya konan âhenk, akla ve duyguya aynı zamanda hitap etmesi gibi özellikler yer alır.⁴⁴

Kur'ân, insanlara hitap ederken bunu belli bir kurala göre ele alır. İnananlar ve inanmayanlar hakkındaki ifade tarzları, kötülüğünden bahsedilen kimseler hakkında sarîh ifade yerine ismi mevsûl gibi kapalı lafızların kullanılması, tek bir kimse yerine daha geniş kapsamlı kelimelerin yer alması, Kur'ân'ın başlıca üslup özelliklerindendir.⁴⁵ Üslubu'l-Kur'ân hakkında yer alan bu bilgiler ışığında konumuz açısından inceleme alanımız olan üslup terimi, bu ilim dalında da yine tarz, kelime seçimi ve lafız-mana dengesi gibi anlamları barındırmaktadır.

⁴⁰ Önal, *Edebi Dil ve Üslup*, 32.

⁴¹ Ramazan Kazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013), 43.

⁴² İbrahim Bayraktar, *Edebi ve İlmî Açından Hadis* (İzmir: Işık Yayınları, 1993), 37.

⁴³ Kazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, 43.

⁴⁴ M. Suat Mertoğlu, “Üslubu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/382.

⁴⁵ A. Cüneyt Eren, “Kur'ân Metninin Üslup Özellikleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi Yayınları* 9/5 (Ankara 2014), 868.

Kur'ân'ın üslubundan bahsettikten sonra kısaca hadislerin üslubuna da yer verilecek olursa, Hz. Peygamber'in az sözle çok anlam ifade eden (cevâmiu'l-kelim) kelimeler kullanması,⁴⁶ onun başlıca üslubunu ortaya koymaktadır. Yine buna benzer söze başlarken bazen yemin ifade eden kelimeler kullanması,⁴⁷ hatalı davranışından dolayı suçlanan bir çocuğa yanındakilerin öfkeli hareketlerine karşı yavrucuğum şeklinde ifade kullanması,⁴⁸ Hz. Peygamber'in hadislerde bize yansıyan üslubunu ortaya koymaktadır. Ancak burada şunu da ifade etmekte yarar vardır. Hadislerin lafızdan çok mana ile rivâyet edilmesi, ravilerin büyük bir kısmının Arap olmayan kişilerden oluşması gibi sebepler, hadislerin üslubu konusunda yeterli çalışmaların yapılamamasına etki etmiştir.⁴⁹ İkinci bölümde Hz. Peygamber'in konuşma tarzına yer verileceği için aslında hadislere yansıyan üslubu hakkında da yeterli bilgiyi verecektir.

Üslub terimiyle yakın ilişkili olan diğer bir kavram da “Üslubü'l-hakîm” dir. Belagat ilminin konusu olan Üslubü'l-hakîm, muhatabın baskısından kurtulmak veya espri ve nükte yapmak amacıyla başvurulmuş bir anlatım şeklidir; beklenmedik bir karşılık olduğu için muhatabın dikkatini çeker ve onun söze olan ilgisini artırır.⁵⁰ Görüldüğü gibi üslubun bu şekli de yine konuşma tarzıyla alakalıdır. Konuşmacının muhatabının dikkatini dağıtmak için kullandığı süslü ifadelerle onu başka bir alana çekmesidir. Dolayısıyla bunu yaparken de farklı bir üslup kullanılmaktadır.

Üslup hakkında yapılan farklı ilim dallarındaki tanımlardan yola çıkarak aslında neticede aynı yere gelmiş oluyoruz. Kısacası her bir ilim dalında üslup, bir konuşma biçimidir. İletişimde kullanılan ifadelerin seçimi, muhataba karşı hitap şekli ve mütekellimin konuşma tavrı, üslubun genel çerçevesini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber, sahâbenin üslubuna yönelik hatalarını tashih ederken onların konuşurken kullandıkları ifadelerine, anlatım tarzlarına ve konuşma esnasında sergiledikleri sertliklerine uyarılar yapmıştır.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Şam: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993), “Ta’bîr”, 22.

⁴⁷ Muhammed b. İsa et-Tirmizî *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), “Fiten”, 9.

⁴⁸ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen* (Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013), “Ticâret”, 67.

⁴⁹ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 295.

⁵⁰ İsmail Durmuş, “Üslub-u Hakîm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/381.

1.1.5. Söylem ve Üslup Farkı

Söylem ve üslup, dil ile bağlantılı olan birbirine yakın iki kavramdır. Her ikisi de dilden neşet etmektedir. Her ikisi de dilin fonksiyonları olduğuna göre aralarında birtakım farklar vardır. Aralarındaki farkları şu şekilde özetleyebiliriz.

Üslup, “insanın aynıdır ve bir kimsenin bütün hususiyetlerinin damgasıdır.”⁵¹ Söylem ise “gerçekliğin bir haritasıdır.”⁵² İnsanın fitratında ne varsa onu dil aracılığıyla dışarı yansıtma şekli üsluptur. Mesela sert mizaçlı bir kimse konuşurken yüksek sesle ve bazen kaba konuşabilir. İşte bu onun üslubudur. Söylem ise ağızdan çıkan gelişigüzel konuşmalardır.

Üslup ve söylemin birbirlerine benzeyen yanları da vardır. Her üslup aynı zamanda bir söylemdir, fakat her söylem, üslup değildir. Çünkü dil aracılığıyla ağızdan çıkan kelimeler birer söylem olduğu gibi aynı zamanda bu söylem, belirli kurallar ve ahenk içinde çıktığında diğer taraftan birer üsluptur.

Netice itibarıyla söylem, daha önce de belirtildiği gibi bir yandan konuşulan kelâmın ifadelerini oluştururken diğer yandan bir düşünce ekseninde klişeleşmiş cümleleri ifade eder. Üslup ise söz konusu ifadelerin söyleniş şeklinden ibarettir. Bu söyleniş tarzlarında hata olduğunda ise bunların düzeltilmesi gerekir. Bu sebeple konuyla ilgili diğer bir kavram olan tashihe değinmemiz gerekmektedir.

1.1.6. Tashih

Lugatta iyileşmek, doğru olmak anlamına gelen⁵³ “sahha” fiilinden türetilen tashih kelimesi, bir hatayı ortadan kaldırıp, doğru olanını ispat etmektir.⁵⁴ Hataları düzeltmek, doğru olanını belirtmek ve göstermektir.

Tashih kelimesi, kullanıldığı ilim dallarına göre farklı manaları barındırmaktadır. Hadis ilminde tashih denince, hadisin sahih olduğunu söylemek, buna hükmetmek⁵⁵ anlamına gelirken, Fıkıh dilinde “bir ibâdetin veya akdin bozukluğunu gerektiren unsurun düşürülerek sağlıklı bir hâle getirilmesi”⁵⁶ demektir. Her iki ilim dalında da

⁵¹ Önal, *Edebi Dil ve Üslup*, 32.

⁵² Ercan, *Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi*, 530.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/507.

⁵⁴ Abdurrahman b. Yahya el-Yemanî, *Usûlü tashihi 'l-İlmî* (Mekke: Dâr'u âlemi'l-fevâid, 1434/2013), 48.

⁵⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 310.

⁵⁶ Ozat Shamshiyev, *Haneî Mezhebinde Tashîhu'l-Ukûd Teorisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 21.

tashih ifadesinin ortak yönü, bir nesnedeki eksikliği ve hatayı ortadan kaldırarak sağlam hale getirmektir. Dolayısıyla tashihin olduğu yerde bir düzeltme, onarma vardır.

Tashih teriminin kullanıldığı ilim dallarından bir diğeri de Ferâizdir. Ferâiz ilminde “Tashîhü’l-Mes’ele” olarak yer alır. Tashîhü’l-Mes’ele, her varise alacakları payların bir tam hisseden düşük olmamasını ifade eder.⁵⁷ Mirastan pay alacak hisse sahipleri haklarını aldıktan sonra geriye kalan kısmı asabe⁵⁸ olanlar alacakları zaman birden fazla asabe varsa her birine bir tam hisse düşmesi için meselenin yeniden alınması tashih olarak isimlendirilmektedir. Burada hatadan ziyade mevcut halin düzeltilmesi vardır. Bir değişim olduğu için de bu meseleye tashih denmiştir.

Tashih kelimesinin tahlili neticesinde anlam açısından kısaca özetlemek gerekirse karşılaşılan herhangi bir hatanın düzeltilmesi, onarılması demektir. Bu onarım, farklı ilim dallarında kendi içindeki bir fiili veya nesneyi düzeltmek olduğu gibi bazen konuşmada meydana gelen hataları düzeltmek için de olabilir. Konuşmada meydana gelen hatalı söylem ve üslubun tashihi bazen kullanılan yanlış ifadelerin yerine doğru olanını söylemek olabildiği gibi bazen de hatanın zikredilip o yanlış kullanımın sonlandırılması şeklinde de olabilir. Çünkü her yanlış ifadenin yerine gelebilecek doğru olan başka bir söz olmayabilir. Dolayısıyla ilgili rivâyetler incelendiğinde bir kısmının yerine doğrusu zikredilip diğer kısımlarda ise hata olan ifadeler uyarılıp o ifadelerden kaçınılması istenecektir. Edebî tashih konusu ise ileride ele alınacaktır.

Söylem ve üslup konusunda yapılan hatalara dikkat çekmek ve bunları tashih etmek, bir anlamda bunları tenkit etmek, tenkit süzgecinden geçirmek demektir. Bu hususta konumuzla ilgili olduğundan burada tenkide dair de bazı değerlendirmelere yer verilmeye çalışılacaktır.

1.1.7. Tenkit

Hiz. Peygamber’in sahâbeye yönelik söylem ve üslup hatalarını tashihi noktasında konuyla yakın bir kavram olan tenkide de yer vermek gerekir. Zira sahâbilerden söylem ve üslup olarak hata işleyenlerin Hiz. Peygamber tarafından uyarılması bir bakıma tenkide benzemektedir.

⁵⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *el-Mevâris fi’ş-Şerîati’l-İslâmiye*, (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2015), 138.

⁵⁸ Hayreddin Karaman, “Asabe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452. Asabe: Baba tarafından gelen erkek akraba ve erkek çocuklardır. Asabe tek başına bulunduğu zaman mirasın tamamını, belli hisseli mirasçılarla birlikte bulunduğu zaman onlardan geriye kalanı alır.

1.1.7.1. Tanımı

Tenkit kelimesi Arapçada nakd kökünden türemiş olup peşin ödemek, parayı sahtesinden ayırmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁹ Terim olarak ise herhangi bir şeyin olumlu ya da olumsuz yönleriyle objektif bir tarzda değerlendirilmesi şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰ Tenkit, isim olarak kullanıldığında bir insanı, bir eseri, bir konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme işi ve muaheze anlamlarına gelmektedir. Edebiyatta ise bir edebiyat veya sanat eserini her yönüyle değerlendirerek anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazılan yazı türü; tenkit, kritik olarak tanımlanmaktadır.⁶¹

Tenkit en genel anlamıyla varlıklardaki iyi-kötü, doğru-yanlış ikiliklerinin ortaya konması, tespitlerin değerlendirilmesi ve bu yolla inceleme nesnesi hakkında bir neticeye varılması demektir.⁶² Tenkit, seçilen olumlu niteliği ve belirlenen olumsuz niteliği inceleyerek bir idealler dünyası oluşturur.⁶³

Tenkit/Eleştiri mantığının merkezinde ‘doğruluk’ kavramı yer almakta ve böyle bir amaç güdülmeksizin yapılan eleştiriye nihaî olarak anlam verilemeyeceği bilinmelidir.⁶⁴ Bu nedenle tenkit ederken amaç muhatabın kusurlarını ortaya çıkarmak değil, onun iyiliğini isteyerek hatasının farkında olmasını sağlamaktır. Tenkidi bu yönüyle düşündüğümüzde Hz. Peygamber’in söylem ve üslup hatalarını da tenkit olarak görmek mümkündür.

1.1.7.2. Tenkitte Gözetilecek İlkeler

Tenkit ederken nelere dikkat edilmesi gerekir, tenkit edecek kimsede bulunması gereken vasıflar nelerdir? Bu soruların cevabı niteliğinde tenkitte gözetilecek ilkeleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

“*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et*”⁶⁵ âyeti, aynı zamanda tenkit ederken kullanılacak üslubun önemine işaret etmektedir. Tenkit ederken yumuşak bir üslup kullanılmalı ve yapıcı bir yüz ifadesiyle

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 3/425.

⁶⁰ Kemal Timur, “Tanzimattan Milli Edebiyata Tenkit”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10 (Nisan 2019), 2.

⁶¹ Güncel Türkçe Sözlük, “Tenkit” (Erişim 25 Mart 2024). <https://sozluk.gov.tr/>.

⁶² Aldemir, *Türk Edebiyatında Eleştiri*, 8.

⁶³ Aldemir, *Türk Edebiyatında Eleştiri*, 9.

⁶⁴ Teceli Karasu, Mahsum AYTEPE (ed.), *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü Ve Tahammül Ahlâkı-III (M. XII.-XIX. Yüzyıl arası)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 62.

⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nahl 16/125.

yerine getirilmesi gerekir.⁶⁶ “İslâm nesnel ilkeleri haiz olup sağlam temeller üzerine oturtulmuş eleştiriyi teşvik etmiş; ahlakî ve tutarlılığı olmayan, hakîkatin ortaya konulması gayesiyle yapılmayan eleştiriyi de reddetmiştir.”⁶⁷

Tenkit ederken ve hatalar düzeltilirken yapılan hatalı tespitler ve uyarılar, tenkit ve tashihte bulunan kimsenin tenkit edilmesini sağlar. Bu nedenle tenkitte belli kurallara dikkat edilmelidir. Aksi takdirde böyle bir tenkit faydadan çok zarar sağlayacaktır. Tenkit, yalan ve batıldan uzak olarak doğruluk üzere bina edilmelidir. Bunun yanında tenkitte Allah’ın rızası gözetilmeli, şahsi gayeler güdülerek muhatap rencide edilmemeli ve edebe riayet edilmelidir.⁶⁸ Gazzâlî, tenkidin kabulü ve reddi hususunda; tenkidin usulü, adabı, mahiyeti, amacı, tenkitte bulunan kimsenin yetkinliği gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.⁶⁹

Bir tenkitte bu ilkeler gözetildiğinde yapılan tenkit fayda sağlayacaktır. Çünkü bu şekilde yapılan bir tenkit, karşısındaki muhatabını değil onun söylemlerini, üslubunu ve ifadelerindeki hataları ortaya çıkarmaktır. Yoksa tenkitte amaç, hatanın kendisini ortaya çıkarmak değil de hatayı yapanı hedef almak olursa böyle bir tenkit sağlıklı sonuç doğurmayacaktır.

1.2. İSLÂM’DA DİL VE ÜSLUBUN ÖNEMİ

İnsan yapısı gereği her zaman konuşmaya muhtaç olan bir varlıktır. Konuşurken kimi zaman inancına, örfüne, gelenek ve göreneklerine göre uygun ifadeler kullanırken kimi zaman da söz ve ifadelerinde hataya düşebilmektedir. Bu tür konuşmaların hata olarak belirlenmesi ya Kur’ân’ın ya da Hz. Peygamber’in uyarılarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Allah Kur’ân’da hatalı söylemleri bildirerek inananları uyarmıştır. Kur’ân’da ki uyarılar daha çok geçmiş ümmetlere ait hataları dile getirirken, bazen Hz. Peygamber’e karşı konuşurken takınılması gereken üslup üzerinde durulmuş, bazen de müminde bulunması gereken dil ve üslup örnekleri zikredilmiştir. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber, şahit olduğu söylem ve üslup hatalarını vahiy kontrolüyle yerine getirmiş ve tashih etmiştir. Kısaca Hz. Peygamber’in tashihte bulunduğu sahâbenin söylem ve

⁶⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâru İhya Tûrâs, 1418/1997), 3/245.

⁶⁷ Teceli Karasu, Mahsum Aytepe (ed.), Sadrettin Buğda, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü Ve Tahammül Ahlâkı-II (Klasik Dönem VII-XII. Asırlar)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 243.

⁶⁸ Ali Budak, “İslâm Araştırmalarında Tenkit Âdabı”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/2, (Diyarbakır 2013), 95.

⁶⁹ Karasu, Aytepe (ed.), Sadrettin Buğda, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü Ve Tahammül Ahlâkı-II*, 246.

üsluplarına yönelik uyarılarının benzerleri Kur'ân'da da işlenmiştir. *“İnsanlara güzel sözler söyleyin.”*⁷⁰ buyuran Allah Teâla, olumsuz ifadeler yerine insanları mutlu edecek sözlerin söylenmesini emretmiştir. Hatalı söylemlerin yerine hangi tür ifadelerin kullanılması gerektiğini de öğretmiştir. Mesela Kur'ân'ın üzerinde durduğu olumlu ifadeler ma'ruf, belîğ, leyyin, sedid, kerim ve meysur olmak üzere altı şekilde karşımıza çıkmaktadır.⁷¹

1.2.1. Sözün Sorumluluğu

İnsanlar eylem olarak yaptıkları fiillerden sorumlu oldukları gibi söylemlerinden de sorumludur. Hatta bedendeki organlar içinde en fazla günah işlenen organ dildir. Çünkü yalan, iftira ve dedikodu gibi insanı harama sevk eden konuşmalar, mâlâyânî gibi boş sözler sarf etmek gibi mekruh ve fuzûlî konuşmalar, diğer âzâlardan daha fazla insanı zarara sokmaktadır⁷² ve kişi bunlardan sorumlu tutulmaktadır. Nitekim bir âyette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: *“İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.”*⁷³ Bu âyetten de anlaşılacağı üzere söylenen sözler olumlu veya olumsuz kaydedilmektedir.⁷⁴ Eğer dini açıdan bir hata söz konusu ise bu tür sözler Allah katında kişiyi zarara uğratacaktır.

Dil, inanca etki eden önemli bir araçtır. Çünkü insanın müslüman olmasını sağlayan da küfre düşmesine etki eden de dilin ikrârı veya inkârıyla mümkündür. Bu açıdan bakıldığında gayri müslim bir kişi İslâm'a girmek istediğinde bunun en temel şartı kelime-i şهادet getirmesidir. Yine aynı şekilde Müslüman bir kimsenin küfre dönmesi de diliyle İslâm'dan çıktığını ifade etmesidir.

Bireylerin kullandıkları ifadelerin leh veya aleyhinde nasıl tezahür edeceği konusunda Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: *“Kul hiç farkında olmadan Allah'ın rızasını celbeden bir söz söyler de Allah bu söz sebebiyle o kimsenin derecelerini yükseltir. Yine bir kul farkında olmadan Allah'ın öfkesini celbeden bir kelime söyler de bu sözü sebebiyle cehenneme atılır.”*⁷⁵ Bu nedenle konuşurken çok dikkatli hareket

⁷⁰ el-Bakara 2/83.

⁷¹ Esra Hacımüftüoğlu, “Kur'ân-ı Kerim'de Müminlerin Ağız ve Söz Disiplini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Erzurum 2014), 220.

⁷² Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *Mu'cemu'l-Menâhî'l-Lafziyye* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1417/1996), 21.

⁷³ Kâf 50/18.

⁷⁴ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerh-i Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ Emiriyye, 1323/1905), 9/272.

⁷⁵ Buhârî, “Rikâk”, 23; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, nşr. Mahmûd Muhammed Halîl (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), “Câmî”, 68.

edilmesi gerekir. Aksi takdirde Kur'ân ve Sünnet'in onaylamadığı konuşmalar, bireylerin aleyhine işlemesine etki edecektir. Çünkü farkında olmasa bile bunun bir sorumluluğu vardır.

Kur'ân'da sadece hatalı söylemler dile getirilmemiş aynı zamanda insanlara hitap ederken nasıl bir üslup üzere olunması gerektiği de bildirmiştir. Bu bağlamda şu âyet ifade tarzının nasıl olması gerektiği konusunda yol göstermektedir. “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁷⁶ Buna karşılık sözün yaldızlı olanının şeytanların süslemelerinden⁷⁷ olduğunu bildirmiştir. Taberî (ö. 310/923), sözün yaldızlı olmasından kastedilenin, batıl olan şeylerin dil aracılığıyla süslü gösterilmesi ve bu işi yapanların karşısındaki kişiyi kendi fitnelerine uymalarını sağlamaları ve onları aldatmaları şeklinde anlaşılacağını ifade etmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla yaldızlı konuşmak, şeytanların başvurduğu bir uygulama olup, konuşurken daha sade bir üslup tercih edilmesi gerekir.

Allah Teâla küfürde zirveye ulaşmış Firavun'a karşı Hz. Musa'ya onu İslâm'a çağırırken nasıl bir üslup içinde olması gerektiğini şöyle bildirmiştir. “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”⁷⁹ Bu âyetten de anlaşılacağı üzere karşısındaki kişiyi İslâm'a ısındırma adına konuşma üslubu, büyük önem arz etmektedir. İman etmeyen kişiye karşı yumuşak bir üslup kullanılmasını emreden Allah Teâla, müminlere karşı konuşurken daha yapıcı, tatlı ve yumuşak bir üslup kullanılmasından daha fazla hoşnut olacaktır.

Sözün sorumluluğu bağlamında Kur'ân en güzel ifadelerin söylenmesini emretmiş ve böyle konuşanların doğru yolda olduklarını bildirmiştir. Nitekim Allah Teâla bu husus da şöyle buyurmuştur: “Sözü dinleyip de onun en güzeline uyan kimseler var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir.”⁸⁰ Bu bakımdan konuşmalarında hataya düşen kimseler uyarıldığında bu hatadan dönüp doğru olanını yapmak, Kur'ân'ın övdüğü bir eylemdir. Hz. Peygamber, Kur'ân'dan aldığı bu öğretiyle hareket ederek başta sahâbe olmak üzere sonraki nesillerdeki müminler için konuşma tarzındaki hataları düzelterek doğrusunu öğretme konusunda büyük bir çaba sarf etmiştir.

⁷⁶ en-Nahl 16/125.

⁷⁷ el-En'âm 6/112.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kâhire, Dâr'u Hicr, 1422/2001), 9/502.

⁷⁹ Tâhâ 20/44.

⁸⁰ ez-Zümer 39/18.

Kur'ân'ın üzerinde durduğu bir başka söz sorumluluğu da, anne-babaya karşı hitap ederken nasıl bir üslup içinde olunması gerektiği hususudur. Bu bağlamda Allah Teâla “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.*”⁸¹ buyurarak onları üzecek en küçük bıkkınlık ifade eden sözlerden sakınılması gerektiğini bildirmiştir.

Allah Teâla, olumsuz sözlerden hoşlanmadığını bir başka âyette şu şekilde dile getirmiştir: “*Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”⁸² Bu âyet, olumsuz söz söylemenin Allah tarafından seilmeyen bir fiil olduğunu göstermektedir. Çirkin sözden kastın ne olduğu konusunda tefsirlerde farklı değerlendirmeler yer almaktadır. İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Taberî, bundan kastın beddua olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak mazlum kişi bundan istisna edilmiştir.⁸³ Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ise zararı fazla, hilesi ve tuzağı çok olan kişilerin çirkin işlerinin anlatılmasının caiz olacağını dile getirmiştir. Âyetin münafıklar hakkında indiğini ve insanlara zulmetmelerinden dolayı yaptıkları çirkin işlerin anlatılması gerektiğini söylemiştir.⁸⁴ Bu açıklamaya göre ise çirkin sözün beddua dışında olumsuz ne varsa anlatılmaması gerektiği, ancak zulme uğrayanların yapılan zulme karşı kötülüklerin anlatılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Tefsirlerde zulmün nasıl açıklanması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar da yer almaktadır. Mesela kendisine zulmedilen kişi beddua yerine “*Allah’ım onun zulmüne karşı bana yardım et. Benim hakkımı ortaya çıkar ve onunla benim aramdaki işleri çöz.*”⁸⁵ diye dua etmesi kendisi için daha iyi olacaktır. Allah’ın, zalimlerin zulümlerine karşı kötü söz söylenmesini istisna etmesi, zalimin Allah’ın sevmediği işi yapmasından dolayı kaynaklanmaktadır.⁸⁶ Dolayısıyla Allah çirkin sözün söylenmesini sevmez, ancak Allah’ın sevmediği işi yapanlara karşı kullanılan çirkin sözler bu kapsamın dışındadır.

Kur’ân’ın uyarıda bulunduğu ve sorumluluk anlamında konuşulması durumunda Allah’ın hoşlanmadığı ifadelerden birisi de “ölü” ifadesinin şehitler hakkında

⁸¹ el-İsrâ 17/23.

⁸² en-Nisâ 4/148.

⁸³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (Medine: Dâr'u Taybe, 1420/1999), 2/442; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/344.

⁸⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâr'u İhya Tûras, 1420/1999), 11/253.

⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/344.

⁸⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/105.

kullanılmasıdır.⁸⁷ Çünkü Allah, onların diri olduklarını ve kendi katından rızıklandıklarını bildirmektedir.⁸⁸ Şehitlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarında asılı vaziyette cennet rızıklarından istifade ederek dolaşmaktadırlar.⁸⁹ Bu nedenle şehitlerin hakikatte normal ölümler gibi olmadığı ve Allah tarafından ölü ifadesinin onlar hakkında söylenmemesi gerektiği bildirilmiştir.

Sözün sorumluluğu bağlamında Kur’ân’da yer alan âyetlere ilave olarak Hz. Peygamber’in konu hakkında pek çok hadisleri mevcuttur. Sözün sorumluluğu ile ilgili hadis kaynaklarında “Hıfzu’l-Lisân” başlığı altında bablar açılmış ve konu ile ilgili pek çok rivâyet zikredilmiştir.⁹⁰ Bu meyanda sözün sorumluluğu ile ilgili hadislere yer vermek istiyoruz.

Hiz. Peygamber, boş konuşmanın ve üslupta edebe riâyet etmemenin kişiye ne kadar zarar verdiğini bildirmek için şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz kıyamet günü bana en sevgili ve makamca en yakın olanınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır. Kıyamet günü bana en sevimsiz ve makam bakımından en uzak olanlarınız ise gevezeler, avurtlarını şişirip konuşanlar ve kibirli davrananlardır.”*⁹¹

Hiz. Peygamber konuşurken ifadelerin yerli yerinde kullanılmasının kâmil bir müminin vasfı olarak zikretmiştir. Nitekim Ebû Hüreyre’den gelen bir rivâyette şöyle buyurmuştur: *“Mâlâyânîyi (faydasız söz ve boş işleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman olduğundandır.”*⁹² Mübârekfûr’ye (ö. 1353/1934) göre burada mâlâyânîyi ifadesinden kasıt söz ve fiillerden haram, şüpheli şeyler, mekruh ve kendisine ihtiyaç duyulmayan fuzulî mübah işlerdir.⁹³ İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), mâlâyânîyi şu şekilde tarif etmektedir: Bir kimse bir şey konuşacağı zaman konuşmayıp susacak olsa bundan dolayı günaha girmeyecekse ve kendisine veya malına bir zarar da gelmeyecekse işte bu konuşacağı sözleri mâlâyânîdir. Mesela bir adam bir toplulukta oturup gezdiği yerleri, yediği yemekleri, hoşuna giden manzaraları anlatsa bütün bunlarla zamanını zâyî etmiştir.⁹⁴ Hiz. Peygamber, bir başka hadiste de *“Mümin, onu bunu çeğiştirip kötüleyen,*

⁸⁷ el-Bakara 2/154.

⁸⁸ Âli İmran 3/169.

⁸⁹ Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihâd”, 13.

⁹⁰ Buhârî, “Rikâk”, 23; Tirmizî, “Zühûd”, 52.

⁹¹ Tirmizî, “Birr”, 70.

⁹² Tirmizî, “Zühûd”, 11; İmam Mâlik, “Camî”, 10.

⁹³ Ebû’l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî bi şerh-i Câmi’-t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.), 6/500.

⁹⁴ Ebû Hamîd b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-Mârifet, ty.), 3/113.

ona buna lânet eden, sözü, davranışı ve ağız bozuk kimse değildir.”⁹⁵ buyurmuştur. Dolayısıyla yapılan bütün bu uyarılar, müminin konuşma esnasında nelere dikkat edeceğini, nasıl bir ifade kullanacağını ve nelerden sanınacağını haber vermektedir.

Hiz. Peygamber ağızdan çıkan sözlerin ne kadar önemli olduğunu belirtmek için “Allah’a ve âhiret gününe inanan kişi, ya hayır söylesin ya da sussun.”⁹⁶ buyurmuş, konuşmak kişiye fayda sağlamayacaksa susmanın daha hayırlı olacağını bildirmiştir. Abdullah b. Amr, Hiz. Peygamber’in bu hadisine paralel olarak susan kimsenin kurtuluşa ereceğini bildirmiştir.⁹⁷ Çünkü imanını kemâle erdiren bir kimse, imanından aldığı güçle dünyada nefsinin muhasebesini yapar ve ahirette pişman olacağı sözleri konuşma yerine susmayı tercih eder.⁹⁸ Yine buna benzer başka bir rivâyette Ukbe b. Âmir, Allah Resûlü’ne kurtuluşa vesile olacak şey nedir diye sorduğunda Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Diline sahip ol, evin geniş olsun ve hataların için de ağla.”⁹⁹

Zaman zaman Hiz. Peygamber’in huzuruna gelip ondan nasihat etmesini isteyen kişiler olabilmekteydi. Bir gün Süfyân b. Abdullah, Hiz. Peygamber’in huzuruna gelip Hiz. Peygamber’den kendisine İslâm’da öyle bir amel tavsiye etmesini ve bu tavsiye üzerine başka kimseye herhangi bir soru sormayacağını bildirmesi üzerine Hiz. Peygamber, “Allah’a karşı gelmekten sakın ve dosdoğru ol.” buyurmuştur. Sonrasında ne yapmasını gerektiğini sorunca da bu sefer Hiz. Peygamber dilini işaret ederek sözlerine dikkat etmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁰

Konuşma esnasında insanları rencide etmenin zararlarını dile getiren Hiz. Peygamber, Ebû Ümâme’den rivâyet edilen şu hadiste buna dikkat çekmiştir: “Hayâ imandandır, iman edenin yeri ise Cennettir. Kötü söz konuşmak insanlara sıkıntı verip incitir. Sıkıntı verip inciten kimselerin yeri ise cehennemdir.”¹⁰¹ Yine aynı sahâbiden rivâyet edilen şu hadiste oldukça dikkat çekicidir. “Hayâ ve az konuşmak, imanın kısımlarındadır. Çirkin ve çok konuşmak ise münâfıklığın kısımlarındadır.”¹⁰²

⁹⁵ Buhârî, “Edeb”, 38.

⁹⁶ Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu’s-sahîh* tkh. Muhammed Zihni Efendi (Türkiye: Daru’t-Tabâati’l-İlmiyye, 1334/1916), “İmân”, 74.

⁹⁷ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn-i Ebî Dünya, *es-Sumt ve âdâbi’l-Lisan* (Beyrut: Daru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1410/1989), 48.

⁹⁸ Ebû’l-Hasan Ali b. Halef İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi’l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003), 10/186.

⁹⁹ Tirmizî, “Zühd”, 52.

¹⁰⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Müsnedü’l-İmâmi’l-Dârimî* (?) “Rikâk”, 1116.

¹⁰¹ Tirmizî, “Birr”, 65.

¹⁰² Tirmizî, “Birr”, 80.

Hız. Peygamber bazen önemli bir hususa dikkatleri çekmek için bazı olayların varlığını başka şeylere bağlayarak zihinde bir canlandırma meydana getirmektedir. Mesela bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Kulun iman kalbi istikamet üzere olmadıkça doğruluğa ulaşamaz. Kalbi de dili istikamet üzere olmadıkça doğruluğa ulaşamaz.”*¹⁰³ Yine buna benzer başka bir rivâyette de şöyle buyrulmaktadır: *“Âdemoğlu sabahladığı vakit bedeninin bütün organları dile boyun eğler ve şöyle derler; ‘Bizim hakkımızda Allah’tan kork, çünkü biz sana bağlıyız. Sen dürüst olursan biz de dürüst oluruz. Şayet sen eğri olursan bizde hata ederiz.’”*¹⁰⁴ Bu rivâyet ile Hız. Peygamber’in bir başka hadisinde buyurduğu *“Uyanık olun bedende öyle bir organ vardır ki o düzgün olduğunda bedeninin tamamı da düzgün olur, şayet o bozuk olduğunda ise bedeninin tamamı da bozuk olur. O organ, kalptir.”*¹⁰⁵ rivâyeti arasında teâruz var gibi gözükmemektedir. Buna şöyle cevap verilmiştir: Dil, kalbin tercümânıdır ve bedeninin dış organları içinde kalbi temsil eder. Dolayısıyla dile isnat edilenler mecaz yoluyla söylenmiştir.¹⁰⁶ Hakikatte kalpte olanlar bedeni etkiler, ancak kalpte olanlar dil vasıtasıyla dışa aktarılır. Dolayısıyla bu iki rivâyet arasındaki işkâl de çözülmüştür.

Hız. Peygamber konuşma konusunda olumsuz ifadelerden sakınılması gerektiğini bildirdiği gibi olumlu anlamda konuşurken nelere dikkat edilmesi gerektiğini de öğretmiştir. Nitekim *“Allah’ı zikretmeksizin çokça konuşmayın. Çünkü çokça konuşulan bir yerde Allah zikredilmezse kalp katılaşır. Allah’a en uzak kişiler, kalbi katı olan kimselerdir.”*¹⁰⁷ buyurarak konuşmalarda Allah isminin de zikredilmesini tavsiye etmiş, onun zikrinin geçmediği konuşmaların ise kalbe katılık vereceğini dile getirmiştir. Yine buna benzer olarak Hız. Peygamber, hangi tür konuşmaların yapılması gerektiği konusunda şöyle buyurmuştur: *“Âdemoğlunun kendisine fayda sağlayacağı şeyler ya iyiliği emretmek ya kötülükten alıkoymak ya da Allah’ı zikretmektir.”*¹⁰⁸ Burada mübalağa yapılarak dikkat edilmesi gerekenler bildirilmiştir. Bu hadis *“Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların*

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 20/343.

¹⁰⁴ Tirmizî, “Zühd”, 52.

¹⁰⁵ Buhârî, “İmân”, 37.

¹⁰⁶ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 7/75.

¹⁰⁷ Tirmizî, “Zühd”, 52.

¹⁰⁸ Tirmizî, “Zühd”, 52.

aralarında gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur.”¹⁰⁹ âyetinden alıntı yapılarak söylenmiştir.¹¹⁰

Hız. Peygamber kimi zaman da ashâbına dikkat edilmesi gerekenleri anlatırken bazı hususların daha önemli olduğunu ve daha fazla üzerinde durulması gerektiğini bildirmiştir. Nitekim “*Kim bana iki dudağı arasındaki (dili) ile iki bacağı arasındaki (namusu) hakkında dikkatli olacağının garantisini verirse ben de onların cennete girmelerine kefil olurum.*”¹¹¹ buyurarak bu iki organ konusunda çok dikkatli olunması gerektiğini hatırlatmıştır. İbn Battâl (ö. 449/1057) dili korumaktan kastın kitabın sol taraftan verilmesine sebep olacak sözlerden uzak durulmasını ifade edeceğini söyler.¹¹² Kastallânî (ö. 923/1517) özellikle bu iki organın zikredilmesinin nedeni olarak dünyada insanın başını sıkıntıya sokacak en büyük imtihan olmalarını ifade eder. Bu ikisini koruyan kimse kötülüklerin de en büyüğünden korunmuş olur.¹¹³

Hız. Peygamber’in üslup bakımından uyardığı konuşma tarzları vardır. Mesela Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Allah, sığırların dillerini çıkardıkları gibi belîğ konuşmak için avurtlarını şişire şişire konuşan kimselere buğz ediyor.*”¹¹⁴ Bu rivâyette Hız. Peygamber konuşulan kelâmın lafızlarını değil konuşma tarzını eleştirmiştir. Bazen konuşmada ifade edilen lafızlar hatalı olmayabilir ancak jest ve mimiklere dikkat etmeden konuşmakta eleştiriye kapı aralamaktadır. Bir kimsenin yaratılışında belîğ konuşma özelliği varsa rivâyette yer alan Allah’ın buğz ettiği kişilere bunlar girmemektedir.¹¹⁵ Buradan da anlaşılıyor ki konuşmasını yapmacık yapan ve insanlara kendisini beğendirmek için belîğ konuşmaya çalışan kişiler, uyarının kapsamına girmektedirler.

Netice itibarıyla söz ile ilgili âyet ve hadislerde belirtilen hususlara dikkat edilmediği takdirde bu tür hatalı ifadeler, kişiyi ciddi anlamda tehlikeye atmaktadır. Hız. Peygamber bir yandan sözün sorumluluğu açısından şahit olduğu söylem ve üslup hatalarını uyarıp tashih ederken diğer yandan bu tür hatalara ilk başta düşülmemesi için önleyici tedbirler almıştır. Kimi zaman konuşmanın kişiye zarar vermesi durumunda susmanın hayırlı olacağını bildirmiş, kimi zamanda hatalı sözlerin kişiyi en fazla günaha düşmesine sebep olan ifadeler olduğunu dile getirmiştir.

¹⁰⁹ en-Nisâ 4/114.

¹¹⁰ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahveî*, 7/79.

¹¹¹ Buhârî, “Rikâk”, 23; Tirmizî, “Zühd”, 52.

¹¹² İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 10/186.

¹¹³ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 9/273.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 93.

¹¹⁵ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahveî*, 8/118.

Söylem ve üsluba yönelik kişiye yükleyeceği sorumlulukla ilgili âyet ve hadislerle yer verdikten sonra kısaca Kur’ân’da yer alan söylem ve üslup hatalarının tashihiye değinmek gerekir. Çünkü hatalı sözlerin uyarılması ve tashihi sadece Hz. Peygamber’in uyguladığı bir görev olmayıp, Kur’ân’da Allah Teâlâ’nın benzer hatalı sözleri uyardığı yerler olmuştur.

1.2.2. Kur’ân’da Söylem ve Üslup Tashihleri

Câhiliye döneminden tevarüs eden söz ve uygulamalar, İslâm’ın ilkelerine aykırı ise Kur’ân ve sünnet, bunları düzeltmiştir. Bunun en güzel örneğini Kur’ân’da bulmak mümkündür. Müminlerin anlamı farklı yerlerde kullanılmaya müsait olan bir kelimeyi aralarında konuşmaları üzerine Allah Teâlâ onları ikaz ederek onun yerine başka bir kelimenin kullanılmasını emretmiştir. *“Ey iman edenler! ‘Râ’inâ (bizi gözet)’ demeyin, ‘unzurnâ (bize bak)’ deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.”*¹¹⁶

Tefsirlere bakıldığında konuyla ilgili söz konusu yasaklanan lafzın yerine başka bir kelimenin kullanılmasının arkasında şu sebep yatmaktadır: Müminler, Hz. Peygamber’in kendilerine ilim alanında bir şeyler okuması durumunda ‘Bizi gözet’ anlamında “Râ’inâ” ifadesini kullanırlardı. Yahudiler ise İbrânice de sövme anlamında kullanılan ve müminlerin telaffuz ettiği bu kelimeye benzeyen “Râ’inâ” lafzını (i harfini uzatarak) kullanarak *“İşit işitmez olasıca”* anlamını kastederlerdi. Yahudiler, müminlerin Hz. Peygamber’e “Râ’inâ” ifadesini kullandıklarını işitince onlar da bu kelimeyi sövme anlamını kastederek Hz. Peygamber’e hitap ederken kullanmaya başladılar. Bundan dolayı müminler bu lafzı kullanmaktan nehy olundular.¹¹⁷

Yine buna benzer olarak farklı tefsir kaynaklarında söz konusu yasaklanan ifadenin arka planında şu bilgiler yer almaktadır: Yahudiler, konuşmalarında tevriye¹¹⁸ yaparak kendilerince olumsuz anlam taşıyan manasını kastediyorlardı. Bu âyette de belirtildiği üzere onlar işitme anlamını değil saçmalama, boşboğaz gibi anlamları kastediyorlardı.¹¹⁹ Yine şu âyet buna örnektir. *“Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak ‘İşittik, karşı geldik’, ‘İşit, işitmez olası!’ ‘Râ’inâ’ derler.*

¹¹⁶ el-Bakara 2/104.

¹¹⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 3/634.

¹¹⁸ İsmail Durmuş, “Tevriye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/47. Tevriye; biri kelime söylendiğinde herkesçe anlaşılan, diğeri sadece erbabı tarafından bilinen iki anlamlı kelimeyi gizli bir karineye dayanarak uzak anlamında kullanmayı ifade eder.

¹¹⁹ İbni Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/373.

*Hâlbuki onlar, “İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak” deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.”*¹²⁰ Görüldüğü gibi bu âyetle kâfirlerin farklı manada kullandıkları bir kelimeyi, Allah Teâla farklı bir kelimeyle değiştirilmesini emretmiştir.

Kur’ân’da yer alan bir başka tashih örneği de yine Yahudilerin kendilerine emredilen bir sözü söylememeleri üzerine vuku bulmuştur: *Hani, “Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hıtta!” (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz” demiştik.”*¹²¹ Bu âyetle Yahudilerden bizi affet anlamında “hıtta” demeleri emredilmiş, fakat onlar bu sözün yerine hemen bir sonra ki âyetle ifade edilen farklı bir söz söylemişlerdir. *“Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik.”*¹²² Görüldüğü gibi bu âyetle kendilerinden söylenmesi istenen söz yerine başka bir kelime kullandıkları belirtilmiş fakat değiştirdikleri sözün ne olduğu bildirilmemiştir. Konuyla ilgili rivâyetlere bakıldığında Ebû Hüreyre’den nakledilen şu hadis, söylenen söz hakkında bilgi vermektedir: *“İsrâiloğullarına tevâzu göstererek kapıdan girin ve (hıtta) bizi bağışlayın dediği zaman onlar bu sözü değiştirmişler ve kapıdan girerken arkaları üzerine sürünerek girmişler ve buğday demişlerdir.”*¹²³

İsrâiloğulları kendilerine emredilenlere hem fiil hem de söz olarak muhalefet ettiler. Çünkü onlar kapıdan girdiklerinde şükretmeleri için Allah onlardan secde etmelerini istedi, onlar ise bu fiili sürünmeyle değiştirdiler. Yine aynı şekilde Allah onlardan bağışlanma istemelerini ifade eden “hıtta” sözünü söylemelerini emretti, onlar ise “hıtta” yerine “hınta” yani buğday diyerek bu ifadeyi değiştirdiler.¹²⁴ Günahlarının bağışlanmasını dilemeleri yerine buğday ifadesini kullanmaları, boş bir söz ile sırf kendilerine emredilene muhalefet etmek içindir.¹²⁵ Tıpkı Hz. Peygamber’e gelerek selam verir gibi “es-Sâmü aleyküm”¹²⁶ diyerek kelime oyunu yapan Yahudiler, burada da “hıtta” yerine “hınta” diyerek kendilerince muhatabı kandırmak istemişlerdir.

¹²⁰ en-Nisâ 4/46.

¹²¹ el-Bakara 2/58.

¹²² el-Bakara 2/59.

¹²³ Buhârî, “Tefsir”, 4; Tirmizî, “Tefsir”, 44.

¹²⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâkî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1389/1969), 8/304.

¹²⁵ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 8/234.

¹²⁶ Buhârî, “İsti'zân”, 22; Müslim, “Selâm”, 11; Tirmizî, “İsti'zân”, 13.

Kur'an'ın tashih ettiği bir başka söylem örneği de yine Hucurât sûresinde yer alan şu âyettir: “*Bedevîler “İman ettik” dediler. De ki: İman etmediniz. (Öyleyse “iman ettik” demeyin.) “Fakat boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir...*”¹²⁷ Taberî bu âyetin tefsirinde inandıklarını söyleyen topluluğun dil ile iman ettiklerini ancak fiillerinin sözleriyle ifade ettiklerine uygun olmadığını dile getirmektedir. Bu sebeple teslim olduk demeleri emredilmiştir. Çünkü İslâm söz (ile ifade edilerek elde edilir), iman ise hem söz hem de fiildir.¹²⁸ Neseî de bu açıklamalara paralel olarak İslam'ın kalben inanılmayıp sadece dil ile ikrar edilerek elde edileceğini, ancak kalbin dil ile birlikte birbirlerine muvafık olarak inanıldığında imanın elde edileceğini belirtmektedir.¹²⁹ Dolayısıyla Allah Teâla bedevîlerin kalplerinde henüz yerleşmeyen imanlarından dolayı onların iman ettik sözlerini tashih ederek teslim olduk demeleri gerektiğini bildirmiştir.

Kur'an'da yer alan tashih örneklerinden birisi de ehl-i kitaptan olan bazı kişilerin dillerini eğip bükerek okudukları şeyleri Allah katından olmadığı halde Allah adına isnat etmeleridir. Oysa Allah, onların iddia ettiklerinin kendi katından olmadığını bildirerek hatalı olan ifadelerini tashih etmiştir.¹³⁰ Sözü edilen kişiler Yahudilerdir. Bunlar, kitapları olan tevrata tahrif etmişler ve kendi uydurdıkları şeylerin Allah tarafından indirildiğini iddia etmişlerdir.¹³¹ Allah Teâla Kur'an'da bu kişilerin hatalı söylemlerini dile getirerek isnat ettikleri şeylerin kendi tarafından söylenmediğini bildirmiş ve hatalı olan bu sözlerini tashih etmiştir.

Allah Teâla Kur'an'da tashih olarak bazı lafızların değiştirilip yerlerine daha uygun ifadelerin kullanılmasını istediği örneklerle yer ve verdikten sonra bir de dolaylı olarak birtakım ifadelerin kullanılmasının uygun olmayacağını bildirmiştir. Bununla ilgili olarak birkaç âyete yer vermek istiyoruz. Kur'an'da üslup olarak sürekli güzel sözlerin söylenmesine vurgu yapılmış, böyle davranılmadığında kullanılan ifadelerin şeytanın kışkırtmaları olduğu dile getirilmiştir. Bununla ilgili olarak şu âyet örnek verilebilir: “*Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söyleyinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır.*”¹³² Bu âyetten anlaşılacağı üzere güzel söz söylenmesi Allah tarafından emredilmiştir. Âyette yer alan “güzel söz söyleyinler”

¹²⁷ el-Hucurât 49/14.

¹²⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/314.

¹²⁹ Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve hakâiku't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/358.

¹³⁰ Âli İmrân 3/78.

¹³¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/536.

¹³² el-İsrâ 17/53.

ifadesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Âlimler, bundan maksadın emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker olduğu veya konuşmalarında edebi gözetmeleri, yumuşak üslup kullanmaları ve şeytanın vesveselerini kovmaları gibi anlamlar barındırdığını ifade etmişlerdir.¹³³

Yine buna benzer bir başka âyette de kötü sözlerinin söylenmesine vesile olan kişinin şeytan olduğu bildirilmiştir.¹³⁴ Kötü sözden kastın ne olduğu konusunda ise tefsirlerde şu açıklamalar yer almaktadır: Şeytan, insanlara Allah'ın Kur'ân'da "Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye bir şey meşru kılmadığını"¹³⁵ bildirmesine rağmen bunların haram kılındığı vesvesesini vererek müminleri yalan söylemeye sevk etmiştir.¹³⁶

Kur'ân'da yer alan bir başka üslup uyarısı da Hz. Peygamber'e karşı yüksek sesle bağırان kişilerdir. Allah Teâla onların bu üslubunu sert bir dille kınamıştır: "*Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.*"¹³⁷

Âyetin inmesine sebep olan olay şu şekilde cereyan etmiştir: Akrâ b. Hâbis, Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Hz. Ebû Bekir, '*Ey Allah'ın Resûlü! Onu kendi kavmine lider tayin et*' dedi. Hz. Ömer de, '*Ona liderlik verme Ya Resûlallah!*' dedi. Bunun üzerine her ikisi de Hz. Peygamber'in huzurunda tartışmaya başladılar, öyle ki sesleri bir hayli yükselmişti. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e '*Senin derdin bana muhalefet etmek*' dedi. Hz. Ömer ise gayesinin muhalefet etmek olmadığını ileri sürünce Hucurât sûresinin ikinci ayeti nâzil oldu.¹³⁸

Nâzil olan bu âyetlerin hemen peşinden gelen âyetlerde Yüce Allah, üslubuna dikkat edenlerden övgüyle bahsetmiştir. "*Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısırlar, Allah'ın, gönüllerini takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıadığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.*"¹³⁹ Son olarak "*(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırانların çoğu akli ermeyen kimselerdir.*"¹⁴⁰ hitabıyla dil ve üslubuna dikkat etmeyenler sert bir şekilde kınanmıştır.

¹³³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmî 'l-Kur'ân*, 10/277.

¹³⁴ el-Bakara 2/169.

¹³⁵ el-Mâide 5/103.

¹³⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/304.

¹³⁷ el-Hucurât 49/2.

¹³⁸ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 49.

¹³⁹ el-Hucurât 49/3.

¹⁴⁰ el-Hucurât 49/4.

Allah'ın Kur'an'da tashih ettiği bir başka örnekte peygamberleri adına atılan iftiraları tashih etmesidir. Allah hiçbir peygamberin kendilerine kulluk etmelerini talep etmeyeceklerini sadece Allah'a kulluk etmeleri için çalışmakta olduklarını bildirerek tashih etmiştir.¹⁴¹ Taberî'nin beyanına göre bu âyet ehl-i kitap hakkında nazil olmuştur. Onlar, Hz. Peygamber'in İslâm'a davetini işittikleri zaman Hz. Peygamber'e *'Hristiyanların İsa'ya taptıkları gibi sen de kendine mi ibadet edilmesini istiyorsun?'* şeklinde soru yöneltmişlerdir. Hz. Peygamber ise Allah'tan başkası adına ibadet edilmesini istemekten Allah'a sığındığını ifade etmiştir.¹⁴² Görüldüğü gibi Allah, ehl-i kitaptan bazı kişilerin peygamberler adına attıkları bu iftiraya karşı onları savunmuş ve peygamberlerin hiçbir surette kendi adlarına ibadet edilmesini talep etmeyeceklerini bilakis ibadetin ancak Allah adına yapılmasını insanlara tebliğ edeceklerini bildirerek onların bu hatalı söylemlerini tashih etmiştir. Kur'an'da hatalı söylemlerle ilgili bir hayli fazla örnek bulmak mümkündür.¹⁴³ Ancak araştırmamızın asıl konusunu sahâbenin söylem ve üslup hatalarının tashihi teşkil ettiği için sözü fazla uzatmak istemiyoruz.

Netice itibariyle araştırmamızın konusunu teşkil eden söylem ve üslubun tashihlerinin daha iyi anlaşılması bağlamında kavramsal çerçeve açısından dil, söylem, tashih ve tenkidin mahiyetine ve özelliklerine yer verildi. Bu bağlamda sahâbenin söylem hataları ifadesinden onların konuşurken telaffuz ettikleri sözler ve klişeleşmiş sözcükler kastedilmiştir. Üslup hatalarından kastın ise söz konusu konuşmalarda ifade edilen lafızların söyleniş şekilleri ve anlatım tarzları olduğudur. Bunlar uyarılırken sadece hatalar dile getirilmemiş aynı zamanda tashih edilerek doğrusu öğretildiği için tashih kelimesinin tahlili incelenmiş oldu. Bütün bu uyarılar yapılırken tenkitte gözetilecek ilkelerin bilinmesi, söz konusu hataları uyarmanın, insanların kusurlarını ortaya çıkarma gayesi güdülmediğini, aksine kişiyi hatalı sözlerinden vacgeçirmeye ve doğru olana yönlendirmeye yönelik olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in, sahâbeyi söylem ve üslup olarak tashih etmesi dinin de emrettiği bir sorumluluktur. Gerek âyetlerde ve gerek hadislerde dilin sorumluluğu hakkında pek çok uyarı bulunmaktadır. Hayatın her alanında ibadet, ahlak, toplumsal ilişkilerden pek çok hususa varana kadar yol çizen din, elbette konuşma ile ilgili alanlarda da tavsiyelerde bulunması kaçınılmazdır. Zaten Kur'an'da söylem ve üslup olarak pek çok uyarıların varlığı, konunun önemini ortaya koymaktadır.

¹⁴¹ Âli İmrân 3/79.

¹⁴² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/539.

¹⁴³ Bk. Âli İmrân 3/181; en-Nisâ 4/94; Maide 5/64-73; et-Tevbe 9/30.

İKİNCİ BÖLÜM: DİL VE ÜSLUP YÖNÜYLE HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE

Hız. Peygamber'in sahâbenin söylem ve üslup hatalarını tashihine geçmeden önce bu uyarıları dile getiren ve doğrusunu öğreten bir mürebbinin söylem ve üslubunun bilinmesi önem arz etmektedir. Gördüğü hataları dile getiren ve onların yerine farklı ifadelerin kullanılmasını tavsiye eden Hız. Peygamber'in söz ve üslubunun mahiyeti, kendisinin de benzer hataları yapıp yapmadığının bilinmesi açısından önemlidir. Bu nedenle ikinci bölümde Hız. Peygamber'in konuşma tarzı ve üslubuna değinilecektir.

Sahâbenin söylem ve üslup hatalarıyla ilgili örneklerin verileceği üçüncü bölüme geçmeden önce sahâbenin de konuşma tarzının bilinmesi gerekir. Söz konusu hataların arka planında neler olduğu bilindiğinde verilen örnekler daha iyi anlaşılacaktır.

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN DİL VE ÜSLUBU

Hız. Peygamber, içinde bulunduğu toplumu eğiten, hatalarını düzelten, tebliğ ettiği dini detaylarıyla uygulamalı olarak anlatan bir elçidir. Allah tarafından kullarına bir örnek¹⁴⁴ olarak gönderilen Hız. Peygamber, elbette topluma karşı bu vazifesini en iyi şekilde yerine getirmesi gerekir. Bu bakımdan söylem ve üslup yönünden sahâbeyi eğiten bir Peygamber'in konuşma tarzının ve hitabetinin en üstün seviyede olması elzemdir.

2.1.1. Konuşma Tarzı

Hız. Peygamber'in konuşma tarzını ya Kur'ân'da onun ifadelerinden, üslubundan bahseden âyetlere müracaat ederek öğrenebiliriz ya da Hız. Peygamber'in yakın çevresinden öğrenebiliriz. Öncelikle Hız. Peygamber'in konuşma tarzıyla ilgili olarak Kur'ân'da yer alan âyetlere yer vermek istiyoruz. Allah Teâla, Hız. Peygamber'in üslubu hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi...”*¹⁴⁵

Bu âyette yer alan yumuşak davranmaktan kasıt konuşmalarının tatlılığıdır. Devamında yer alan kaba olsaydın ifadesi, sözlerin kabalığından bahsetmektedir.¹⁴⁶ Fahreddîn er-Râzî bu âyetin tefsirinde söz konusu yumuşak davranmasının arka planını şu şekilde açıklar: Hız. Peygamber Uhud savaşında müşrikler tarafından yenilgiye

¹⁴⁴ el-Ahzâb 33/21.

¹⁴⁵ Âli İmrân 3/159.

¹⁴⁶ İbni Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/148.

uğrayınca savaştan dönerken yanında bulunan müminlerle karşı ağır ifadeler kullanmayıp yumuşak bir üslup tercih etti. Onun bu üslubu hiç şüphesiz güzel ahlakının bir tezahürüdür.¹⁴⁷

Kur'ân'da Allah Teâla, Hz. Peygamber'in üstün vasfı için en güzel ahlâk üzere yaratıldığını bildirmektedir.¹⁴⁸ Söz konusu güzel ahlâkının bir parçası da söylem ve üslubudur. Begavî (ö. 510/1117), bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber'in hizmetine bakan Enes b Mâlik, kendisine Hz. Peygamber'in yaptığı işlerden dolayı öf bile demediğini ve hiçbir surette onu azarlamadığını söylemektedir.¹⁴⁹ Yine Kurtubî (ö. 671/1273), bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber'in ahlakının neleri kapsadığını anlatırken sözlerinin güzelliği, affetmesi ve sözlerin Allah katındaki sorumluluğu gibi dil ile ilgili Hz. Peygamber'in konuşma olarak da ahlâken en yüce değerde olduğunu zikretmiş ve bununla ilgili pek çok hadis zikretmiştir.¹⁵⁰

Kur'ân dışında Hz. Peygamber'in konuşma tarzı ve kullandığı üslup ile ilgili bilgileri onun yakın çevresinden öğrenilmektedir. Onun pek çok hâline vâkıf olan eşleri, akrabaları ve ashâbı, onun konuşma tarzını merak edenlerin sorularına cevaplar vermişlerdir. Hz. Peygamber'in konuşma tarzında en dikkat çeken husus, acele etmeden ve tane tane konuşmasıdır. Nitekim Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in konuşma tarzını şöyle nitelemektedir: *'O, sizin gibi hızlı ve durmadan konuşmaz, dinleyenlerin ezberleyebileceği bir tarzda apaçık ve tane tane konuşurdu.'*¹⁵¹ Keza Hind b. Ebû Hâle şu sözlerle Hz. Peygamber'in konuşma tarzını anlatmıştır: *'Resûlullah devamlı hüzünlü ve düşünceliydi. Umursamaz ve rahat değildi. Sessiz biriydi, gerekmedikçe konuşmazdı. Söze Yüce Allah'ın adıyla başlar ve yine onunla bitirirdi. Az sözle çok şey ifade ederdi. Konuşması açık ve netti. Sözlerinde ne fazlalık ne de eksiklik vardı. Kaba davranan ve hakaret eden biri değildi.'*¹⁵² Rivâyetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, ihtiyaç duyduğunda konuşmakta ve konuşmasına Allah'ın adı ile başlamaktadır. Bu bakımdan ashâbına da söze başlarken konuşma âdâbı olarak besmele ile başlanmasını öğretmektedir.

¹⁴⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 9/405.

¹⁴⁸ el-Kalem 68/4.

¹⁴⁹ Ebû Muhammed Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâs, 1420/1999), 8/188.

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 18/228.

¹⁵¹ Tirmizî, "Menâkıb", 9.

¹⁵² Ebû Dâvûd, "Edeb", 21; Tirmizî, "Şemâil", 97; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415/1994), 22/155.

Enes b. Mâlik de Hz. Peygamber'in konuşma tarzından bahsederken onun hiçbir zaman sövmediğini, kötü sözler söylemediğini ve lânet eden biri olmadığını belirtmiştir.¹⁵³ Hz. Peygamber, konuşurken ifade edeceği kelimeleri özenle tercih ederdi. Nitekim bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber'in hanımlarının bulunduğu develeri süren ve bu esnada şiirler okuyan Enceşe'nin nağmelerinden etkilenen develer hızlanmışlar ve Hz. Peygamber'in eşleri rahatsız olmuşlardı. Durumu farkedten Hz. Peygamber: “*Yavaş ol ey Enceşe! Kristallere dikkat et.*”¹⁵⁴ buyurarak güzel bir üslup kullanmış ve nezaketini ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber, konuşmasına başlayacağı zaman bazen yemin lafızlarını kullanırdı. Genelde “*Canımı elinde tutan Allah'a yemin olsun ki!*”¹⁵⁵ şeklinde yemin ettiği gibi “*...Kalpleri evirip çeviren Allah'a yemin olsun ki!*”¹⁵⁶ tarzında söze başladığı durumlar da olurdu. Bu tavrı sözün doğruluğunu teyit etmek veya konunun önemini ortaya koymak amacına yönelikti.¹⁵⁷ Aslında Hz. Peygamber'in söze başlarken bazı zamanlarda yeminle söze girmesi ve Allah'ın adıyla yemin etmesi, ilgili bölümde işleyeceğimiz sahâbenin söylem hatalarından birisi olan Allah adı dışındakilere yemin etmelerine karşılık onları eğitmesi olarak da anlaşılabilir.

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), Hz. Peygamber'in konuşma tarzını şöyle tasvir eder: Allah'ın yarattığı kulları arasında en fasih konuşanı, kelâmı tatlı, ifadelerini en güzel biçimde yerine getiren ve konuşmasının güzelliği kalplere nüfus eden ve ruhlara işleyen bir yapıya sahipti. Konuştuğunda kelimeleri tane tane telaffuz eder ve ağzından çıkan kelimeleri işitenler sayarlardı. Ezberlenmeyecek şekilde hızlı konuşmazdı. Susması daha uzun olurdu. İhtiyacı olmadan konuşmazdı.¹⁵⁸ Hitap ederken kelimeleri seçerek konuşurdu; ümmetine hitap ederken kelimelerin en güzelini, en yumuşak ifadeleri kullanır ve kaba, çirkin sözlerden uzak dururdu.¹⁵⁹

İyi bir konuşma ve üslupta neyin, nerede, ne zaman, nasıl ifade edilmesi de önemlidir. Bu bakımdan Hz. Peygamber konuşurken bu sayılanlara dikkat etmiş, anlatacağını iyi ölçerek hangi konuyu kimlere ne şekilde anlatacağına titizlikle riâyet etmiştir. Muhataplarıyla ilişkilerinde karşısındaki şahsın hâlet-i ruhiyesini dikkate alarak,

¹⁵³ Buhârî, “Edeb”, 38.

¹⁵⁴ Buhârî, “Edeb”, 116; Müslim, “Fedâil”, 72.

¹⁵⁵ Tirmizî, “Fiten”, 9.

¹⁵⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 11.

¹⁵⁷ Akademik Heyet, *Hadislerle İslam*, 6/317.

¹⁵⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: Dâr'u Atâatü'l-İlim, 1440/2018), 1/196-197.

¹⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 2/419.

farklı sahâbîlerden gelen aynı sorulara, soranın durumuna göre farklı cevaplar vermiştir.¹⁶⁰

H. Peygamber bazen olumsuz durumlarla karşılaştığında gayet sakin bir şekilde vakarını koruyarak ve yumuşak bir üslup kullanarak çözüm arayışında olurdu. Kendisi daha küçük yaşta bir çocuk olan Râfi b. Amr, Ensâr'dan birinin hurma ağaçlarını taşlarken bahçe sahibi kendisini yakaladı ve Resûlullah'ın huzuruna getirdi. Olay Resûlullah'a anlatılınca o, yumuşak bir dil ile: *"Yavrum, bu adamın hurma ağaçlarını niçin taşladın?"* diye sordu. Râfi b. Amr mahcubiyet içerisinde *'Ya Resûlallah! Aç idim, karnımı doyurmak için taşladım'* dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü tebessüm ederek şefkatli elleriyle onu okşadı ve: *"Yavrum! Bir daha ağaçları taşlama, altına düşenleri al, ye. Allah seni doyurur"* dedi. Sonra da: *"Allah'ım! Bu yavrunun karnını doyur."* diye dua etti.¹⁶¹ Görüldüğü üzere H. Peygamber, kendisine intikal eden hatalı davranışlar karşısında uyarı yaparken kızmamış, hakaret etmemiş, olayın da üstünü kapatmadan güzel bir üslupla uyarmıştır.

H. Peygamber'in çevresindeki insanlarla konuşma tarzını bildiren rivâyetlerde genelde ashabına karşı hitap şekinden bahsettik. Peki, müşriklerle olan ilişkilerinde aynı üslup ve dili kullanıyor mu? Bununla ilgili şu rivâyet, H. Peygamber'in her zaman aynı incelik ve yumuşaklıkta olmadığı bazen kişilere göre tavır takındığını haber vermektedir. H. Âişe anlatıyor, bir adam Allah Resûlü'nün yanına girmek için izin istedi. Allah Resûlü (o adam daha içeri girmeden) *"Şu kavmin oğlu ne kötü bir adamdır"* dedi ve *"Adamın içeriye girmesine izin verin"* dedi. Adam içeri girince Allah Resûlü onunla yumuşak bir dille konuştu. Bunu işiten H. Âişe *'Ya Resûlallah! Adam içeri girmeden diyeceğini dedin (kötüledin) sonra da yumuşak dille konuştun'* deyince Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"İnsanların konum olarak kıyamet günü en şerli olanları, diğer insanların o şahsın çirkin sözlerinden dolayı terk ettiği kimsedir."*¹⁶²

Nevevî (ö. 676/1277) bu rivâyet hakkında şu açıklamalarda bulunur: Sözü edilen kişi Üyeyne b. Hısn'dır. Bu hadisenin yaşandığı sıralarda her ne kadar Müslüman olduğunu açıklasa da daha Müslüman olmamıştı. Allah Resûlü'nün ilk önce adamı kötü olarak vasıflaması, Müslümanlar'ın o adamın halini öğrenmeleri ve ona aldanmamaları içindi. Çünkü daha sonra iman etse de kuvvetli bir imana sahip olamadı. İlerleyen

¹⁶⁰ Akademik Heyet, *Hadislerle İslam* (Ankara: DİB. Yayınları, 2013), 6/414.

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce* (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1430/2009), "Ticâret", 67.

¹⁶² Ebû Dâvûd, "Edeb", 6; Tirmizî, "Birr", 59.

zamanlarda dinden dönerek mürted oldu. Yumuşak dille konuşması ise onu ve benzerlerini İslâm'a alıştırmak içindir.¹⁶³ Kâdî İyâz (544/1149) ise Hz. Peygamber'in bu şahsa yapmış olduğu muamele sebebiyle kalbine imanın yerleşmesi ve onun sebebiyle de kavminin de İslâm'a girmesini sağlamak olduğunu zikreder. Devamında Hz. Peygamber'in İslâm'a bağlamak için zaman zaman inanmayanlara mal vermesinin yanında, yumuşak söz kullanmasının daha tabî bir durum olduğunu söyler.¹⁶⁴ Görüldüğü gibi Allah Resûlü bazen muhatabın durumuna ve ortama göre konuşabiliyordu. Bir yandan adamın kimliğini Müslümanlara bildirmek istemiş, diğer yandan İslâm'a ısındırmak için yumuşak bir üslup tercih etmiştir.

Hz. Peygamber'in adam içeri girmeden bir takım olumsuz sözler sarf etmesi, gıybet kapsamında değerlendirilmemelidir. Çünkü İslâm'a veya insanların sosyal hayatı gibi alanlarda zararı dokunan bir kimsenin halini bildirmek gıybet değildir. Bilakis o kimsede bildiği hususu, bilmeyene bildirmektir. Onun halinden çekinsin, kendisinden kaçınsın, ona tam güvenmesin diye uyarıda bulunmuştur.¹⁶⁵

Buraya kadar Hz. Peygamber'in konuşma tarzından bahsettik ancak, Onun gündelik hayatta gerek sohbet ederken gerek elçilerle muhatap olurken ve gerekse de herhangi bir konuda istişare edeceği zaman nasıl bir dil kullandığına değinmedik. Hz. Peygamber'in bahsettiğimiz bu konuşma tarzını da kısaca şöyle özetlemek mümkündür. Hz. Peygamber, bir elçi olması hasebiyle çoğunlukta yüksek dili (günlük dile nazaran daha dikkatli konuşulan) seçmiştir.¹⁶⁶ O, tebliğ görevini yürütürken sade bir dille bunu yerine getirmiş, sözlerini edebî ve ağır ifadelerle süslemek gereği duymamıştır. O, hitabeti bir gaye için değil araç için kullanmıştır.¹⁶⁷ Çünkü O, Peygamberliğin verdiği sorumlulukla bunu yerine getiriyordu. Ancak sahâbe de durum çok farklıdır. Çünkü onlar (özellikle de bedeviler) daha ziyade günlük dili konuşuyorlardı. Böyle olunca da gelişigüzel olarak çok dikkat etmeden konuşuyorlardı. Bundan dolayı da konuşma esnasında bazı hatalara düşebiliyorlardı.

Hz. Peygamber'in dil ile ilgili özelliklerini zikrederken, O'nun, hadislerinde diğer Peygamberlerden ayrı olarak sadece kendisine has bir özellik olan “cevâmiu'l-kelim”¹⁶⁸

¹⁶³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru ihya tûras, 1392/1972), 16/144.

¹⁶⁴ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz *Şifâ-i Şerîf*, çev. Naim Erdoğan-Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 622.

¹⁶⁵ Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, 623.

¹⁶⁶ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 208.

¹⁶⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Dîb Yayınları, 2020), 393.

¹⁶⁸ Buhârî, “Ta'bir”, 22; Müslim, “Mesâcid” 8; Tirmizî, “Siyer”, 6.

den de bahsetmek gerekir. Yani konuşurken az kelimeyle çok şeyler ifade etmesidir.¹⁶⁹ Çok konuşmak, kişiyi ister istemez hataya sevk edebileceği için az konuşmak, ama özlü sözlerle çok şeyler ifade etmek daha faydalıdır. Hz. Peygamber sözü fazla uzatmadan insanların anlayacağı dilde konuşmuştur.

Hz. Peygamber'in cevâmiu'l-kelim vasfını haiz özelliği, Ebû Hüreyre'den naklolunan şu rivâyette geçmektedir: *“Ben, cevâmi ‘ul-kelim ile gönderildim ve korku ile yardım edildim. Uykuda olduğum bir vakitte, dünyanın hazineleri bana getirildi ve elime konuldu.”*¹⁷⁰ Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'e verilen bu özelliğin Allah tarafından ihsan edildiği anlaşılmaktadır. Kendisi de bunu en güzel bir biçimde yerine getirmiş ve dinleyenleri sıkmadan meramını en kısa ve özlü ifadelerle anlatmıştır.

Câhız (ö. 255/869), Hz. Peygamber'in cevâmiu'l-kelim özelliğinden bahsederken şunları zikreder: *“Hz. Peygamber'in sözleri az harflerle çok anlamlar ifade eden, yapmacılıktan uzak ve zorlamalardan beridir. Konuşurken sözü uzatılması gereken yerde uzatmış, kısa ve öz olması gereken yerde de çok veciz ifadelere başvurmuştur. Konuşmaları hikmete dayanan ve hatadan korunan sözlerden ibarettir. Söyledikleri, Allah tarafından teyit edilmiş ve beyan konusunda başarılı kılınmıştır. Allah onun sözlerine sevgi katmış ve onları kabule şayan kılmıştır. O, özlü ifade ile güzel anlatıyı birlikte sunmuştur. O, ne ağır konuşur ne de hızlı.”*¹⁷¹

Hz. Peygamber'in üstün konuşma kabiliyetinin muhatapta derin etki bıraktığı malumdur. Yeri gelmişken burada Hz. Peygamber'in konuşmasındaki tatlılıktan, berraklıktan, muhatabı yormamasından etkilenip Onun konuşma tarzına hayran kalıp Müslüman olan kişilerden bahsetmek istiyoruz. İbn Abbas anlatıyor Dımâd, Mekke'ye geldi ve Mekkelî sefih müşriklerin, Hz. Muhammed'in aklını kaybettiği şeklindeki konuşmalarını işitti. Bunun üzerine Dımâd, şayet sözü edilen kişiyi (Hz. Peygamber'i) bulursa iyi edeceğini söyledi. Hz. Peygamber'le karşılaşınca kendisinin iyi bir tabîb olduğunu ve Allah'ın kendi eliyle dilediği kimselere şifa verdiğini, isterse kendisine de şifa verebileceği söyledi. Bunu işiten Hz. Peygamber söze şöyle başladı: *“Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd eder ve O'ndan yardım dileriz. Allah'ın doğru yola erıştirdiğini kimse saptıramaz, O'nun saptırdığını da hiçbir kimse doğru yola ulaştıramaz. Allah'tan başka bir mâbud bulunmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet*

¹⁶⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 50.

¹⁷⁰ Buhârî, “Ta'bîr”, 22.

¹⁷¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve 't-Tebyîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1423/2002), 2/13.

ederim” Dımâd duyduğu bu sözlerin tekrarlanmasını isteyince Hz. Peygamber bu sözleri üç defa tekrarladi. Dımâd Hz. Peygamber’e hitaben: *‘Ben kâhinlerin, sihirbazların, şairlerin sözlerini dinledim; ancak böylesini hiç işitmedim. Bu ifadeler coşkun denizleri bile coşturabilecek sözlerdir. Ver elini, Müslüman olmak üzere sana biat edeyim’* dedi ve İslâmiyet’i kabul etti.¹⁷²

Her insanın kendine mahsus bir üslubu vardır. Önemli olan bu üslubun Kur’ân ve Sünnete uygun olmasıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in üslubu Kur’ân’ın onayladığı bir üsluptur. Hz. Peygamber’in üslubu, diğer ediplerin üslubundan bazı özellikleriyle ayrılır. Sözlerinin veciz, manasının anlaşılır, tasvirlerinin mükemmel olması bu özelliklerdendir.¹⁷³

Hz. Peygamber’in konuşma tarzıyla ilgili zikredilen bu rivâyetler ve açıklamalar, O’nun üslubu ve konuşma tarzı hakkında bize yeterli bilgiyi vermiştir. Farklı kaynaklarda Hz. Peygamber’in konuşma tarzı konusunda bilgi veren müellifler hemen hemen aynı rivâyetlerden bahsetmiştir. Burada daha fazla sözü uzatmadan Hz. Peygamber’in konuşmalarında ve hadislerinde kullandığı edebî yönü olan fesâhat ve belâgatından kısaca bahsetmek istiyoruz.

2.1.2. Fesâhat ve Belâgatı

Fesâhat, sözlükte açıklamak, bir şeyin en güzeli, bir işi çok hızlı yerine getirmek gibi anlamlara gelmektedir. Bir şey ifade ederken güzel sözlerin değersiz sözlerden ayırt edildiği şekilde konuşmaktır.¹⁷⁴ “Sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf ve halis olması” mânasına da gelmektedir. Bundan hareketle sözün kusurlardan arınmış olmasına fesahat, böyle söze veya onu söyleyene de fasîh denilmiştir.¹⁷⁵

Belâgat ise “belega” fiilinden türemiş olup bildiri anlamına gelmektedir. Ayrıca kalpteki özün dil vasıtası ile fasîh bir şekilde dışa aktarıldığı kelâmdır.¹⁷⁶ Belâgat, sözün, fasîh olmakla beraber yer ve zamana uygun olmasıdır. Diğer bir ifadeyle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir.¹⁷⁷

¹⁷² Müslim, “Cum’a”, 46.

¹⁷³ Bayraktar, *Edebi ve İlmî Açıdan Hadis*, 37.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/544.

¹⁷⁵ Mustafa Çuhadar, “Fesâhat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 423.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 8/420.

¹⁷⁷ Hulusi Kılıç, “Belâgat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 384.

Fesâhat ve belâgat kavramları anlam bakımından birbirlerine yakın manalar içermektedir. “Fesahat önceleri belâgat, beyân ve berâat kelimeleriyle eş anlamlı olarak “güzel ve etkili söz” mânasında kullanılırken daha sonra lafız güzelliğine fesahat, mâna güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır.”¹⁷⁸

Fesâhat ve belâgat kavramlarının anlamını öğrendikten sonra kısaca Hz. Peygamber’in bu iki kavramı nasıl ve ne şekilde kullandığına değinmek istiyoruz. Hz. Peygamber’in dili kimden öğrendiği ve bunu fasih bir şekilde ifade etmesinin arka plânına eğilmek gerekir. Acaba Hz. Peygamber fasih ve belîğ konuşmayı ailesinden mi öğrendi, yoksa başkalarından mı öğrendi? Bilindiği gibi Mekke’nin sıcak havası bebeklerin sağlıklı büyümelerine elverişli olmadığından, şehrin ileri gelen aileleri yeni doğan bebekleri göçebe kabilelere mensup sütannelere verirlerdi. Bununla çocuklarının çölün sağlıklı havasında büyümelerini ve aynı zamanda fasih Arapça’yı öğrenmelerini sağlamış olurlardı.¹⁷⁹ Bu sebeple Hz. Peygamber, Sa’d oğulları kabilesinden sütannesi Halime’nin yurduna gönderildiğinde, fasih Arapça’yı Arap Yarımadası’nın en fasih konuşan kabilelerden biri olan bu kabilede öğrendiği kaydedilmektedir.¹⁸⁰

Hz. Peygamber’in akrabaları, yetiştiği ortam ve daha sonra yaşamış olduğu farklı bölgelerin fesâhatta en zirve kişiler olması, Onun da dildeki fesâhatına etki etmiştir. Mesela dayıları fesâhat ve belâgatta ileri bir seviyede olan Zühre oğullarından idi. Sütaneları Sa’d b. Bekir’den, yetişmesi Kureyş’te, evliliği Benî Esed kabilesindendi. Sonra Medine’nin belâgatı ile meşhur olan Evs ve Hazrec’in arasına hicret etmişti.¹⁸¹

Kâdî İyaz, Şifâ-i Şerif adlı eserinde Hz. Peygamber’in fesâhat ve belâgatından bahsederken şunları zikreder: “Hz. Peygamber, sözün nereden başlatılıp nerede bitirileceğini en mükemmel bir şekilde bilirdi. Sözleri söyleyiş bakımından berrak ve son derece güzeldi. Büyük bir ifade gücüne sahip bulunduğu için konuşurken yorulmaz ve külfet çekmezdi.”¹⁸² O, yerinde ve zamanında konuşan, lafız ile mânâ arasında denge kuran, kastedeceği şeyi en güzel bir şekilde ifade eden, bunu da ne az ne de çok sözle yapan bir usluba ve fesâhata sahipti.¹⁸³

¹⁷⁸ Çuhadar, “Fesâhat”, 423.

¹⁷⁹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 72.

¹⁸⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 395.

¹⁸¹ Muammer Bayraktutar, *Hadislerde Mecâzî Anlatım* (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2010), 78.

¹⁸² Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, 74.

¹⁸³ Bayraktutar, *Hadislerde Mecâzî Anlatım*, 84.

Hız. Peygamber'in fesâhati herkes tarafından kabul görmüştür. "Hatta kendisine karşı çıkan müşrikler tarafından bile kabul edilen bir gerçektir. Gönderildiği kavim, beyânın önderleri konumunda olup Hız. Peygamber'e düşmanlıkta çok yamandılar. Ona tuzak kurmak ve düşmanlıkta bulunmak için her türlü sıfatı nispet ediyorlardı. Fakat onlar, Hız. Peygamber'in fesâhatine dair hiçbir olumsuz bir sıfat verememişlerdir. Çünkü onlar bu gibi bir iftiranın, ehil insanlardan önce sıradan kimseler tarafından bile asılsız ve haksız bir iftira olarak kabul edileceğini biliyorlardı. Dolayısıyla şimdiye kadar hiçbir kimse Hız. Peygamber'in fesâhatine dair olumsuz bir şey söylememiştir."¹⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah, Hız. Peygamber'e müşriklerle diyalog kurarken belîğ konuşmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle."*¹⁸⁵ Hız. Peygamber, müşriklerle tartışırken onlarla belîğ bir dille konuşmuş ve etkilemeye çalışmıştır. Bu âyetle de belirtildiği üzere Allah Teâla Peygamber'inden belîğ bir dil kullanmasını isteyerek onları İslâm'a ısındırmak istemiştir.

Netice itibarıyla Hız. Peygamber, gerek konuşma tarzı olarak gerek ifadelerinde fesâhat bakımından örnek bir yol çizmiştir. O, muhatabını uyarırken benzer hatalara kendisi düşmemiş ve inananlar tarafından zaten çok saygın ve önder bir şahsiyet olmasından dolayı aynı zamanda risâlet görevinin temsilcisi olarak hareket etmiş ve çevresindekiler eleştirileri kabule şayanla karşılamışlardır. Hız. Peygamber, söz konusu hataları düzeltmeyi bir eleştirmen edâsıyla dile getirmemiş, ümmetine doğru yolu göstermesi gereken bir rehber olarak yerine getirmiştir.

2.2. HIZ. PEYGAMBER'İN TEMEL GÖREVLERİ BAĞLAMINDA TASHİH ROLÜ

Allah Teâla insanları kurtuluşa davet etmek için Kur'ân'ı göndermiştir. Kur'ân'ın anlaşılması, mücmel âyetlerin tafsilatının açıklanması, ahkâm âyetlerinin detaylarının belirlenmesi görevini ise Hız. Peygamber'e vermiştir. Bu anlamda Hız. Peygamber'in dinî hükümlerde bir otoritesi ve bu meyandaki açıklamalarının bir bağlayıcılığı vardır. İnanç, ibadet ve muâmelât alanlarında olduğu gibi hayatın her alanına kadar Allah katında kişiyi sorumlu kılacak her söz ve davranış karşısında Hız. Peygamber'in hataları belirleme ve doğrusunu öğretme vazifesi vardır. Çünkü Hız. Peygamber'in karşılaştığı bir söz ve olay karşısında susması, o sözü ve fiili onayladığı anlamına gelir. Bu bakımdan Hız.

¹⁸⁴ Bayraktutar, *Hadislerde Mecâzî Anlatım*, 79.

¹⁸⁵ en-Nisâ 4/63.

Peygamber'in temel görevlerinin bilinmesi ve sahâbede müşahade ettiği söylem ve üslup hatalarını tashihinin arkasında yatan sebeplerin irdelenmesi, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Hiz. Peygamber için söz; toplumu değiştirip dönüştürmede, yeni bir kimlik kazandırma konusunda güçlü ve önemli bir araçtır.¹⁸⁶ O kendisine sorulan sorulara muhatabın ihtiyacına göre cevap vermiş ve cevabını alan kişiler de bu konuda yeterli bilgi alarak başkalarına bir daha soru sorma ihtiyacı duymamıştır. Nitekim bir keresinde Abdullah es-Sakafî isimli sahâbî, Hiz. Peygamber'e '*İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki senden sonra hiçbir kimseye bu konu hakkında soru sormayayım*' deyince Hiz. Peygamber, kısa ve öz olarak; "*Allah'a inandım de sonra dosdoğru ol*"¹⁸⁷ buyurmuştur. O, konuşmalarındaki akıcılık, nezaket ve doğrulukla her zaman ümmetine örnek olmuş, onların da bu minvalde hareket etmelerini istemiştir.

Hiz. Peygamber'in sahâbenin söylem ve üslup hatalarını tashih etmesi, Onun başlıca görevlerinden olan tebliğ,¹⁸⁸ tâlim,¹⁸⁹ tezkiye,¹⁹⁰ tenzir,¹⁹¹ tebyin,¹⁹² ve teşri¹⁹³ kapsamında yer almaktadır. Hiz. Peygamber'in bu bağlamda başlıca temel özelliklerine burada değinmekte fayda vardır. Zira Hiz. Peygamber, Allah'ın kendisine yüklediği bu misyon sebebiyle risâlet görevini yerine getirmiştir. Hiz. Peygamber'in bu görevleri aynı zamanda onun tashihleri ile yakından ilgilidir.

2.2.1. Tebliğ

Sözlükte ulaşmak, nihayete ermek anlamlarına gelen¹⁹⁴ "beleğa" fiilinden türeyen tebliğ kelimesi; taşımak, ulaştırmak ve eriştirmek anlamlarına gelmekte ve peygamberlerde bulunması gereken vacip sıfatlardan biri olup, peygamberlerin vahiy yoluyla Allah'tan aldıkları ilâhî hükümleri insanlara bildirmesidir.¹⁹⁵

Allah Teâla tebliğ görevini Kur'ân'da pekçok Peygamber'e yükledięi¹⁹⁶ gibi Hiz. Peygamber'e de yerine getirmesini emrettiği bir vazifedir. Allah Teâla bu meyanda şöyle

¹⁸⁶ Şule Yüksel Uysal, *Hiz. Peygamber ve Sözü'n Dönüşümü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 40.

¹⁸⁷ Müslim, "Birr", 105.

¹⁸⁸ el-Mâide 5/67.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/151.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/129.

¹⁹¹ el-Bakara 2/119; Furkan 25/1; el-Ahzâb 33/45; Fâtır 35/24.

¹⁹² en-Nahl 16/44.

¹⁹³ en-Nisâ 4/105.

¹⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 8/419.

¹⁹⁵ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 637.

¹⁹⁶ el-Ahzâp 33/39; Hûd 11/57; el-A'râf 7/62-79; el-Ahkâf 46/23.

buyurmaktadır: *“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.”*¹⁹⁷ Hz. Peygamber’in tebliğ görevi Allah’ın kendisine vahyettiği âyetleri gizlememesidir.¹⁹⁸ Allah, Hz. Peygamber’in tebliğ görevini yürüttüğü takdirde karşılaçağı sıkıntılara karşı kendisini koruyacağını bildirmiştir.

Hz. Peygamber, tebliğ görevini belli bir amaç için yerine getirmiştir. Onun insanlara tebliğ etmesinin esas amacı hatalı inanç ve uygulamaları düzeltmek ve doğrusunu öğretmektir. Bu bakımdan Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyin prensiplerini çok ağır şartlarda bile uygulamış, olumsuzluklara karşı ümitsizliğe kapılmamış ve muhatap kitlenin hidayete ermesi için sabırla çaba göstermiştir.¹⁹⁹ Nitekim şu âyet, Hz. Peygamber’in tebliğ görevini hakkıyla yerine getirdiğini göstermektedir: *“Bugün size dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim...”*²⁰⁰ Dinin tamamlanması, tebliğ görevinin eksiksiz yapıldığını göstermektedir.²⁰¹

Hz. Peygamber’in yerine getirdiği görevleri arasında en önemli vazifelerinden birisi olan tebliğin önemi hakkında Kur’ân’da pek çok örnek bulmak mümkündür. Nitekim Allah Teâla şöyle buyurmuştur: *“Sizden, hayra çağıran, iyiliği teşvik edip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*²⁰² Bu âyette tebliğ görevi kapsamında hayra çağırılması, iyiliğin emredilmesi ve kötülüklerin engellenmesi emredilmektedir. Bu görevi üstlenen kişilerin ise kurtuluşa ereceğı vurgulanmaktadır.

Hz. Peygamber’in her bir uyarısı ve tashihi tebliğin diğeri bir çeşididir. Çünkü Hz. Peygamber tebliğ görevini yerine getirirken Allah’tan aldığı vahyi insanlara ulaştırarak onları iyiliğe çağırıp istikamet üzere bir yol yürümelerini sağlamaktadır. Bu sebeple insanların söylem ve üslubuna yönelik hatalarını farkettiğinde bu hataların İslâmî emirlerle çelişmesinden dolayı onları uyarması ve tashih etmesi aynı şekilde tebliğ

¹⁹⁷ el-Mâide 5/67.

¹⁹⁸ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 10/468.

¹⁹⁹ Kerim Buladı, “Kur’ân Perspektifinden Tebliğ -Usûl ve Kapsam Üzerine Bazı Mülâhazalar-”, *Diyanet İlmî Dergi* 58/3 (Ankara 2022), 901.

²⁰⁰ el-Mâide 5/3.

²⁰¹ Buladı, “Kur’ân Perspektifinden Tebliğ”, 901.

²⁰² Âl-i İmrân 3/104.

görevinin bir parçasıdır. Bu bakımdan sahâbede müşahade ettiği yanlış söylemleri uyarıp düzelten Hz. Peygamber, tebliğ görevini de yerine getirmiş olur.

2.2.2. Tebyin

Sözlükte açıklamak, açıklığa kavuşturmak²⁰³ anlamlarına gelen tebyin kavramı; Hz. Peygamber'in Kur'an ile ilgili görevlerinden birisi olup âyetleri sözlü ve uygulamalı olarak açıklamasıdır.²⁰⁴ Beyan kavramı da tebyin ile aynı anlamda kullanılmaktadır.²⁰⁵

Allah Teâla, Hz. Peygamber'e yüklediği bu görevi şu âyetle dile getirmektedir: *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik."*²⁰⁶ Bu âyet, Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in açıklamalarına ihtiyaç duyduğunu bildirmektedir. Açıklanmaya ihtiyaç duyan bir şey ise mücmeldir.²⁰⁷ Yine âyetle belirtilen açıklamanın altına kavli ve fiili olan bütün ahkâm ve vâ'd-vaîd konuları girmektedir. Bu nedenle Allah Resûlü, Kur'an'da Allah'ın mücmel olarak bildirdiği namaz, zekât ve tafsilatını açıklamadığı birçok hükümlerden neyi murad ettiğini bildiren bir mübeyyin (açıklayıcı) dir.²⁰⁸

Yine buna benzer bir başka âyetle de Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: *"Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklamak için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik."*²⁰⁹ Âyet aynı zamanda Kur'an'ın detaylarını açıklamadığı ve bu sebeple de inananların ihtilafa düştükleri konularda Hz. Peygamber'in açıklamalarının delil olacağını ifade etmektedir.²¹⁰

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı beyanı; mücmel olanı beyan, müşkül olanı tavih, müphem olana açıklık getirme, umum olanı tahsis ve mutlak olanı takyid etme şeklinde gerçekleşmiştir.²¹¹ Ayrıca ayetlerde yer alan emirlerin farz mı, tavsiye mi yoksa mübahlık mı? ifade ettiğinin anlaşılması için de Hz. Peygamber'in açıklamalarına ihtiyaç vardır.²¹²

Hz. Peygamber'in tashihleri ile beyan görevi arasında yakın bir ilişki vardır. Zira hatalı söylem ve üsluplarının neden hatalı olduğunu kişinin öğrenmesi için ona izah

²⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/67.

²⁰⁴ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 637.

²⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/67.

²⁰⁶ en-Nahl 16/44.

²⁰⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/212.

²⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 10/109.

²⁰⁹ en-Nahl 16/64.

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 10/122.

²¹¹ Abdulvahhâb Hallâf, *İlm-ü Usûli'l-Fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1432/2011), 35.

²¹² M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet Eleştirel bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 167.

edilmesi ve doğrusunun öğretilmesi gerekir. Hz. Peygamber, kendisine verilen beyan görevi ile Kur'ân'da mücmel olan âyetleri açıkladığı gibi sahâbenin hatalı söylem ve üslubunu ortaya çıkararak onların bu tür söylem ve üslubu hangi gerekçelerle terketmeleri gerektiğini de açıklamıştır. Sonrasında ise tashih yoluyla olumlu söylem ve üslup örneklerini onlara öğretmiştir.

2.2.3. Tâlim

Hz. Peygamber'in konumuzla yakından bir görevi de tâlimdir. Sözlükte öğretmek, ders okutmak²¹³ anlamlarına gelen tâlim kavramı, manaların iyice düşünülmesi için kişiye sürekli haber vermek ve tembih etmektir. Tâlimde sürekli bir tekrar etme vardır ve bu sebeple öğrenen kişide te'sir etmesi sağlanır.²¹⁴

Tâlimde muhatap kitleye bilgi kazandırma, hafızada bu bilgileri saklama ve yeri geldiğinde hatırlama vardır.²¹⁵ Bir yerde tâlimin olabilmesi için en az iki şuurlu şahsın olması gerekir. Çünkü tâlim, muallim ve muteallim yani hoca ile talebe arasında olabilecek bir eylemdir. Dolayısı ile Hz. Peygamber için tâlim vazifesini konuştuğumuz zaman, onun nübüvvet ve risâletten kaynaklanan özelliklerine dikkat çekmiş oluruz.²¹⁶

Kur'ân'da tâlim kavramının geçtiği âyetlere bakıldığında öğretmek anlamında kullanıldığı görülmektedir. Nitekim meleklerin “*Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur.*”²¹⁷ demeleri, elde ettikleri ilmin Allah tarafından kendilerine öğretildiği, aksi takdirde hiçbir bilgiyi kendi başlarına öğrenemeyeceklerini göstermektedir. Yine buna benzer Allah'ın bütün eşyanın isimlerini Hz. Âdem'e öğretmesi,²¹⁸ Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyetmesini şiir olarak algılayan müşriklere karşı, “*Biz o Peygamber'e şiir öğretmedik.*”²¹⁹ buyurması, tâlim kavramının muhatap kitleye bir şeyler öğretilmesi anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Allah Teâla'nın Hz. Peygamber'e yüklediği diğer bir görev olan tâlim, şu âyette dile getirilmektedir: “*Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir*

²¹³ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 580.

²¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 580.

²¹⁵ Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/515.

²¹⁶ Muhammed Emin Yıldırım, “Hz. Peygamber'in Eğitim Metotlarından ‘Tâlim’ Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak 2017), 149.

²¹⁷ el-Bakara 2/32.

²¹⁸ el-Bakara 2/31.

²¹⁹ Yâsîn 36/69.

peygamber gönderdik."²²⁰ Bu âyette Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ı ve hikmeti (sünneti, fıkhi)²²¹ öğretme vazifesinin Allah tarafından kendisine yüklenen bir görev olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber, Kur'ân âyetlerine mücmel olan konuları açıklamak suretiyle tâlim görevini yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber'in karşılaştığı olaylara çözüm üretirken "*Ben sizlere ancak bir muallim olarak gönderildim.*"²²² buyurması, O'nun talim vasfına işaret etmektedir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in söylem ve üslup hatalarını tashihi aynı zamanda tâlim görevinin gereğini yerine getirmesidir. Tâlimin amacı muhatap kitleye birşeyler öğretmek olduğundan sahâbenin hatalı söylem ve üsluplarının ortaya çıkarılması ve doğrusunun öğretilmesi de tâlimin bir başka çeşididir.

2.2.4. Tezkiye

Sözlükte temizlemek, arındırmak²²³ anlamlarına gelen tezkiye kavramı, Allah tarafından Hz. Peygamber'e verilen görevlerden birisidir. Bu bağlamda Allah Teâla Hz. Peygamber'in bu görevini şu âyette dile getirmektedir: "*Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arandıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.*"²²⁴ Bu âyette Hz. Peygamber'in görevleri sıralanırken onlardan birisinin de "günahlardan arındırma" olduğu zikredilmiştir.

Âyette yer alan tezkiye kavramına müfessirler farklı anlamlar vermişlerdir. Söz konusu kelimenin farklı anlamlarına yer vermek, Hz. Peygamber'in tezkiye görevinin neleri kapsadığını da ortaya çıkaracaktır. Bu kavram hakkında Taberî, "Peygambere ittiba edip tâbî olmanız durumunda sizin günahlarınızı temize çıkarandır"²²⁵ anlamı verirken, Fahreddin er-Râzî ise bu kavram hakkında birkaç farklı anlam zikretmiştir: Birincisi, Hz. Peygamber'in öğrettiklerini uyguladıkları takdirde tertemiz olacaklardır. İkincisi, Hz. Peygamber, müminleri övgü ve methetmekle temize çıkarır. Yani müminlerin güzel ahlâkını sezdiğinde onları tezkiye ile vasıflar. Son olarak ta bu kavramla anlatılmak istenen çoğalma anlamıdır. Siz az iken sizi çoğaltmıştır anlamında olduğunu zikretmiştir.²²⁶

²²⁰ el-Bakara 2/151.

²²¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/211.

²²² İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

²²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/358.

²²⁴ el-Bakara 2/151.

²²⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 7/369.

²²⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 4/123.

Görüldüğü gibi tezkiye kavramı genel anlamda günahlardan arındırma manasında kullanılmıştır. Bu da “Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği ilahi ve nebevî öğretiler vasıtasıyla, inananları ve onlardan oluşturduğu toplumu, maddi ve manevi her türlü pislikten arındırma, temiz bir toplum oluşturma vazifesidir.”²²⁷ Zaten bu sebepten dolayı olacak ki Allah, kullarına peygamber gönderdiğinde bu peygamberin görevlerinden birisinin tezkiye olduğunu bildirerek bununla kullarına lütufta bulunduğunu zikretmiştir.²²⁸ Yani Allah’ın inananların günahlarından arınmalarına vesile olacak peygamberler göndermesi, kullarına karşı yaptığı en büyük iyiliktir.

Tezkiye kavramının anlamının günahlardan arınma, temiz olma şeklinde bir neticeye vardıktan sonra Hz. Peygamber, tezkiye göreviyle günaha sürüklenecek müminlerin manen arınmaları için onlara yol göstermiş ve her gördüğü olumsuzlukta müdahalede bulunmuştur. Zira Hz. Peygamber’in tezkiye etmesinden maksat, müminlere öğüt ve hatırlatmalarda bulunarak onların günahlardan arınmalarına vesile olacak yolları göstermesidir.²²⁹ Tezkiye konusunda şayet nebevî bir örneklik bulunmasaydı, farklı anlayışlar ve yaklaşımlar kaçınılmaz olurdu. Bu nedenle insanlar nasıl arınacaklarını bilmeyecekleri gibi her biri kendisinin temiz olduğunu ileri sürerek heva ve arzularını yüceltirdi. İşte bu yüzden Allah Teâla peygamberleri göndererek onlara tezkiye misyonunu yüklemiş ve insanların arınmaları için rehber olmuşlardır.²³⁰

İslâma aykırı söylem ve üsluplar da birer günah ve manevî kirdir. Hz. Peygamber ümmetinin bunlarla günaha bulaşmaması ve bunlardan arındırılması için hatalı söz ve üsluplarını tashih etmiştir. Bu onun tashih görevinin bir gereğidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, tezkiye görevininin farklı bir boyutunu söylem ve üslup hatalarını düzelterek yerine getirmiştir.

2.2.5. Teşrî

Teşrî, “şereğa” fiilinden türemiş olup sözlükte suya ağzını uzatmak,²³¹ kanun koymak²³² gibi anlamlara gelmektedir. Kanun koymak anlamından hareketle Hz. Peygamber’in de bu yetkiyle birtakım hükümler koyması, Allah tarafından kendisine verilen bir görevdir. Nitekim Allah : “(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab’ı (Kur’an’ı) hak

²²⁷ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV. Yayınları, 2021), 117.

²²⁸ Âli İmrân 3/164.

²²⁹ Muammer Bayraktutar, “Kur’ân Bağlamında Hz. Peygamber’in Tezkiye Görevi Ve Yetkisi”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (Ağustos 2022), 263.

²³⁰ Bayraktutar, “Kur’ân Bağlamında Hz. Peygamber’in Tezkiye Görevi Ve Yetkisi”, 262.

²³¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 8/175.

²³² Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 654.

olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma.”²³³ buyurmuştur. Bu âyet, Hz. Peygamber'in vahiy ve nass ile hüküm vermesine delalet etmektedir. Buradan da Hz. Peygamber'in içtihat etmesinin cevazı anlaşılmaktadır.²³⁴

Hz. Peygamber'in haram koyma yetkisinin olduğunu açıkça bildiren şu âyet: *“Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”*²³⁵ Allah tarafından verilen teşrî görevini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in teşrî görevi bağlamında yerine getirdiği diğer bir husus ta helal ve haram koyma yetkisinin Allah tarafından kendisine verilmiş olmasıdır. Nitekim Allah, *“Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.”*²³⁶ buyurarak Hz. Peygamber'in bu görevine işaret etmektedir.

Kur'an, helal-haram konusunda genel bir ilke kriter belirledikten sonra ilk anda o dönemde toplumda mevcut bazı helal ve haramları belirlemiş, bunların dışında kalan durumlarda bu kriterin uygulanmasını Hz. Peygamber'e bırakmıştır.²³⁷ Daha önce de ifade edildiği üzere Kur'an'da yer alan bütün hükümler tafsilatlı şekilde açıklanmamış, bunların bir kısmı beyana ihtiyaç duyarken bir kısmı da benzer hükümlerden yola çıkarak Kur'an'da yer almayan konularda yeni bir hüküm vermekle ortaya konmuştur.

Son olarak Allah'a itaat etmenin yanında Hz. Peygamber'e de itaat etmek Kur'an'ın emrettiği bir husustur. Nitekim Allah Teâla: *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*²³⁸ buyurarak, Hz. Peygamber'in emir ve tavsiyelerine uyulmasını istemektedir.

²³³ en-Nisâ 4/105.

²³⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l- Gayb*, 11/212.

²³⁵ et-Tevbe 9/29.

²³⁶ el-A'râf 7/157.

²³⁷ Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 175.

²³⁸ en-Nisâ 4/59.

Hız. Peygamber'in bazı hatalı söz ve davranışların haram ve günah olduğuna hükmetmesini teşri görevi bağlamında değerlendirmek mümkündür. Bu sebeple hatalı söylem ve üslupları tashihi Onun teşrî vazifesinin bir gereğidir.

2.2.6. Uyarma

Hız. Peygamber'in en temel görevlerinden birisi inzâr/uyarmadır. Daha ilk inen âyetlerde “*Kalk ve uyar*”²³⁹ çağrısına muhatap olan Hız. Peygamber, bu emrin gereğini yerine getirmiştir. Bu nedenle hatalı inanç ve kulluk görevlerinin nasıl yerine getirileceği ile ilgili konularda insanları uyarmış ve onları önce tevhide davet etmiş sonra da putlara tapılmaması ve kulluğun sadece Allah'a yapılması konusunda onları uyarmıştır.

Kur'ân'ın pek çok yerinde Hız. Peygamber'in uyarıcı²⁴⁰ vasfına vurgu yapılmıştır. Hız. Peygamber, uyarma vazifesine ilk önce yakın akrabalarından başlamış,²⁴¹ sonrada diğer insanları uyarmak suretiyle bu görevi yerine getirmiştir.²⁴² Bu uyarıları bazen ibadet²⁴³ ve muâmelât²⁴⁴ alanında olduğu gibi bazen de söz ve üslup gibi konuşmalarında olmuştur. Her zaman konuşmaya muhtaç olan insan, ağzından çıkan kelimeleri İslâmî çerçevede telaffuz ettiği gibi bir takım söylemlerini de gerek câhiliyeden kalma, gerek çevreden etkilenme, gerekse bilgisizlikten kaynaklanma gibi sebeplerle sarf edebilmektedir. Bu nedenle Hız. Peygamber, farkına vardığı hatalı söylem ve üslupları uyarma konusunda titiz bir yol izlemiştir.

2.3. KONUŞMA TARZI, SÖYLEM VE ÜSLUP AÇISINDAN SAHÂBE

Sahâbenin, konuşma tarzı, söylem ve üslubu hakkında da bilinmesi gereken birtakım hususlar vardır. Ayrıca sahâbeyi hatalı söylem ve üsluplara sevkeden sebeplerin

²³⁹ el-Müddessir 74/2.

²⁴⁰ el-Bakara 2/119; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/1; el-Ahzâb 33/45; Sebe' 34/28.

²⁴¹ eş-Şuarâ 26/214.

²⁴² İbrâhîm 14/44.

²⁴³ Ebû Dâvûd “Salât”, 147. Hız. Peygamber'in ibadet hayatıyla ilgili uyarı yaptığı olay şudur: Allah Rasûlü mescitte (ta'dil-i erkâna riayet etmeden) namaz kılan bir adamı görünce “*Dön tekrar namazını kıl, çünkü sen Namaz kılmadın*” diyerek üç defa uyarmıştır. Her defasında da aynı hataya düşen adam, sonunda ‘Seni Hak ile gönderen Allah’a yemin olsun ki ben bundan daha iyisini bilmiyorum, bana öğret’ temennisinin de bulununca, Allah Resûlü’de o adama nasıl namaz kılınacağını öğretmiştir. Rivayetin daha uzun metni için bkz. Ebû Dâvûd, “Salât”, 147.

²⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Büyu’ ”, 52. Hız. Peygamber buğday satan bir adamın yanına uğrayıp adama nasıl alışveriş yaptığını sorunca Allah Resûlü’ne (yaptığı işler hakkında) bilgi veriyor. Bu arada Allah Resûlü’ne elini buğday yığınının altına daldırılması vahyolununca elini buğday yığına daldıran Allah Resûlü buğdayın altında ıslaklık fark ediyor. Bunun üzerine “*Bizi aldatan bizden değildir*” buyurarak o adamı uyarıyor.

irdelenmesi gerekmektedir. Sahâbede görülen söylem ve üsluba yönelik hatalar ve bunların Hz. Peygamber tarafından tashihleri ise bir sonraki bölümde konu edinilecektir.

2.3.1. Konuşma Tarzı

Konumuz her ne kadar sahâbenin söylem ve üslup hatalarını içerse de konuşma tarzlarının da bilinmesi gerekir. Zira sahâbenin sanki sürekli hep hatalı konuşmalar yapan kimseler gibi algılanmaması gerekir. Onların birbirlerine karşı hitap ederken olumlu, yerinde ve güzel bir dil kullandıkları da bilinmesi gerekir. Bu sebeple hatalı söylem ve üslupları sahâbenin geneli için söz konusu değildir. Bu başlık altında genel olarak sahâbeden bazı örnekler verilerek konuşmaların tarzlarına yer verilecektir.

Sahâbe Hz. Peygamber’e karşı hitap ederken son derece nazik, sevecen ve içten bir üslupla bunu yerine getiriyordu. Zaman zaman Hz. Peygamber’in ashâbına önemli bilgiler vereceği durumlarda onlara soru sorarak söze başlaması üzerine ‘*Anam babam sana feda olsun Yâ Resûlallah!*’²⁴⁵ ifadeleri, Hz. Peygamber’e olan sevgilerinin dile yansıyan halidir.

Hz. Peygamber, fasih konuştuğu gibi sahâbeden de aynı derecede olanlar vardı. Mesela buna şu örnek verilebilir. Musa b. Talha anlatıyor, ‘*Âişe’den daha fasih konuşan kimse görmedim.*’²⁴⁶ Bu ifadeler konuştuğu dili en iyi şekilde konuştuğunu, Arapça gramer kurallarına riayet ettiğini ve edebiyat alanındaki beyan, meâni ve bedî sanatlarına hâkim olduğunu göstermektedir.

Önde gelen sahâbiler birbirlerine karşı hitap ederken de gayet olumlu bir üslup kullanmışlardır. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’e Resûlullah’tan sonra insanların en hayırlısı diye hitap edince, Hz. Ebû Bekir de buna karşılık şöyle dedi: Madem sen bunu söyledin, ben de Allah Resûlü’nün senin hakkında şöyle dediğini işittim: “*Güneş, Ömer’den daha hayırlı bir kimse üzerine doğmamıştır.*”²⁴⁷

Hudeybiye antlaşması öncesinde Kureyş müşrikleri ile Hz. Peygamber’in antlaşma metninin hazırlanması esnasında sahâbenin Hz. Peygamber’e karşı olan davranışları, müşriklerin dikkatlerinden kaçmamıştır. Müşrikler adına elçilik yapan Urve b. Mes’ûd es-Sakafî sahâbenin Hz. Peygamber’e olan sevgi ve bağlılıklarını kendi liderlerine haber verirken Hz. Peygamber’in konuştuğu zaman sahâbileri seslerini onun

²⁴⁵ Buhârî, “Edeb”, 104.

²⁴⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 63.

²⁴⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 18.

yanında alçalttıklarını ve ona karşı olan saygılarından dolayı gözlerini dikip yüzüne dikkatle bakamadıklarını²⁴⁸ dile getirmiştir.

Sahâbenin birbirlerine karşı nazik ve kibar konuşmaları, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası da devam etmiştir. Karşılaşılan bazı hadiselerde işittiği bir hadisi insanlara hatırlatarak söz konusu tartışmaları çözüme kavuşturmak isteyen sahâbiler mevcuttu. Ancak zikredilen bu hadislerden bazıları ya yanlış anlaşılmış ya da eksik işitilmiş olabiliyordu. İşte bu tür hadislerin aslını ve doğrusunu bilen sahâbiler, hatalı rivâyet edenleri işittiklerinde hemen uymaktaydılar. Bu uyarıyı yerine getirirken ağır ifadeler kullanılmamış aksine kasıtsız söylendiği bilindiği için dua sözleriyle müdahalede bulunulmuştur. Nitekim Hz. Aişe “*Ölüye ailesinden bir kısmının ağlamasından dolayı azap edilir*” hadisini yanlış uygulayan İbni Ömer'i şu sözlerle uyarmıştır: ‘*Allah Ebû Abdurrahman’a merhamet etsin. O yalan söylemedi. Ya unuttu veya hata etti.*’²⁴⁹

Sahâbenin birbirlerine yönelik olumlu söylem ve üslupları olduğu gibi olumsuz yönde söylem ve üslup kullananlar da bulunmaktaydı. Nitekim bir gün Hz. Peygamber'in eşlerinden Hafsa, Safiyye'ye ‘*Yahudi'nin kızı*’ dediğinde bunu işiten Safiyye, ağlamaya başladı. Hz. Peygamber yanına girdiğinde ağladığını görünce “*Seni ağlatan şey nedir?*” diye sordu. Safiyye, Hafsa'nın kendisine ‘*Yahudi kızı*’²⁵⁰ dediğini ve bundan dolayı üzüldüğünü dile getirdi. Rivâyetten de anlaşıldığı gibi sahâbenin konuşma tarzı ile ilgili bazen olumsuz ifadeler de kullananlar olmuştur. Çünkü onlar da birer beşerdir ve hata etmeleri mümkündür.

Görüldüğü gibi sahâbe birbirlerine karşı konuşma ve hitaplarında yapıcı bir dil kullanmıştır. Elbette bazen karşılaşılan sorunlara karşı hiddetlenen ve kırıcı sözler sarf edenler de bulunmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in eğitiminden geçen ve hatalarında ısrar etmeyen bu güzide insanlar, birbirlerine karşı da konuşma âdâbı konusunda gereğini yerine getirmişlerdir.

2.3.2. Sahâbeyi Söylem ve Üslup Hatasına Sevk Eden Sebepler

Sahâbenin söz konusu söylem ve üslup hatalarının arka plânında bir takım sebepler yatmaktadır. Bu sebeplerin bilinmesi, hatalarında ortaya çıkış noktasını yakalamamıza ve bu tür hataları neden yaptıklarını bilmemize yardımcı olacaktır. Zira söz konusu hatalar, bile bile yapılmayıp bir sebebe binaen işlenmiştir.

²⁴⁸ Buhârî, “Şurût”, 15.

²⁴⁹ Tirmizî, “Cenâiz”, 25.

²⁵⁰ Tirmizî, “Menâkib”, 188; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/384.

2.3.2.1. Câhiliye Adetleri

İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir terim olan câhiliye, gerek Kur’ân’da gerekse hadislerde Araplar’ın İslâm’dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır.²⁵¹ Arap Yarımadası’nda İslâmiyet yayılmadan önce Arapların tefekkür, ilim, irfan ve inanç bakımından cehalet içinde yaşadıkları dönemi ifade etmektedir.²⁵²

Câhiliye döneminde insanların konuşma tarzları daha çok yazdıkları eserlerde kullandıkları dil ve üsluptan öğrenilmektedir. İfade edilmek istenen şey, az ama öz; kısa ama güçlü bir biçimde dile getirilirdi. Bezen de özlü ifadeler çeşitli söz sanatlarıyla daha süslü hale getirilirdi.²⁵³ Yine bu dönemde kabileler arası mücadelede aktif rol oynayan ve bu nedenle bolca medih, hiciv, fahr ve fahş içeren şiirler İslâm’ın gelişiyle birlikte konuları ve işlevi değişmiştir.²⁵⁴

Sahâbe, câhiliyeden İslâm’a geçiş sürecinde bulunduklarından dolayı doğal olarak geçmiş âdetten gelen uygulamaların etkisi olduğu bir gerçektir. Bir beşer olarak sahâbenin bu yanlış uygulamalarının düzeltilmesinden daha tabii bir şey yoktur. İslâm’ın gelişiyle birlikte olumsuz anlamda kullanılan söylem ve üsluplar, dile getirilmiş ve doğru olanla tashih edilmiştir.

Câhiliye döneminde insanların birbirleriyle olan iletişimde kullandıkları söylem ve üslubun, İslâm’ın gelişiyle birlikte Müslüman olan ancak kendisinde geçmiş âdetlerden dolayı dile yerleşen hatalı ifadelerle birkaç örnek vermek istiyoruz. Ebû Zer anlatıyor, bir adamla küfürleştik ve O’nu annesinden dolayı ayıpladım. Bunun üzerine Resûlullah bana şu uyarıları yaptı: *“Ya Eba Zerr! Onu annesinden dolayı ayıpladın, sen içerisinde câhiliye âdeti bulunan bir kimsesin. Allah kardeşlerinizi, kölelerinizi sizin emriniz altına verdi. Kardeşi emri altında bulunan kimse, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirdin. Onlara gücünün üzerinde bir işi yüklemeyin. Eğer yükleyecek olursanız, onlara yardım edin.”*²⁵⁵

²⁵¹ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17.

²⁵² Nesim Sönmez, “Câhiliye Döneminde Hitabet”, *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 822.

²⁵³ Erdiç Doğru, “Câhiliye Dönemi Dil ve Üslup Özelliklerinin Erken Dönem Kur’ân Sûrelerindeki İzdüşümleri”, *Araştırma Makalesi* 9/26 (Haziran 2020), 364.

²⁵⁴ Murat Özcan, “Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında Şiir Sanatı”, *Eskiye Dergisi* 5 (Bahar 2007), 107.

²⁵⁵ Buhârî, “İman”, 22; Müslim, “Eymân”, 40.

Sahâbenin câhiliye döneminden kalma âdetlerinden bir başka olay da şu şekilde cereyan etmiştir. Mustalikoğulları Savaşı'ndan sonra Müreysî kuyusundan su çekerken Ensardan Sinan b. Vebre ile Muhacirden Cehcâh el-Gıfârî arasında kavga çıkar ve her ikisi de kendi kabilelerine bağırarak yardım isterler. Olay çok büyümeden ileri gelenlerin araya girmeleriyle yatıştırılır. Olay yerine gelen Hz. Peygamber, onlara yaptıkları davranışın câhiliye davâsı olduğunu bildirerek²⁵⁶ uyarmıştır. Zikredilen bu olay her ne kadar dil ile alakalı olmasa da burada önemli olan, sahâbenin bir takım olumsuz çağrılarının arkasında İslâm'dan önceki anlayışlarının olduğunu ortaya koymaktır.

Sahâbîlerden bazılarının söylem ve üslup yönünden hataya düşmelerinin arka plânında yatan sebeplerden birisi olan câhiliye âdetlerinin bulunduğunu Hz. Peygamber'in bizzat kendisi de zaman zaman dile getirmiştir. Bu meyanda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Ümmetimin içinde câhiliye döneminden kalma, tamamen terk edemeyecekleri dört âdet vardır: Asâletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak.”*²⁵⁷

Hz. Peygamber'in en fazla uyardığı söylem hatalarından birisi olan sövme eyleminin arkasında da yine câhiliye döneminin izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü Araplar başlarına gelen sıkıntı, musibet ve felaketlerden dolayı ölüm, hastalık, mallarda telef ve buna benzer durumlarla karşılaştıklarında yaptıkları iş, zamana sövmektir. Bundan sebep Hz. Peygamber, zamana sövülmesini yasaklamıştır.²⁵⁸ Hz. Peygamber'in sahâbeyi uyardığı söylem hatalarından sövme ile ilgili rivâyetin açıklamasında Bedrüddin Aynî (ö. 256/870), başa bir bela, musibet ve felaket geldiğinde zamana sövülmesinin arkasında câhiliye döneminden tevârüs eden bir uygulama olduğunu zikreder.²⁵⁹

Sahâbenin söylem ve üslup hatalarının arkasında yatan sebeplerden bazılarının câhiliye döneminden dolayı etkili olduğu görülmektedir. Gerek câhiliye döneminde yazılan şiirlerde kullanılan dil, gerek Hz. Peygamber'in bazı hatalı söylemleri uyarırken gerekçe olarak câhiliye döneminin etkisine vurgu yapması, bunun en bariz kanıtlarındandır. İşte bu husus, onların dillerinde yer eden önceki yaşantılarının etkisiyle birtakım olumsuz sözlerin söylenmesine etki etmiştir.

²⁵⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 440.

²⁵⁷ Müslim, “Cenâiz”, 29.

²⁵⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 15/3.

²⁵⁹ Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâs, ?), 22/202.

2.3.2.2. Bilgisizlik

Sözlükte “cehl” kökünden türeyen cehâlet/bilgisizlik; bilginin zıddı anlamında kullanılmaktadır.²⁶⁰

Kur’ân’ın ilk inen âyetlerinde kalem kullanmanın ve Allah’ın insana bilmediği şeyleri öğretmesinin vurgulanması, dolaylı olarak bilgisizliğin insan için en başta gelen kusurlardan biri olduğunu göstermektedir.²⁶¹ Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde Allah, inanmayanların işledikleri kötü fiilleri anlatırken söz konusu hataları yapmalarının sebebi olarak onların bilmediklerinden dolayı hataya düştüklerini dile getirmektedir.²⁶²

Allah Teâla Kur’ân’da bilenlerle bilmeyenlerin eşit olamayacaklarını bidirerek aklını kullanıp Allah’a karşı kulluk görevlerini yerine getirenlerin ancak öğüt alacaklarını dile getirmiştir.²⁶³ Dolayısıyla cehâlet insanın İslâmî emirleri yerine getirme noktasında önünde duran en büyük engeldir. Aynı şekilde günahların işlenmesinin arkasında da yatan sebeplerden birisi de yine bilgisizliktir. Bu durum sahâbe açısından da kimi zaman etkili olmuş ve birtakım söylem ve üsluplarında bilgisizlikten kaynaklanan hatalar meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber’in, sahâbeyi söylem ve üslup yönünden uyardığı hatalara bakıldığında daha çok ibadet hayatı bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Dil ile alakalı ibadet alanlarından birisi dua etmektir. Bununla ilgili rivâyetlere bakıldığında dua edenlere şahit olan Hz. Peygamber’in uyarıları ve yaptığı duayı değiştirmesini istemesi, bu konuda dua eden kişinin bunu kasıtlı yapmadığını, bilgisizlikten dolayı böyle bir dua ettiğini göstermektedir.²⁶⁴ Buna benzer dua ederken acele edilmemesi gerektiğini,²⁶⁵ ölümün temenni edilmemesini²⁶⁶ ve namaz kıldıktan sonra nasıl dua edilmesi gerektiğini bildirmesi,²⁶⁷ sahâbenin bilgisizlikten kaynaklı söylem ve üslup hataları olduğunu göstermektedir.

Sahâbenin dua dışında bilgisizlikten kaynaklanan söylem ve üsluba yönelik hataya düştüğü yerlerden birisi de selâm vermedir.²⁶⁸ Mesela kapısına gelip izin isteme adâbını bilmeyen kişiye Hz. Peygamber’in yanında bulunan kişiyi o adamı uyarması için

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/129.

²⁶¹ Mustafa Çağrı, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 7/218.

²⁶² el-En’âm 6/111; el-A’râf 7/138; Hûd 11/29; en-Neml 27/55; el-Ahkâf 46/23.

²⁶³ ez-Zümer 39/9.

²⁶⁴ Tirmizî, “Tahâret”, 112; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 136.

²⁶⁵ Müslim, “Zikr”, 92.

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 13; Müslim, “Zikr”, 11.

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 356; Tirmizî, “Deavât”, 65.

²⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 151.

gönderdiğinde “Çık, şu gelene izin alma âdâbını öğret.”²⁶⁹ şeklinde ikaz etmesi, bilgisizliğin en bariz örneklerindendir.

Sahâbenin bilmeyerek, bir başka ifadeyle hükmüne vâkıf olmadan düştüğü hatalardan birisi de bir başkasını, yaptığı hatadan dolayı tekfir etmesidir.²⁷⁰ Yine tekfir etme meselesinde uyarılan kişinin işlediği hatanın büyüklüğünün kendisini küfre düşürdüğünü zanneden kişinin ona karşı bilmeden tekfir ifade eden sözler kullanması, bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.²⁷¹

Sahâbenin söylem ve üslup hatalarını işlenmesine sebep olan etkenlerden biri olan bilgisizlikle ilgili son bölümde yeterince örnek verilecektir. Burada sözü daha fazla uzatmadan bu kadar örnekle yetinmek istiyoruz.

2.3.2.3. Nefsânî Duygularla Hareket

Nefis kelimesi sözlükte ruh, beden, kan, zat gibi²⁷² anlamlara gelmektedir. Her insan için iki nefis vardır. Birincisi iyiyi kötünden ayırdığı akıl, ikincisi ise hayatın kendisiyle var olduğu ruhtur.²⁷³ İnsanın bazen kötülüğe meyilli olmasından hareketle nefsin iyiyi kötünden ayırdığı akıl, konumuzla daha yakından ilgilidir.

Kur’ân’da nefsin kötülüğü emrettiği vurgulanmaktadır.²⁷⁴ Nefis, çirkin şeylere meyillidir ve günahları işlemeyi arzular.²⁷⁵ Nefsin kötülüğü emretmesi konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Fahrüddîn er-Râzî, muhakkıkların nefsin kötülüğü emretmesi konusundaki görüşlerini şöyle dile getirir: İnsan nefsi tektir, ancak nefsin pekçok sıfatı vardır. Eğer nefis Allah’a yönelirse bu nefis mutmain olacaktır. Şayet nefis, şehvete ve öfkeye yönelirse bu durumda kötülüğü emreden bir nefis olacaktır.²⁷⁶ Kötülüğü şiddetle arzulama, nefsin tabiatındandır. Ancak Allah’ın emir ve yasaklarına riâyet ederek, ilahi rahmetin gölgesi altına sığınanlar, nefsin arzuladığı haramları işlemekten sakınırlar.²⁷⁷

Nefis, insana sadece fiil olarak kötülüğü emretmez aynı zamanda söylem ve üslup olarak da nefsânî duygularla birtakım olumsuz sözleri sarfetmesini ister. Sahâbe arasında bazı kişiler, söylem ve üslup yönünden hatalı ifadelerin bir kısmını nefsânî duygularla söylemiştir. Bununla ilgili olarak birkaç rivâyete yer verilecek olursa, nefsânî duygularla

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136.

²⁷⁰ Buhârî, “Edeb”, 73.

²⁷¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 22/158.

²⁷² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 818.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 6/235.

²⁷⁴ Yûsuf 12/53.

²⁷⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 18/470.

²⁷⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 18/471.

²⁷⁷ İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 523.

söylenen hatalı söylemlerden birisi kişinin öfke anında tartıştığı kimseye karşı sövmesidir.²⁷⁸ Zira Hz. Peygamber, öfkenin şeytandan kaynaklandığını bildirir.²⁷⁹ Şeytan da nefis gibi insana kötülüğü emreder²⁸⁰ ve insanın doğru yoldan sapmasına²⁸¹ sebep olur. Bu nedenle öfkeyle söylenen sözler, nefsânî duygularla söylenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, pehlivan kişiyi tarif ederken “*Öfke anında nefesine hâkim olan kişidir.*”²⁸² şeklinde tanımlaması, öfkenin nefsânî duygularla olan bağlantısı ortaya çıkarmaktadır.

Hz. Peygamber’in eşleri arasında bazen kıskançlıktan dolayı sarfettikleri sözler olabiliyordu. Nitekim Hz. Peygamber bir gün eşlerinden Zeynep binti Çahş’ı ziyaret etmiş yanında bal şerbeti içmiş ve biraz fazla vakit geçirmişti. Bu durum Hz. Âişe’nin hoşuna gitmemiş ve Hafsa ile anlaşarak Hz. Peygamber hangisinin yanına gelirse kendisinden megâfir kokusunun geldiğini söyleyeceklerdi. Daha sonra Hz. Peygamber onlardan birisinin yanına gelince Hz. Peygamber’e kendisinden megâfir kokusunun geldiğini söylemişti. Bunu işiten Hz. Peygamber ise bal şerbeti içtiğini dile getirmişti.²⁸³ Bedreddin el-Aynî, Hz. Peygamber’e bu tür ifade de bulunan eşlerinin kıskançlıktan dolayı söylediklerini belirtir. Çünkü peygamber eşleri dahi olsa bu tür sözlerin söylenmesi insan tabiatının gerektirdiği nefsânî duygudan dolayı söylenmiştir.²⁸⁴ Hz. Peygamber’in eşlerinden Hafsa’nın, diğer eşi Safiyye hakkında ‘*Yahudi’nin kızı*’ ifadesini kullanması,²⁸⁵ kıskançlıktan dolayı ve tamamen nefsânî duygularla söylendiğini göstermektedir.

Sahâbenin bazen aralarında vuku bulan hadiselerle dayalı olarak nefsânî duygularla hareket ettiği ve muhatabını rencide ettiği en çarpıcı örneklerden birisi şudur: Hz. Peygamber bir ordu hazırlamış ve ordunun başına da Üsâme b. Zeyd’i komutan tayin etmişti. Üsâme’nin komutan tayin edilemesini bazıları tenkit etmiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şu uyarıyı yapmıştır: “*Onun komutanlığını tenkit etmeyin! Siz daha önce babasını da bu konuda tenkit etmişsiniz. Allah’a yemin olsun ki o (Zeyd b. Harise) komutanlığa lâayık bir kimseydi ve O, bana insanlar arasında en sevimli olandı, kendisinden sonra da en sevimli olmaya devam edecektir.*”²⁸⁶ buyurarak insanların

²⁷⁸ Buhârî, “Edeb”, 102; Müslim, “Birr”, 110; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

²⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

²⁸⁰ el-Bakara 2/268.

²⁸¹ el-Bakara 2/36.

²⁸² Buhârî, “Edeb”, 76.

²⁸³ Buhârî, “Eymân”, 24.

²⁸⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 23/206.

²⁸⁵ Tirmizî, “Menâkib” 188; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/384.

²⁸⁶ Buhârî “Fedâilü’s-Sahâbe”, 17.

Üsâme hakkında yaptıkları tenkidin yersiz olduğunu dile getirmiştir. Hz. Peygamber'in sahâbe içinde yaşça büyükleri ve ileri gelenleri bulunmasına rağmen komutan olarak Üsâme'yi tayin etmesi, ordu içinde birilerini rahatsız etmiş ve bu durumu tenkit etmişlerdir. Onların bu tenkidi kanaatimizce nefsânî duygularla yapılmış bir tenkidtir.

Hz. Peygamber'in söylem ve üslup uyarılarına muhatap olan sahâbenin sarfettiği bazı olumsuz söylemlerin, nefsânî duygularla söylediklerini ifade etmeye çalıştık. Son bölümde sahâbenin söylem ve üslup hatalarına yönelik yeterince örnekler verileceği için bu başlıkta sözü daha fazla uzatmadan bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

2.3.2.4. Nezâket ve Zerâfet Eksikliği

Nezâket, başkalarına karşı saygılı ve kibar davranmaktır.²⁸⁷ Zerâfet ise “Zarûfe” fiilinden türemiş masdar olup zeki, maharet sahibi anlamlarına gelmektedir.²⁸⁸ Zarif kimse sözü güzel ve belîğ olan kişiyi ifade etmektedir.²⁸⁹ Her iki kavramın da âdâb kuralları ile yakından ilişkisi vardır. Âdâb-ı muâşeret, bireylerin ve toplum kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve dostluk duygularını güçlendirici medenî ve ahlâkî davranışları, nezâket ve görgü kurallarını ifade eder.²⁹⁰ Bu bakımdan nezâket ve zerâfet eksikliği fiillerde meydana gelen kurallara uyulmaması neticesinde ortaya çıktığı gibi söylem ve üslup yönünden birtakım kurallara riâyet etmemek de aynı zamanda nezâket ve zerâfet eksikliğidir.

Sahâbenin söz konusu hatalı söylem ve üsluplarla ilgili ifadelerinin arka plânında yatan sebeplerden birisi de âdâb-ı muâşerete uymamak ve kaba konuşmaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in söylem ve üslup olarak uyardığı yerlerden birisi olan kapı çalma âdâbına uymayan kişiye karşı eve girerken nasıl davranması gerektiğini bildirmesi buna örnek gösterilebilir.²⁹¹

Kaba konuşma örneği olarak bir bedevînin Hz. Peygamber'den alacağını tahsil etmesi için geldiğinde Hz. Peygamber'e karşı ‘*Ya borcunu ödersin ya da sana sıkıntı çıkarırım*’²⁹² şeklinde kaba ifadeler kullanması, söz konusu bedevînin nezâket ve zerâfet yönünden yeterince eğitilmemiş olduğunu göstermektedir.

²⁸⁷ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Nezâket” (Erişim 1 Ağustos 2024).

²⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/228.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/229.

²⁹⁰ FatmTunç Yaşar, “Âdâb-ı Muâşeret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1/34.

²⁹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136.

²⁹² İbn Mâce, “Sadakât”, 17.

Netice olarak Hz. Peygamber'in konuşma tarzına yer verdiğimiz bu bölümde onun fasih ve belîğ konuştuğu, az sözle çok şeyler anlattığı, insanlarla konuşurken yumuşak bir dil kullandığı ve rencide edici sözlerden kaçındığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, insanları dine davet ederken bunu Allah'ın kendisine yüklediği bir vazife gereği yerine getirmiştir. Bu görev sadece fiili hareketleri için sınırlandırılmamış, aynı zamanda söylem ve üsluba yönelik konuları da içine alacak derecede geniş bir alana şâmil kılınmıştır. Bu görevlerinin başlıca öne çıkanları insanlara konuşma ile ilgili dikkat edecekleri hususları tebliğ etmesi, hatalı sözlerle karşı onları uyarması ve doğru olanlarını öğretmesidir. Bunun yanında eksik kullandıkları ifadelerin nasıl tamamlanacağını açıklamış, yeri geldiğinde kullanılan ifadelerin ne gibi sonuçlar doğuracağı konusunda hüküm bildirmiş ve onları dil ile alakalı işleyeceği hatalardan koruyarak tezkiye etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber'in hatalara karşı sessiz kalmaması ve tashih etmesi önemli bir husustur. Belki de sadece hataları dile getirip tashih etme yoluna gitmemiş olsaydı uyarılarıyla sadece tenkit etmesi anlaşılabilecekti ve kusurları ortaya çıkarmış olacaktı. Ancak Hz. Peygamber, uyardığı hataların doğrusunu da öğreterek gayesinin ashâbının iyiliğini istemesi ve onları tezkiye etmesi anlaşılmış oldu.

Hz. Peygamber'in uyarılarına muhatap olan sahâbenin, söz konusu hataları işlenmesinin arka plânında yer alan gerekçelerin bilinmesi çok önemlidir. Söz konusu hatalara geçmeden önce bu hataları hangi gerekçelerle yaptığı, işlenen söylem ve üslup hatalarında bir kasıt var mı yok mu? Gibi soruların cevabı niteliğinde birtakım bilgilere yer verilmiştir. İslâm öncesi âdetlerin İslâm'a girmekle birlikte bir anda silinip atılamayacağı bir gerçektir. Söylem ve üslup hatalarının arka plânında câhiliyeden kalma âdetlerinin olduğu, ayrıca bazı söylemlerin sorumluluğunun bilinmemesinin yattığı görülmektedir. Kimi hatalar da nefsânî duygularla söylenmiş ve nezâket eksikliğinden kaynaklanan sebeplere dayalı olarak konuşma âdâbına riâyet edilmemiştir. İşte bu sebeplerin bilinmesi neticesinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Sahâbeden bazılarının söylem ve üslup yönünden hata etmelerinin arka plânında yatan bu sebeplerden onların işledikleri bu hataları kasıtlı yapmadıkları ve uyarıldıklarında hatalarında ısrar etmedikleri anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER'İN SAHÂBEYE YÖNELİK SÖYLEM VE ÜSLUP TASHİHLERİ

Araştırmamızın asıl konusunu bazı sahâbîlerin zaman zaman söylem ve üslup bakımından hataya düşmesi ve bu hataların Hz. Peygamber tarafından uyarılıp tashih edilmesi teşkil etmektedir. Bu açıdan üçüncü ve aynı zamanda son bölümümüzde bu husustaki hatalar ve Hz. Peygamber'in tashihleri incelenecektir.

Sahâbede tashih edilen konuların kimisi itikadî alanları kapsarken kimisi de rencide edici, hakaret içeren ve beddua gibi insan onurunu zedeleyen hataları içermektedir. Bazen bu hatalar selâm verme ve methetme gibi sosyal alanları kapsamakta, bazen de dua ederken eksik veya yanlış talepte bulunmadan kaynaklanan alanlarla ilgilidir. Burada şunu da belirtmekte yarar vardır. Hz. Peygamber'in söz konusu uyarıları sahâbenin tamamı için geçerli değildir. Konuyla ilgili örnekleri verirken bazen “sahâbeye yönelik” ibaresinden tamamının hataya düştüğü anlaşılmamalıdır. Zaten bazı kısımlarda bu husus dile getirilmiş ve hata işleyenlerin belli bir kısmı içerdiği belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'in sahâbenin birbirlerine karşı olumsuz söylem ve üslubuna karşı uyarılarını incelerken acaba Hz. Peygamber'e karşı da hatalı söylem ve üslup kullanan olmuş mudur? Sorusu akla gelebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bir bedevînin Hz. Peygamber'in ganimet paylaşırması esnasında kendisine düşen hisseyi beğenmeyerek *'Ya Muhammed adil ol.*²⁹³ tarzında uygun olmayan ifadeleri yer almaktadır. Bununla beraber bedevilerden bazıları Hz. Peygamber'e karşı üslup yönünden hata işlemişlerdir. Bu uyarıyı da Hz. Peygamber'in bizzat kendisi değil, Kur'ân yapmıştır. Daha önce ele aldığımız Kur'ân'da dil ve üslup başlığı altında Hz. Peygamber'in evinin önünde ismiyle hitap ederken dışarı çıkmasını talep eden ve bunu da sesini yükselterek yapan bir bedevi uyarılmıştır.

3.1. İTİKADÎ KONULARA YÖNELİK TASHİHLERİ

İnsanlar konuşurken bazen olumsuz ifadeleriyle muhatabını üzerken bazen de kullandığı lafızların itikadî anlamları çağrıştırması, konuşanın inancına etki edebilmektedir. Söz konusu ifadelerin kullanımı Allah için telaffuz edilen lafızlar olup bunların bir takım insanlar için de kullanılması veya Hz. Peygamber'in özenle üzerinde durduğu konulardan birisi olan bir mümini tekfir etmenin sözü söyleyene dönmesi gibi direk inancı etkileyen konuşmalar, mütekellimi itikat noktasında tehlikeye atmaktadır.

²⁹³ Buhârî, “Menâkıb”, 25.

İşte böyle bir duruma zaman zaman şahit olan Hz. Peygamber, ashâbını uyarmış ve söylenen sözlerin inanca etki edeceğini bildirerek düzeltmede bulunarak bu konuda daha hassas davranılmasını tavsiye etmiştir.

Bu başlık altında incelenecek olan hitap tarzlarındaki bir takım ifadelerin, aslında Allah için kullanılan ifadeler olması gerekirken insanlar için de kullanımı söz konusu olduğundan bu tür ifadelerin tashihini içermektedir. Yine câhiliye döneminde bir işi yapıp yapmamaya karar verirken o dönemde putlara tapılmasından dolayı yemin ederken putlar adına yemin edilmesi uyarının bir başka örneğidir. Ayrıca müminlerin bazen olumsuz durumlarda birbirleriyle tartışırken birbirlerini rencide etmek için kullandıkları lafızların daha büyük bir boyuta taşınarak birbirlerini tekfir etmeye kadar varması üzerine Hz. Peygamber bu tür diyaloglara hemen müdahale etmiş ve uyarılarda bulunmuştur.

3.1.1. Hitaplarla İlgili Tashihleri

Câhiliye geçmişi olan bir toplumun ticarî hayatta, sosyal ilişkilerde ve aile hukukunda birtakım atalardan öğrenme yanlış adetleri olduğu gibi böyle bir toplulukta birbirlerine hitap ederken aynı kalıntıların izlerini taşıyan olumsuz ifadelere de rastlamak tabî bir durumdur. Özellikle köle-efendi anlayışı ve uygulaması olan bir toplumda elbette alt tabakadakilerin üstlerine karşı daha farklı bir hitap tarzı kaçınılmaz olacaktır.

İslâm’la şereflenen sahâbe, geçmişten gelen bazı yanlış ifade tarzlarını kullanmaktaydılar. Kölelerin efendilerine karşı hitaplarında hatalar fark eden Hz. Peygamber, bu hitapların Allah için kullanılıyor olmasından dolayı onları uyarmış ve tashih ederek farklı hitap tarzları öğretmiştir.

3.1.1.1. Abd ve Rabb İfadelerini Tashihi

Hız. Peygamber’in yoğun olarak karşılaştığı söylem ve üslup hatalarından bir kısmını efendi-köle uygulamasının sıklıkla uygulandığı bir ortamda yaşayan insanların birbirlerine hitap ederken “Rabb” ve “Kul” ifadelerini kullanmaları oluşturmaktadır. Bununla ilgili rivâyetler incelendiğinde Hız. Peygamber’in uyarıda bulunduğı ve tashih ettiğı görölmektedir.

Ebu Hüreyre’den rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Sizden biriniz (Efendi olan kimse) “abdi” kölem ve “emeti” cariyem demesin. Köle olan bir kimse de (efendisine) “rabbî” Rabbim ve “rabbetî” efendi hanımım demesin. Efendi olan kişi, “fetâye” oğlum veya “fetâtî” kızım desin. Köle olan kişi de efendisine “seyyidi” efendim ve “seyyidetî” efendi hanımım desin. Çünkü sizler kulsunuz Rabb ise ancak

Allah'tır."²⁹⁴ Müslim'in (ö. 261/875) rivâyetinde ise *"Sizden biriniz "abdi" kölem ve "emeti" câriyem demesin. Bütün erkekler ve kadınlar! Hepiniz Allah'ın kullarısınız. Ancak "Gulâm" hizmetçim, "Câriyem" hizmetçi kızım, "fetâye" oğlum veya "fetâtî" kızım desin."*²⁹⁵ ifadeleri yer almaktadır. Böylece Allah Resûlü câhiliyeden kalma rabb ve abd gibi kelimelerin ashâbı tarafından efendileri için kullanılmasını hoş görmemiş, bunların yerine başka ifadelerin kullanılmasını öğreterek tashihde bulunmuştur.

Hiz. Peygamber'in bu tür kelimelerin kullanılmasını istememesinin arkasında bazı gerekçeler yatmaktadır. Bu gerekçelerden birisi ubûdiyyet ve rubûbiyyetin haddi zatında Allah'a ait olmasıdır. Rabb, Allah'tır. Her şeye sahip olan ve bütün işleri yerine getiren odur.²⁹⁶ Bu nedenle Rabb ifadesinin Allah dışındaki kişiler için kullanılmasını hoş görmemiştir. Nevevî, Hiz. Peygamber'in bir hadisinde *"Câriyenin efendisini doğurması, kıyamet alametlerindendir."*²⁹⁷ buyurmasından hareketle kendisinin de Rabb ifadesini kullandığı sorusu yöneltildiğinde buna iki türlü cevap verilebileceğini belirtir: Birincisi, Hiz. Peygamber'in Rabb ifadesini kullanması, tamamen yasaklanmadığını gösterir. İkincisi, Hiz. Peygamber, Rabb ifadesinin kullanılmasını istememesi, edebe uygun olmadığı içindir. Bu tür ifadelerin kullanılması tenzîhen mehruttur, haram değildir.²⁹⁸

Rabb ve köle ifadelerinin tashihi noktasında farklı bir rivâyette şudur: *"Sizden biriniz Rabbini (Efendini) yedir, O'nu yıka ve sula demesin. Seyyidi (Efendim) ve Mevlâye (Efendim) desin. Abdî, Emetî demesin. Bunların yerine "Fetaye", Fetatî ve "Gulâmî" desin"*²⁹⁹ Müslim'den gelen rivâyette ise *"Sizin Mevlânız, Allah'tır."*³⁰⁰ kaydı yer almaktadır. Görüldüğü gibi bu rivâyette de benzer ifadeler kullanılmış ve Hiz. Peygamber tarafından uyarılarla düzeltilmiştir.

Hiz. Peygamber'in bu ifadeleri yasaklaması haram olarak mı anlaşılmalı, yoksa mekruh olarak mı? Buhârî'nin (ö. 256/870) konuyla ilgili açtığı bab ta³⁰¹ Kur'ân'da, Hiz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu ifadeleri, Allah Teâla'nın kullanmış olmasından hareketle âlimlerin büyük çoğunluğu tenzîhen mekruh kapsamında değerlendirmişlerdir.³⁰² Kur'ân'da yer alan bu ifadeleri Allah Teâla şu şekilde

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 82.

²⁹⁵ Müslim, "Elfâz", 13.

²⁹⁶ Ebû't-Tayyib el-Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 13/219.

²⁹⁷ Buhârî, "İtk", 8. Rivâtte yer alan ifadenin Arapçası, "مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تَلِدَ الْأُمَةُ رَبَّهَا".

²⁹⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 15/6.

²⁹⁹ Buhârî, "İtk", 17; Müslim, "Elfâz", 14.

³⁰⁰ Müslim, "Elfâz", 14.

³⁰¹ Buhârî, "İtk", 17.

³⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/178.

kullanmıştır. “Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”³⁰³ Bu âyette Allah, köleler ve câriyelerden bahsederken “abd” ve “emetü” lafızlarını kullanmıştır. Yine başka bir ayette “İkisi de kapıya koştular. Kadın, Yûsuf’un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.”³⁰⁴ Bu ayette de Allah Teâla, Yûsuf (a.s.)’ı sarayına alan Kral için “Seyyid” lafzını kullanılmıştır. Yine aynı sûrede Hz. Yûsuf zindanda rüyasını tabir ettiği kişinin oradan çıkacağını haber verdikten sonra ona şöyle söyler: “Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, “Efendinin yanında beni an”, dedi. Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı.”³⁰⁵ Bu ayette de Efendi şeklinde tabir edilen şahıs için “Rabb” ifadesi kullanılmıştır. Bir yandan Hz. Peygamber, bu tür ifadelerin söylenmesini yasaklayan ifadeler kullanırken diğer yandan Kur’ân’da geçmiş Peygamberlerin kıssalarından bahsedilirken “Rabb” ifadesini kullanılmıştır. Öyleyse bu lafzın kullanıldığı dönemde hangi anlamı barındırdığı bu bakımdan önemlidir.

Keşmîrî (ö. 1875-1933), “el-abd” ve “el-emetü” lafızlarını kullanan kişiler için iki durumun söz konusu olduğunu söyler. Ya bu sözü söyleyen kişinin kibirli olduğunu bildirir, ya da bu ifadeler kullanıldığında zihinde Allah tasavvur edilir. Bu sözü üçüncü bir şahıs, başkaları için kullanıyorsa bunda bir sakınca yoktur. Mesela “Zeyd’in kölesi” ifadesinde olduğu gibi. Bu nedenle Kur’ân’da Allah’ın bu ifadeleri kulları için kullanması,³⁰⁶ bu kabildendir. Burada sorun teşkil eden durum “abd” ve “emetü” lafızlarını bir kimsenin kendi kölesi için kullanıyor olmasındadır.³⁰⁷ Dolayısıyla bir kimsenin kendi kölesine hitaben “abd” ifadesini kullanması, yasak ve mekruh kapsamında değerlendirilirken köle-efendi dışında haricî bir şahıs tarafından söz konusu kişiler için “abd” ifadesinin kullanılmasında herhangi bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Yani başkasına ait bir köleden bahsedilirken “falancanın kölesi” şeklinde bir ifade tarzı, herhangi bir sorun doğurmamaktadır.

³⁰³ en-Nûr 24/32.

³⁰⁴ Yûsuf 12/25.

³⁰⁵ Yûsuf 12/42. Âyetin Arapçası şöyle: *وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ*

³⁰⁶ en-Nûr 24/32.

³⁰⁷ Muhammed Enver Şâh Hüseyinî el-Keşmîrî, *Feyzu 'l-bârî alâ Sahihi 'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 4/35.

Rabb kelimesinin farklı anlamlarına göz atıldığında sahip, ıslah eden, efendi, yetiştiren ve toplayan gibi manaları karşıladığı görülecektir. Özellikle câhiliye dönemi şiirlerine ve yazılarına bakıldığında rabb kelimesinin yukarıda zikredilen farklı anlamları barındırdığı bilinmektedir.³⁰⁸ Dolayısıyla sahâbe, geçmişinde bu tür ifadeleri kullanmasından hareketle Müslüman olduktan sonra da konuşmalarında aynı türden kelimeleri telaffuz etmeleri normal bir durumdur. Ancak böyle konuşmaları o söylemlerin doğru kullanıldığı anlamına gelmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber, bu tür ifadelerin kullanımının yalnızca Allah için olması gerektiğini dile getirmiştir. Kur’ân’da kral konumundaki şahıslar için bu tür ifadelerin kullanımının yer alması, Allah’ın vakıadaki bir olayı anlatırken o dönemin konuşma tarzına yer vermesi şeklinde anlamak imkân dâhilindedir. Bununla ilgili olarak şu âyetler, bulunduğu dönemin ifade tarzlarına iyi bir örnek teşkil etmektedir. “*Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. ‘Âlemlerin Rabbine iman ettik’ dediler. Mûsâ ve Hârûn’un Rabbine.*”³⁰⁹ Sihirbazlar Hz. Musa’ya karşı ortaya koydukları sihirde yenilgiye düştükleri zaman O’nun hak bir peygamber olduğunu anladılar ve iman edip secdeye kapandılar. Taberî, bu âyetin tefsirinde şu açıklamaları yapmaktadır: Secde ederken ‘*Âlemlerin Rabbine iman ettik*’ sözünü işiten Firavun, bu sözün kendine söylendiğini düşündü. Çünkü Firavun, kavminin Rabbi olduğunu düşünüyordu. Hz. Musa’yı da küçüklüğünde kendisi yetiştirmişti. Âyetin devamında bedel olarak gelen “*Mûsâ ve Hârûn’un Rabbine*” kısmı, Firavun’un bu vehmini ortadan kaldırmıştır.³¹⁰ Ebû Mansûr el-Maturîdî (ö. 333/944), Te’vîlâtü’l-Kur’ân adlı tefsirinde de aynı bilgilere yer vermektedir.³¹¹ Âlûsî de (ö. 1270/1854) benzer ifadeler kullanarak sihirbazların bu kısmı söylemelerinin sebebi olarak Firavun’un kendisini anlamaması için yer aldığını dile getirmektedir.³¹² Kur’ân’da da geçmiş ümmetlerden insanlar birbirlerine karşı Rabb ifadesini kullanmışlardır. İşte Hz. Peygamber, bu hatalı uygulamayı sahâbeden söküp atmak isteyerek bu tür ifadelerin uygun olmadığını dile getirmiştir.

Hz. Peygamber’in Rabb ve buna benzer ifadelerin kullar için kullanılmasının uygun olmayacağını haber veren rivâyetlerden yola çıkarak geleneğimizde bazı ilim adamları için “Mevlânâ” ifadesinin kullanılmasının uygun olup olmadığına kısaca

³⁰⁸ Aydın Temizer, “Kur’ân’da Rab Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (Mart 2013), 41.

³⁰⁹ el-A’râf 8/120-122.

³¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 13/32.

³¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005), 4/531.

³¹² Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beyrut: Dar’u Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1989), 5/27.

değirmek istiyoruz. Öncelikle Mevlâ kelimesinin sözlük anlamlarına ve Kur'ân'da yer alan kullanım şekillerine bakmak gerekir. Mevlâ kelimesi sözlükte dost, arkadaş, sahip gibi anlamlara gelmektedir.³¹³ Mevlâ kelimesinde asıl olan manalardan birisi de sevgi ve mânevî yakınlıktır.³¹⁴ Ayrıca tasavvufta da kullanılan bir terim olan Mevlâ kelimesi; şeyh, pir, mürşit ve veli gibi anlamlara gelmekte, Mevlânâ ise sahibimiz, efendimiz anlamlarına gelmektedir.³¹⁵

Kur'ân'da bu ifade kimi âyetlerde Allah için kullanılıyorken kimi zaman da insanlar için kullanılmıştır. Mesela “*O, sizin Mevlânızdır. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır.*”³¹⁶ âyetinde Mevlâ lafzı Allah için kullanılmıştır. Şu âyette ise Mevlâ lafzı insanlar için kullanılmıştır: “*O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Kendilerine yardım da edilmez.*”³¹⁷ Mevlâ lafzının Allah için kullanıldığı âyette sahip anlamı verilirken, insanlar için kullanılan âyette ise dost anlamı verilmiştir. Bu nedenle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi mutasavvıf kişiler için kullanılan Mevlâna ifadesini dostumuz anlamında düşünerek söylemekte herhangi bir sakınca olmayacağı kanaatindeyiz.

Rabb kelimesinin birden fazla anlamı barındırmasından sonra ve özellikle de buna ilave olarak câhiliye Araplarının kral anlamında kullanmalarından³¹⁸ yola çıkarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: Sahâbe, köle-efendi anlayışına binaen geçmişlerinden tevârüs eden bir takım lafızları kullanmışlardır. Bu kelimelerden birisi olan Rabb lafzının onlar katında kral ve efendi anlamını da içermesi daha sonraki süreçte onları aynı lafızları kullanmaya sevk etmiştir. Ancak İslâm'la birlikte geçmişteki yanlış uygulamalara set çeken Hz. Peygamber, bu tür kelimeleri kullanmanın uygun olmayacağını belirtmiştir.

3.1.1.2. Seyyid İfadesini Tashihi

Hiz. Peygamber'in sahâbenin söylem ve üslup yönünden hataya düştükleri yerlerden birisi olan Rabb ve abd ifadelerini tashihine ilave olarak seyyid ifadesinin gerek kendisi için gerek bir başkası için kullanımını uygun görmediğinden dolayı bu ifadeyi de tashih etmiştir. Çünkü bu ifade, tıpkı Rabb ifadesinde olduğu gibi Allah için kullanımı daha uygun olacağı için Hiz. Peygamber tarafından tashih edilmek istenmiştir.

³¹³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 885.

³¹⁴ Bekir Toplaoglu, Mevlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/440.

³¹⁵ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 437.

³¹⁶ el-Hac 22/78.

³¹⁷ ed-Duhân 44/41.

³¹⁸ Temizer, “Kur'ân'da Rab Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, 43.

Bununla ilgili rivâyerlerden birisi, seyyid ifadesinin Hz. Peygamber için kullanılması neticesinde Hz. Peygamber'in bu sözden rahatsız olması ve değiştirmek istemesidir. Nitekim Mutarrıf, babasından naklen anlatıyor; Âmir oğullarının elçisiyle birlikte Allah Resûlü'nün yanına gittik ve “*Sen bizim seyyidimizsin!*” dedik. Bunun üzerine Allah Resûlü “*Seyyid, Allah'tır*” cevabını verdi. Bu sefer “*Sen bizim en faziletlimizsin ve kendisine hürmette en büyüğümüzsün*” dedik, Allah Resûlü şöyle buyurdu: “*Söylediğiniz şeylerin bir kısmını söyleyin (bazılarını söylemeyin) ama şeytan sizi kendi yoluna sürüklemesin.*”³¹⁹

Hattâbî (ö. 388/998) bu rivâyet hakkında birtakım açıklamalar yapmaktadır: Hz. Peygamber, “seyyid” ifadesinin Allah için kullanılmasını tavsiye etmiştir. Çünkü hakikatte seyyid, Allah'tır, geri kalan bütün mahlûkât ise O'nun kullarıdır. Sözü edilen kişilerin seyyid kelimesini kullanmaları, muhtemelen Allah Resûlü'nün bir başka rivâyette “*Ben Âdemoğlunun seyyidiyim*”³²⁰ demesinden kaynaklanmaktadır. Sözlerinizin bir kısmını söyleyin ifadesinden maksat ise, “Dininiz size hangi sözü emrettiyse onu söyleyin.” anlamındadır. Hz. Peygamber, “Ey Nebî! , Ey Resûl!” kelimelerinin kullanılmasını istemiştir. Hz. Peygamber, etrafındakilere Allah'ın kendisini nasıl isimlendirdiyse o şekilde isimlendirilmesini istemiştir. Bu sözü söyleyen kişiler kendi liderleri olan Sâd b. Muâz hakkında da seyyid ifadesini kullanıyorlardı. Hz. Peygamber, kendi önderleri için kullandıkları hitabı kendisine karşı kullanılmamasını istemiştir. Çünkü Hz. Peygamber, onların konumunda değildir. Onlar dünya işlerindeki önderliğinden dolayı bu hitapla çağrılmaktadır. Oysa Hz. Peygamber nübüvvet yönüyle önderdir. Bu sebeple kendisine Peygamber diye hitap edilmesini istemiştir.³²¹

Hz. Peygamber'in bir yandan seyyid ifadesinin kullanılmasını istememesi diğer yandan kendisinin seyyid olduğunu ifade etmesi, hatta bir başka hadiste “*Hasan ve Hüseyin Cennet ehlinin seydidir.*”³²² buyurmasından hareketle konu hakkında Âlimlerin açıklamalarına yer vermek gerekir.

Rivâyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Âlimler söz konusu yasaklamanın tenzihi mekruh kapsamında olduğu veya edebe riâyet edilmesi bakımından söylenmemesi gerektiği veya toplumda bu ifadenin kullanımının yaygınlık kazanması sebebiyle Hz. Peygamber tarafından uyarıldığı şeklinde birtakım açıklamalar

³¹⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10.

³²⁰ Müslim, “Fedâil”, 3; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 39; Tirmizî, “Menâkıb”, 3.

³²¹ Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el- Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/112.

³²² Tirmizî, “Menâkıb”, 99.

yapılmıştır.³²³ Sehârenfûrî (ö. 1346/1927) ise Hz. Peygamber'in "*Ben Âdemoğlunun seyyidiyim*"³²⁴ buyurmasını muhtemelen kendisine vahiy gelmeden önce böyle bir ifade kullandığına bağlamaktadır.³²⁵

Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerde peygamberler ve insanlar için seyyid ifadesi kullanılmıştır. Nitekim İsa (a.s.) hakkında Allah Teâla seyyid ifadesini kullanmıştır.³²⁶ Yûsuf (a.s.) ile Züleyha arasında geçen olay üzerine Yûsuf'un (a.s.) kapıya koşması sırasında Züleyha'nın kocasıyla karşılaşmalarını anlatırken Allah Teâla Züleyha'nın eşi hakkında yine seyyid ifadesini kullanmıştır.³²⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in soyundan gelenler içinde seyyid ve şerif ifadeleri kullanılmıştır.³²⁸ Bütün bu bilgilerden sonra özetle şunları söylemek mümkündür: Hz. Peygamberin seyyid ifadesini yasaklamasına bakıldığında daha önce Rabb ifadesini yasaklaması konusunda ele aldığımız gerekçelerle örtüştüğü görülmektedir. Hz. Peygamber Allah'a ait birtakım ifadelerin kullanımını insanlar için kullanılmasına razı olmamıştır. Çünkü İslâm öncesi hayatlarında şirk üzere yaşayan bir toplumda müslüman olduktan sonra insanlara şirki hatarlatacak en küçük ifadelerin dahi söylenmemesini istemiştir. Ayrıca seyyid ifadesinin anlamlarından birisi de efendi³²⁹ olması sebebiyle Hz. Peygamber kimi zaman kendisi için bu ifadeyi kullanmış kimi zaman da torunları için kullanmıştır. Bu durumda yasaklamanın kesin bir tarzda olmadığı ve edebe riâyet edilmesi bakımından tenzihen mehruh olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, konum olarak üstlerine karşı geçmiş âdetlerden kalma ifade tarzlarının inanç akidesine uygun olmayacağı gerekçesiyle kullanılmamasını tavsiye etmiştir. Buna ilave olarak hitap edilen kişinin nifak ehlinden olması durumunda ise Hz. Peygamber daha dikkatli olunmasını istemiştir. Bununla ilgili olarak Abdullah b. Büreyde'nin babasından rivâyet ettiği şu hadis, inanmayan ve imanında samimi olmayan kişilere karşı hitapta önemli uyarılar vermektedir: "*Münafık olan kimseye "Seyyidî" efendim demeyin. Eğer O, Efendi (köle sahibi, mal –mülk sahibi) ise, Efendim dediğiniz takdirde Allah'ı öfkelenirmiş olursunuz.*"³³⁰ Efendim ifadesinin Allah'a ait

³²³ Yûsuf b. Muhammed es-Saîd, *Kitâbu Bahsi Ukadiyyin fî Lafzi's-Seyyid* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424/2004), 186-187.

³²⁴ Müslim, "Fedâil", 3; Tirmizî, "Menâkıb", 3; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 39.

³²⁵ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 13/236.

³²⁶ Âli İmrân 3/39.

³²⁷ Yûsuf 12/25.

³²⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/40.

³²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/228.

³³⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 82.

olduğu, bu sebeple de münafık kimseye karşı söylediğinde Allah'ın öfkelerini celb edecektir. Münafığa karşı bu tür ifadelerin söylenmemesi gerektiğine göre şirk ve küfür ehline karşı hiçbir surette denilmemesi gerekir.

Rivâyette yer alan münafık kimse için “Eğer O Efendi ise” ifadesi hakkında farklı anlamları barındıran yorumlar yapılmıştır. Nitekim Sehârenfûrî'ye göre bu ifadeden maksat ya münafık kimseye “Efendim” denilirse O'na itaat etmenin gerekli olacağı ve bu durumda da Allah'ın buna öfkeleneyeceğidir. Ya münafığa “Efendim” demek, O'na itaat etmeyi itiraf etmektir. Ya da münafık kimse dünya bakımından mal ve şöhret sahibi ise ona söyleyeceğiniz bu ifade tâzimi gerektirir ki bu da Allah'ı öfkelerendir.³³¹ Ayrıca bu tür ifadeleri sadece bu lafızlara ve kişilere indirgememek gerekir. Makamları ve halk gözündeki itibarları ne olursa olsun dine ve Müslümanlara saygı duymayan, onların değerlerini hiçe sayan kimselere saygı duyulmaması ve bu saygıyı ifade edecek kelimelerle anılmaması Müslümanları bağlayan bir uyarı olarak kalmalıdır.³³²

Burada bir kimsenin muhatabının münafık olduğunu nereden anlayacağı sorusu akla gelebilir. Çünkü inanç kalbe ait bir iştir. Sadece dil ile Müslüman olduğunu iddia etmek yeterli değildir. Münafık ise kalben inanamamakla birlikte dil ile inandığını söyler.³³³ Bu sorulara kanaatimizce şöyle cevap verilebilir. Hz. Peygamber'in uyarırken münafık ifadelerini kullanması, dinî anlamda yetersiz ve İslâm'ı benimsemediği herkesçe bilinen kişilere karşı saygınlık bildiren ifadelerin kullanılmamasıdır.

Netice olarak Hz. Peygamber Rabb, köle (kul), efendi (seyyid) gibi ifadelerin hatalı kullanılmasına yönelik uyarı ve tashihlerde bulunmuştur. Söz konusu yasaklamanın tenzihen mekruh kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Çünkü Kur'ân'da da benzer ifadelerin Allah tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Burada amaç Allah'ın şanını yüceltmek, başkalarını Allah gibi görececek durumlardan uzak tutmaktır. Dolayısıyla edebe riâyet bağlamında bu tür sözlerin kullanılmaması ve bunların yerine benzer anlamı barındıran ifadelerin kullanılması yerinde olacaktır.

3.1.1.3. Meşîet/Dileme Konusunda Tashihleri

Hz. Peygamber'in söylem ve üslup hatalarını tashih ettiği yerlerden birisi de Allah'ın dilemesiyle birlikte başkalarının da dilemesinin ifade edilmesidir. Kelâm ilminde de bir hayli tartışmalara sahne olan meşîet (dileme) konusu hakkında dilemenin

³³¹ Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd* (Hindistan: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 1427/2006), 13/379.

³³² Uysal, *Hz. Peygamber ve Sözü'nün Dönüşümü*, 118.

³³³ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 495.

Allah’a ait olduğu vurgulanmıştır.³³⁴ Hz. Peygamber’in bu konudaki uyarıları bir işin yapılması aşamasında kullanılan dileme işinin kula nispet edilmesidir.

3.1.1.3.1. Dilemede Allah’a Başkasını Ortak Kılmak

Hz. Peygamber’in toplumda tevhid inancını tam olarak yerleştirmesi için kul ile Allah arasında birtakım hususlara dikkat edilmesi gerektiğini daha önce belirtmiştik. Bu bağlamda Rabb ifadesinin kullar için kullanılmasını uygun görmeyen Hz. Peygamber aynı şekilde dileme hususunda bir kimsenin dilemesini Allah’ın dilemesiyle birlikte yer verilmesini de uyarımış ve tashih etmiştir.

Meşîet, Allah’ın bir şeyi istemesi, dilemesidir. Çünkü Allah Kur’ân’da şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.*”³³⁵ Allah bu âyetle dileme işinin sadece kendisine ait olduğunu bildirmiştir. İnsanların dilemesi ise ancak Allah’ın dilemesi ile mümkün olabilmektedir.³³⁶

Hz. Peygamber’in dileme konusunda uyarıda bulunduğu ve tashih ettiği rivâyete örnek olarak şu hadis gösterilebilir: “*Allah diledi falanca şahıs da diledi demeyiniz. Allah diledi sonra da falan kişi istedi deyiniz.*”³³⁷ Bu rivâyette uyarılan söylem, bizzat muhataba yönelik olmayıp konuşma esnasında bugün de bazen Türkçe’de kullanılan inşaallah ifadesine benzeyen bir hitap tarzıdır. Her ne kadar bire bir hitaba benzemese de muhataba bir şey aktarırken “Allah’ın dilemesi” ifadesinden faydalanıldığından bir nevi hitap gibi değerlendirilmiştir. Sehârenfûrî, Hz. Peygamber’in bu tür bir söylemi uyarmasının nedeni olarak bu şekilde söylenen bir ifadenin hem edebe zıt olması, hem de şirki/ortaklığı vehmettirmesinden kaynaklandığını belirtir. Dileme işi yalnız Allah’a aittir. Allah’ın dilemesinin yanında kulun dilemesine itibar yoktur. Ancak bir takım adette uygulanan zâhirî sebeplere dayanarak mutlaka kulun dilemesi söylenecekse de önce “Allah diledi sonra falan kul diledi” demek daha uygun olacaktır.³³⁸

Hattâbi ise şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Hadisin metninde kul ve Allah’ın dileme işi, vav atıf harfiyle zikredildiği için Hz. Peygamber bu şekilde söylenen bir ifadenin hatalı olduğunu bildirmiştir. Eğer Allah’ın ve herhangi bir kulun dilemesi peş peşe zikredilecekse arada “vav” atıf harfinin değil “sümme” atıf harfinin olması gerekir.

³³⁴ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akaidi*, 141.

³³⁵ el-İnsân 76/30.

³³⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât* (Cidde: Mektebetü’s-Süvâdî, 1413/1993), 1/366.

³³⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 84. Hadisin Arapça metni şu şekildedir: “*لا تقولوا: ما شاء الله وشاء فلانٌ ولكن قولوا: ما شاء الله، ثمَّ شاء فلانٌ*”

³³⁸ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 13/381.

Çünkü “vav” atıf harfi cem ve ortaklık içindir. (Yani her iki kişinin bir işi birlikte yaptığını haber verir.) Oysa sümme atıf harfi terâhî (belli bir zaman sonra olmayı bildirir) içindir. Bu nedenle Hz. Peygamber, bu şekilde bir ifade tarzının edep kurallarına zıt olacağını bildirmiş³³⁹ ve nasıl söylenmesi gerektiğini rivâyetin hemen peşinden zikretmiştir.

3.1.1.3.2. Dilemede Allah’a Hz. Peygamber’i Ortak Kılmak

Hz. Peygamber, Allah’ın dilemesi ile bir kulun dilemesinin peş peşe getirilmesinden hoşlanmadığı gibi Allah ile kendisinin bile dileme işinde yan yana getirilmesine karşı çıkmıştır.

Bununla ilgili olarak İbn Abbas, bu tür bir ifadenin kullanılmasını şöyle rivâyet etmiştir: Bir adam Hz. Peygamber’e ‘*Sen ve Allah dilediniz*’ deyince Hz. Peygamber ‘*Beni Allah’a denk mi tutuyorsun?*’ diye uyarılmış ve peşinden ‘*Sadece Allah diledi*’³⁴⁰ denilmesini istemiştir. Hatta buna benzer bir başka rivâyette Müslüman birisinin rüyasında ehli kitaptan birisiyle karşılaşmış aralarında geçen şu konuşmalar yer alır. Müslüman kişi, ehli kitaptan olan şahsa ‘*Siz şirk koşmamış olsaydınız ne güzel bir topluluk olurdunuz*’ deyince sizde ‘*Allah ve Muhammed diledi*’ diyorsunuz diye karşılık verdi. Bu durum Hz. Peygamber’e anlatılınca şu uyarılarda bulundu: ‘*Allah’a yemin olsun ki! Eğer sizin böyle dediğinizi bilseydim Allah diledi sonra Muhammed diledi demenizi isterdim.*’³⁴¹

Hz. Peygamber’in söz konusu nehyi, sadece rüyaya yönelik bir yasaklama değildir. O, bu ifadenin Allah’a karşı bir eşitlik anlamı barındırmasından dolayı bu kelimenin hoş bir ifade olamayacağını bildirmek istemiştir.³⁴² Buradaki nehiy, tenzihen mekruh kapsamındadır. Edebe riayet edilmesi için Hz. Peygamber bu sözün söylenmesini hoş görmemiştir.³⁴³

İslam öncesinde putlara tapan bu topluluğa karşı Hz. Peygamber, şirke meylettirecek bütün sözlerden ashâbını sakındırmak istemiştir. Her ne kadar söylenen bu sözler kasıtlı olmasa bile zihinlerinde şirki canlandırabilecek bütün ifadeleri söküp atmak istemiştir. Kendisinin de Allah ile birlikte dileme gibi özellikle Allah’a ait işlerin

³³⁹ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 4/131.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/339.

³⁴¹ İbn Mâce, “Keffaret”, 13; Dârimî, “İsti’zân”, 1106.

³⁴² Ebü’l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrut: Dâru’l-Ceyl, ts.), 1/651.

³⁴³ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl’ârîfîn el-Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr Şerhi’l-Cami’i’s-Sağîr* (Mısır: Mektebetü’t-Ticâriyeti’l-Kübrâ, 1356/1937), 4/509.

zikredilmemesini isteyerek önceki insanların Peygamber'lerine kudsiyet atfedip hidayetten saptıkları gibi sapmamalarını istemiştir.

3.1.1.4. Yağmurun Yağmasını Yıldızlara Bağlamak

İslâm'ı yeni kabul eden ve İslâm öncesi hayatında atalardan veya toplumda yerleşik inançtan kaynaklanan bir takım olumsuz düşünce içinde olan kimselerin varlığı tartışılmazdır. Nitekim daha önce Hz. Peygamber'in, ümmeti içinde câhiliye döneminden kalma tamamen terk edemeyecekleri dört âdet olduğunu ve bunlardan birisinin de yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek olduğuna değinmiştik.³⁴⁴ Dolayısıyla bazı olayların meydana gelmesini farklı varlıklara bağlamak, o dönemde yaygın olan bir adetti. Hz. Peygamber, sahâbe içinde hala bu tür inanışlara sahip olanlara şahit olduğunda onları uyarmıştır.

Bununla ilgili rivâyet şöyledir: Zeyd b. Hâlid el-Cühenî anlatıyor; *'Allah Resûlü Hudeybiye'de geceleyin yağın bir yağmurun ardından bize sabah namazı kıldırması. Sonra bize döndü' ve "Rabbimiz sizin hakkınızda ne buyurdu biliyor musunuz?" dedi. Bizler 'Allah ve Resûlü daha iyi bilir' cevabını verdik. Bunun üzerine Allah Resûlü, Allah'ın şunları buyurduğunu söyledi: "Kullarımın bir kısmı bana iman ederek sabahladı, kimisi de beni inkâr ederek sabahladı. Kullarımdan 'Allah'ın rahmeti ve lütfuyla bize yağmur yağdırıldı' diyenler, bana inanıp yıldızları inkâr edenlerdir. 'Falanca yıldız sebebiyle bize yağmur yağdırıldı' diyenler ise beni inkâr etmiş, yıldızlara inanmıştır.'*³⁴⁵

Rivâyetinde yer alan küfür ifadesinin hakiki anlamda mı? Yoksa nimeti küfür mü? olduğu konusunda farklı görüşler vardır. "Nimeti küfür", elde edilen nimetin şükrünü yerine getirmeme durumunda nimeti örtmek, şükrünü eda etmemektir. Şirki gerektiren küfür ise Allah'ın varlığını, birliğini ve gönderdiği dinini inkâr etmektir.³⁴⁶ İbn Hacer, bu rivâyetdeki küfür ifadesinin şirk anlamındaki küfür anlamında olma ihtimalinden bahseder. Çünkü Allah önce iman lafzını zikretmiş, sonra küfür ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla iman lafzının mukabilinde geldiği için diğerinin şirk anlamındaki küfür olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁷ İbn Abdülber ise buradaki küfürden maksadın nimeti inkâr anlamında olduğunu savunmaktadır. Çünkü Süfyân b. Uyeyne'den gelen rivâyetle

³⁴⁴ Müslim, "Cenâiz", 29.

³⁴⁵ Buhârî, "İstiskâ", 27; Müslim, "İman", 125; Malik b. Enes, "İstiskâ", 4.

³⁴⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 714.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/523.

“Kullarıma verdiğim nimetlere karşı nankörlük edenler var”³⁴⁸ ibaresi küfrün Allah’a karşı olmadığını bilakis nimeti inkâr anlamında kullanıldığı göstermektedir.³⁴⁹ Ayrıca yıldızlar geçmiş tecrübeden süregelen birer alamet ve vakit belirleyici vasıtalarlardır. Sanki bu sözü söyleyen kişi “Falan vakitte yağmur yağacak” anlamında kullanmıştır ki küfre girmeyecektir.³⁵⁰ Aynı şekilde yağmur sebebiyle yeryüzünde bitkilerin yeşermesi ve ölü toprağın canlanması gibi hadiselerde bütün bunların sebebinin yağmur olduğu, ancak zihinde bitkileri yeşertenin Allah olduğu düşüncesi vardır. Böyle düşünen bir kimse nasıl müminse yağmurun yağmasına yıldızın alamet olduğunu düşünen kişi de aynı şekilde mümindir.³⁵¹

Câhiliye döneminde insanlar yağmurun yağmasının yıldızlar vesilesiyle meydana geldiğine inanıyorlardı. Ya bizzat yıldızın yağdırmasına inanıyorlardı ya da yıldızın, yağmurun yağmasının bir alameti olduğuna inanıyorlardı. İslâm gelince bu yanlış inancı iptal edip onların bu tür sözlerini küfür olarak değerlendirdi. Eğer yağmurun yağmasına etki edenin bizzat yıldız olduğu inancı varsa bu şirk anlamındaki küfürdür. Yok, eğer tecrübe yoluyla yağmurun yağması, yıldıza bağlandıysa bu da nimeti küfür anlamında değerlendirilmiştir.³⁵² Câhiliye döneminden gelen bu anlayış üzerine söylenen bu tür sözler birer söylem olup Allah ve Hz. Peygamber tarafından uyarılmıştır.

3.1.2. Yeminle İlgili Tashihleri

Hiz. Peygamber’in itikadî tashihlerinden biri de yeminlerle ilgilidir. Sözle ifade edilen birer söylem ve üslup olması itibariyle yemin de konumuzla ilgilidir. Yemin, bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini ifade eder.³⁵³ Bazı sahâbîler herhangi bir durum karşısında yemin etmeleri gereken bir durumla karşılaştıkları zaman karşısındaki kişiye karşı kararlılığını ortaya koymak için yemin etmekteydiler. Ancak burada sorun olan durum yemin etmeleri değil yemin ederken Allah adı dışındakilerin telaffuz edilmesidir. Bu sebeple Hiz. Peygamber, bu hususta uyarılarda ve tashihlerde bulunmuştur.

³⁴⁸ Nesâî, “İstiskâ”, 16.

³⁴⁹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdilber, *et-Temhîd li-mâ fi ’l-Muvatta min-el-meânî ve ’l-Esânîd* (Londra: Müessesetü’l-Furkan, 1439/2017), 10/314.

³⁵⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/61.

³⁵¹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdilber, *el-İstizkârü ’l-câmî li-mezâhibifukahâi ’l-emsâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 2/437.

³⁵² İbn Hacer, *Fethu ’l-bârî*, 2/524.

³⁵³ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417.

H. Peygamber, özellikle ticarete ağza yemin lafzının sürekli tekrar edilmesini pek hoş karşılamamış³⁵⁴ olsa da bazı durumlarda yemin etmek gerekli olabilmektedir. Mesela davalarda inkâr eden kimseye yemin ettirilmesi³⁵⁵ bu kabildendir. Bu anlamda yemin, davacı veya davalının bir olayın doğruluğu hakkında Allah'ın adını anarak beyanda bulunmasını ifade eder.³⁵⁶ Dolayısıyla H. Peygamber'in yemin hakkındaki uyarıları genel manada olmayıp yemin ederken Allah adı dışındaki varlıkların zikredilmesinden kaynaklanmaktadır.

Yemin konusunun bu başlık altında incelenmesinin nedeni Allah adı dışında yapılan yeminin inanca etki etmesidir. Bu nedenle H. Peygamber'in uyardığı ve düzeltmede bulunduğu alanlar arasında önemli bir yere sahiptir. Araştırmamızın konusu açısından yemin konusunun tamamını değil, H. Peygamber'in tashih ettiği hususlar ele alınacaktır. Bu ise insanların gerek alışverişte ve gerek günlük konuşmalarda Allah adına yapılmak kaydıyla bazen yemin edilmesi konusunu değil, Allah adı dışındakilere karşı yapılan yemin konusunu içermektedir.

3.1.2.1. Babalar Üzerine Yemin

H. Peygamber'in yemin ile ilgili uyarılarına bakıldığında bunların bir kısmının babalar (atalar) üzerine yapıldığı görülmektedir. İlgili rivâyetler incelendiğinde bunun nedeninin câhiliyeden kalma bir adet olduğu ortaya çıkmaktadır.

H. Ömer'den nakledildiğine göre kendisi, Allah Resûlü ile beraber yaptığı bir yolculukta konuşması sırasında câhiliye döneminde yaptıkları gibi "babası üzerine" yemin etmişti. Onun bu yeminini işiten Allah Resûlü oradakilere şöyle seslendi: *"Dikkat edin! Allah, babalarınız üzerine yemin etmeyi yasaklamıştır. Yemin eden kimse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun!"*³⁵⁷ H. Peygamber'in bu uyarısına muhatap olan H. Ömer, *'Allah'a yemin olsun ki Allah Resûlü'nün bunu yasakladığını duyduktan sonra, ne kendim adına ne bir başkası adına yemin ettim.'*³⁵⁸ diyerek câhiliyeden kalma bir adet olan bu hatadan uzak duracağını dile getirmiştir.

Ebû Hüreyre'den gelen başka bir rivâyette ise *"Babalarınız, analarınız ve ortak koştığınız şeylere yemin etmeyin. Yeminizi ancak Allah adına yapın. Allah'a karşı yemin*

³⁵⁴ Müslim, "Müsâkât", 132.

³⁵⁵ Tirmizî, "Ahkâm", 12; İbn Mâce, "Ahkâm", 7.

³⁵⁶ Boynukalın, "Yemin", 43/417.

³⁵⁷ Buhârî, "Edeb", 74; Müslim, "Eymân", 3; Ebû Dâvûd, "Eymân", 5; Dârimî, "Eymân", 808.

³⁵⁸ Müslim, "Eymân", 1.

ederken de doğru bir şekilde yerine getirin".³⁵⁹ buyrulmuş ve diğer rivâyetten farklı olarak analar ve ortak koşulan putlar adına yemin edilmesi de yasaklanmıştır.

Bu hadislerin açıklamasına gelince İbn Battâl, şu açıklamaları yapmaktadır: Hz. Ömer babası üzerine yemin ettiğinde Hz. Peygamber onu tekfir etmemiştir. Çünkü Hz. Ömer, babasının kendisi üzerinde babalık hakkı olduğu düşüncesiyle onun üzerine yemin etmiştir. Ayrıca Hz. Ömer yemin etme konusunda Allah'tan başkasına yemin edilmeyeceğini bilmediğinden dolayı bu hususta mâzur görülmüştür. Çünkü yemin eden kişi, kendisine en büyük katkıyı sağlayan kişi kim ise ona yemin ederdi. Ancak hakikatte insanlar üzerinde en fazla hak sahibi olan kişi Allah'tır.³⁶⁰ İbn Hacer'in belirttiği üzere, Hz. Peygamber'in Allah dışında başka şeyler adına yemin etmeyi yasaklamasının ardında o şeyin tâzim edilmesi yatmaktadır. Hakikatte tâzim edilecek tek kimse Allah'tır.³⁶¹ Allah adı dışındakilere yemin edilmesi yasaklanmışken, Allah Kur'ân'da melek,³⁶² yıldız,³⁶³ dağ³⁶⁴ ve rüzgâr³⁶⁵ gibi farklı canlılara neden yemin etmiştir? Sorusu akla gelebilir. Allah'ın yarattığı varlıklar içinde dilediği şeylere yemin etmesi ise, onların şan ve şerefini yüceltmek içindir.³⁶⁶ Hz. Peygamber, yeminin sadece Allah adına yapılabileceği uyarısını yaparak cahiliyeden tavârüs eden bu tür yeminlerin caiz olmadığını ashâbına öğretmiştir.

3.1.2.2. Putlar ve Şeytan Adına Yemin

Hz. Peygamber'in yemin konusunda uyarıda bulunduğu diğer bir hususta putlara ve şeytan adına yapılan yemindir. Yemin ederken bunun yalnız Allah adına yapılması gerektiğine daha önce yer verilmişti. Dolayısıyla Allah adı dışındaki varlıklara karşı yemin etmenin hepsi de yasaklanmıştır ve gerekçeleri de birbirinden farklı olmayacaktır. Bu da yeminin sadece Allah'ın adı üzerine yapılması, bunun dışındaki hiçbir varlık üzerine yapılmamasıdır. Burada farklı varlıklar adına karşı yapılan yeminleri zikretmemizin sebebi toplumun inancında nelere yemin edildiğini de ortaya çıkarmaktır.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Eymân", 4; Nesâî, "Eymân", 6.

³⁶⁰ İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 9/292.

³⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/531.

³⁶² es-Sâffât 37/1.

³⁶³ en-Necm 53/1.

³⁶⁴ et-Tûr 52/1.

³⁶⁵ ez-Zâriyât 51/1.

³⁶⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 11/105.

Ebû Hüreyre'den naklolunan şu hadis buna örnek gösterilebilir: “*Kim yemin ederken Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun diyecek olursa şöyle desin, “Allah'tan başka ilah yoktur.*”³⁶⁷

Burada öncelikle şu hususu ifade etmek gerekir. Hz. Peygamber'in Lat ve Uzza'ya yemin edenleri uyarması, Müslüman olan bir kişi gerçekten böyle bir yemin etmiş midir? Sorusunu akla getirmektedir. Keşmîrî, bu rivâyetin açıklamalarında bu tür yeminlerin câhiliye döneminde yapıldığını ve İslâm'a girenlerin yemin ederken de Lât ve Uzzâyı zikretmesi, ancak câhiliyeden alışageldikleri adet üzerine dillerine yansımından dolayı kaynaklandığını belirtir.³⁶⁸ İbn Battâl'da aynı kanaattedir ve bu şekilde yemin edenler, câhiliye döneminden gelen alışkanlık üzerine dillerine yer ettiği için Lât ve Uzzâ'yı zikretmişlerdir.³⁶⁹

Hz. Peygamber'in bu uyarısı acaba genel bir uyarı mı, yoksa gerçekten sahâbîlerden bu şekilde yemin edenler var mıdır? Mus'ab b. Sa'd babasından rivâyet ediyor, ‘*Biz bazen câhiliyeden kalma adet üzere bazı sözler sarf edebiliyorduk. Bir gün Lât ve Uzzâ adına yemin etmiştim.*’ Bunun üzerine orada bulunanlar, ‘*Ne kötü söz söyledin. Git bu durumu Hz. Peygamber'e haber ver, çünkü biz senin küfre girdiğini düşünüyoruz.*’ dediler. Ben de Hz. Peygamber'in yanına gittim ve durumu ona anlatınca bana şunları söyledi: “*Üç defa Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahitlik yap, şeytandan Allah'a sığın, sol tarafına tükür ve bir daha da bu sözü söyleme.*”³⁷⁰ Sözü edilen kişi Sa'd b. Ebî Vakkas'tır. Kendisi bu şekilde yemine edince Hz. Peygamber'e karşı câhiliye döneminden yeni çıktıklarını ve yemininde putların ismini anmasının diline yerleştiği için söylediğini ifade etmiştir.³⁷¹ Bu rivâyetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in putlar adına yemin edilmesini yasaklaması sadece genel bir uyarı olmayıp bu şekilde yemin edenler bulunduğu için kişiye özel uyarı niteliğindedir. Hz. Peygamber'in genel ifade ile yaptığı uyarılarını ise aynı hataya başkalarının da düşmelerini engellemek için anlamak mümkündür.

Hadisin açıklamasına gelince Nevevî, rivâyette yer alan kelime-i tevhid ibaresinden hareketle putlara yemin edildiğinde onlara tâzim gösterme olacağı için Hz.

³⁶⁷ Buhârî, “Eymân”, 6; Müslim, “Eymân”, 5; Ebû Dâvûd, “Eymân”, 4; Nesâî, “Eyman”, 11.

³⁶⁸ Keşmîrî, *Feyzu'l-bârî*, 6/308.

³⁶⁹ İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 9/292.

³⁷⁰ Nesâî, “Eyman”, 11.

³⁷¹ İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 9/292.

Peygamber'in kelime-i tevhidi emrettiğini belirtir.³⁷² Ancak Hz. Peygamber'in söz konusu uyarıyı yaparken kelime-i tevhidi zikretmesinden hareketle acaba bu şekilde yemin eden bir kimse dinden çıkmış mıdır? Sorusu akla gelebilir. Bu soruya cevap olarak İbn Hacer şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Hz. Peygamber, böyle yemin eden bir kimseyi küfre nispet etmemiştir. Sadece kelime-i tevhid getirmesini emretmekle yetinmiştir. Şayet küfrü gerektirseydi kelime-i şehâdet getirmesini emrederdi.³⁷³ Aynî de aynı görüşü benimsemekte ve kelime-i tevhidin bu kişinin yemininde yaptığı hataya karşı bir keffaret olacağını bildirmektedir.³⁷⁴ İbn Battâl, putlar adına yemin etmenin câhiliyeden dillerine yer etmesi sebebiyle unutarak ve bilmeyerek yaptıkları için ma'zur sayıldıklarını ve bu nedenle kelime-i tevhidle emrolunduklarını ifade etmektedir.³⁷⁵ Sindî ise bu rivâyet ile ilgili olarak kasıtsız bir şekilde kendi aralarındaki adet üzerine putlar adına yemin etmelerini belirtmektedir. Eğer kasten bu şekilde yemin ederlerse küfre gireceklerini söylemektedir.³⁷⁶ Kanaatimizce Hz. Peygamber'in putlara yemin edenleri uyarıp peşinden kelime-i tevhid getirilmesini emretmesi, bu söylemin inanca etki etmesine işaret ederek Allah'ın tek ilah olduğunu hatırlatmak istemesidir. Ayrıca yeminin sadece ilah olan varlığa yapılmasına dikkat çekmek istemiştir.

Hz. Peygamber'in uyarı yaptığı diğer bir yemin de şeytan adının zikredilerek yerine getirildiği yemindir. Abdurrahman b. Semüre'den rivâyet olunduğuna göre Allah Resûlü şöyle buyurdu: “*Tağutlara (Şeytanlar) ve babalarınız üzerine yemin etmeyin.*”³⁷⁷

Bu hadisin açıklamasında Nevevî şu değerlendirmelerde bulunur: Rivâyette yer alan “Tavâgî” kelimesi “Tâgıyetün” lafzının cemisidir ve put ismidir. Bu lafızla isimlendirilmesinin nedeni ise, kâfirlerin bu puta tapmalarından dolayı kendilerini doğru yoldan saptırmalarıdır. Kimi âlimler ise farklı rivâyetlerde alan “Tavâgî” ifadesinden dolayı “Tâgût” un çoğulu olarak ele almışlar ve şeytan manasında kullanmışlardır.³⁷⁸ Tespitlerimize göre bu rivâyetin muayyen bir şahıs hakkında söylenmesi ile ilgili herhangi bir açıklamaya rastlamadık. Muhtemelen bu lafzı put anlamında değerlendirecek daha önce yer verilen lât ve uzzâya yemin hususundaki açıklamaların bu

³⁷² Nevevî, *el-Minhâc*, 11/107.

³⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/538.

³⁷⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 23/179.

³⁷⁵ İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 9/292.

³⁷⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, 1/645.

³⁷⁷ Müslim, “Eymân”, 6; İbn Mâce, “Keffaret”, 2. Hadisin Arapça metni için bakınız: “لَا تَخْلِفُوا بِالطَّوَاغِي، وَلَا بِأَبَائِكُمْ”

³⁷⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 11/108.

rivâyet içinde geçerli olabileceğini düşünmek mümkündür. Neticede yine Allah'ın adı dışında başka şeylere yemin edildiği için Hz. Peygamber tarafından uyarılmışlardır.

Son olarak Allah'ın adı dışında yemin edilenlerle ilgili başka bir rivâyeti de zikrettikten sonra genel bir çerçeve çizilmiş olacaktır. Sa'd b. Ubâde'den rivâyete göre; İbn Ömer, bir adamın '*Kâbe'ye yemin olsun ki hayır.*' dediğini işitince, '*Allah'tan başkası adına yemin edilmez.*' uyarısını yaparak Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini haber vermektedir: "*Kim Allah'tan başkası adına yemin ederse kâfir veya müşrik olur.*"³⁷⁹

Bir başka rivâyette ise Cüheyne kabilesinden olan bir kadın anlatıyor; Yahudi bir adam Hz. Peygamber'in yanına gelip '*Siz, Allah ve sen dilediniz, Kâbeye yemin olsun gibi sözler sarf ederek Allah'a ortak koşuyorsunuz*' deyince Hz. Peygamber, ashâbına "*Kâbenin Rabbine yemin olsun.*" demelerini onlara emretmiştir.³⁸⁰ Bu rivâyet aynı zamanda bir önceki hadiste yer alan hatalı yemini tashih etmiştir.

Nasıl ve hangi ifadelerle yemin edileceğine dair fıkıh kitaplarında detaylı açıklamalar vardır. Buna göre yemin ederken ya Allah adına yemin edilir ya da onun isimlerine veya sıfatlarına yemin edilir. Bu konuda icma oluşmuştur.³⁸¹ Bunun dışında bir kimse Allah adı dışında Peygamberlere, Kâbeye yemin edecek olursa gerçekten yemin etmiş sayılmaz.³⁸²

Bütün bu zikredilen rivâyetler ve açıklamalardan sonra anlaşılıyor ki yemin etme, sadece Allah adına yapılmalıdır. Allah adı dışında edilen yeminler ister put olsun ister Kâbe olsun hiç fark etmez yasaklanmıştır. Hz. Peygamber söz konusu rivâyetlerde bazen muhatapta gördüğü hatalı yemine müdahale etmiş bazen de toplumda geçmişten gelen ve âdet haline dönüşen farklı yeminleri bildiği için genel bir ifade ile uyarıda bulunmuştur.

3.1.2.3. İslâm Dininden Berî Olma Üzerine Yemin

Yeminin tarifini yaparken bir kimsenin kararlılığını pekiştirmesinden ve karşı tarafı ikna etmek amacıyla bunu yerine getirmesinden bahsetmiştik. Hz. Peygamber'in yemin konusunda ki bir başka tashihi ise İslâm'dan berî olma adına yapılan yeminlerdir. Rivâyetlerden o dönemde bu şekilde yemin edenlerin olduğu, bu sebeple Hz. Peygamber'in uyarı ve tashihde bulunduğu anlaşılmaktadır.

³⁷⁹ Tirmizî, "en-Nüzûr ve'l-Eymân", 195.

³⁸⁰ Nesâî, "Eymân", 8.

³⁸¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/535.

³⁸² Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanifiyye, 2018), 2/73.

Bu konu ile ilgili olarak şu rivâyet örnek gösterilebilir: “*Kim yalan yere yemin eder ve ben İslâm’dan berîyim derse; bu kişi dediği gibi İslâm’dan beri olur. Eğer gerçekten tasdik ederek bunu söylemişse günahından kurtulmuş olarak asla İslâm’a dönmez.*”³⁸³ Buhârî’nin rivâyetine göre ise “*Kim İslâm dininden başka bir şeye yemin ederse o kişi dediği gibi (yalancı) olur.*”³⁸⁴ ibaresi yer almaktadır. Söz konusu rivâyetin metninde farklı kelimeler yer almaktadır. Bu rivâyet, mutlak olarak gelirken, farklı isnatlarda “kâziben”,³⁸⁵ bir başka isnatta ise “müteammiden”³⁸⁶ kaydı yer almaktadır.

Hadislerin açıklamasına gelince, Aynî’ye göre bu şekilde yemin eden kişi yemininde yalancı durumuna düşmüş olur, kâfir olmaz. Çünkü başka din adına yemin eden kişi o dine inanarak bunu söylememiştir. Bundan dolayıdır ki İslâm’a dönmekle kendisine herhangi bir keffaret ödemesi gerekmemektedir.³⁸⁷ İbn Hacer’e göre de kalbi iman ile mutmain olduğu halde bu şekilde kasten yemin eden kişi, yemin ettiği şeye tazim etmediği sürece yalancı konumunda olur ve kâfir olmaz. Ancak söylediğini, ifade ettiği dinin hak olduğu inancıyla yemin ederek dile getirirse bu durumda kâfir olur. Yaptığı yemini yalan olduğuna inanarak söylerse bu durumda rivâyet, tehdit için mübalağa yolu ile muhatabı korkutma anlamındadır.³⁸⁸ Kastallânî ise hadisi şöyle yorumlamıştır: Hz. Peygamber’in bir başka hadiste buyurduğu “*Kim bir namazı terk ederse küfre girmiş olur.*”³⁸⁹ İfadesi, azabı hak etme bakımından kâfir bir kişinin cezası gibi cezaya uğrar anlamında olduğu gibi bu şekilde yemin eden kimse de tıpkı namazı terk eden kişinin cezaya uğraması gibi cezayı hak etme anlamındadır.³⁹⁰

Bazı ilim ehli kişiler İslâm’dan beri olmaya yemin etmekten kastın “Falan kişi şunları yaparsa, Yahudi olayım veya Hristiyan olayım.” gibi ifadelerin kullanılması olarak zikrederler.³⁹¹ Ayrıca bu şekilde yemin eden bir kimsenin yemini şer’an yemin sayılır mı? Yemin sayılması durumunda yemin keffareti ödemesi gerekir mi? gibi sorular fıkıh alanında tartışılmıştır. Buna göre Nehâî, Evzâî, Sevrî, Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel bu lafızlarla yapılan yeminin geçerli olacağını ve yeminin bozulması durumunda yemin keffareti ödenmesi gerekeceğini zikretmişlerdir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî ise bu

³⁸³ Ebû Dâvûd, “Eymân”, 9.

³⁸⁴ Buhârî, “Eymân”, 6.

³⁸⁵ Buhârî, “Edeb”, 73; Nesâî, “Eymân”, 31;

³⁸⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 82.

³⁸⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 23/180.

³⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/539.

³⁸⁹ İbn Mâce, “Salât”, 77.

³⁹⁰ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, 2/456.

³⁹¹ Ebü’l-Hasen Nûreddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni’t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’İlmiyye, 1442/2021), 2/508.

tür lafızlar ile yapılan yeminin geçerli olmayacağını ve bu sebeple de kişiye keffaret gerekmeceğini savunmuşlardır.³⁹²

Hız. Peygamber döneminde bir kimsenin yemin ederken dinden çıkma ifadesini kullanacak derecede ileri safhada bir takım lafızlar kullanması, karşı tarafı ikna etmek amacıyla olsa gerektir. Rivâyetlerden anlaşıldığına göre yemin ederken kullanılan ifadelerin sonuç bakımından kişiye yükleyeceği sorumlulukta niyetin etkin rol aldığı görülmektedir. İslâm dininden berî olmaya yemin eden kişi, bunu kasıtlı bir şekilde söylediyse kendisini gerçekten küfre girdirecektir. Kasıt olmadan söylenmesi durumunda ise küfre girmese de bu tür ifadeler kullanmak yine uygun değildir. Zira Hız. Peygamber, yeminin yalnız Allah adına yapılması gerektiğini dile getirmiş ve bunun dışında edilen yemin lafızlarını uygun bulmamıştır.

3.1.3. Tekfirle İlgili Tashihleri

Tekfir sözlükte bir kimseyi küfre nisbet etmek anlamında kullanılmaktadır.³⁹³ Terim olarak ise “Allah’tan vahiy yoluyla gelip Peygamber’in tebliğ ettiği kesinlikle bilinen dinî bir esası inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetmeyi ifade eder.”³⁹⁴

Tekfir ifadesinin söylenen lafzın uygun tarzda olmamasından dolayı üslup hatası olduğunu söyleyebiliriz. Zira birisini küfre nispet ederken ona karşı “Kâfir” şeklinde bir ithamda bulunmak, üslup yönünden uygun olmayan bir konuşma tarzıdır. Mümin bir kimse, bazen karşısında İslâmî değerlere uygun olmayan eylem ve söylemler müşahade ettiğinde bunları İslâm ile bağdaştırmayarak sahibinin dinden çıktığını düşünerek tekfir etmektedir.

Sahâbe içinde bazı durumlarda kasıtlı olmasa da muhatabı tekfir eden kimseler bulunmaktadır. Bazen de tekfir yerine münafık ifadesini kullanan kişiler de yer almıştır. Burada öncelikle Hız. Peygamber’in genel bir ifade yerine bizzat hatayı işleyen kişiyi uyarmasından dolayı Muâz b. Cebel’den naklolunan ve kendisi, bir başka şahsa karşı münafık ifadesini kullandığı için Hız. Peygamber tarafından uyarıldığı rivâyete yer vermek istiyoruz. Nitekim Muâz, Allah Resûlü ile namaz kıldıktan sonra kendi kavminin yanına gelip onlara namaz kıldırıldı. Namazda Bakara sûresini okuyunca (Cemaat içinde olan) bir adam (Selam verip namazdan ayrılarak) kısa surelerle (tek başına) hafif bir namaz kıldı. O adamın yaptığı bu hareket Muâz’a haber verilince Muâz b. Cebel, ‘O kişi

³⁹² Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 10/552.

³⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 5/146.

³⁹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/350.

münafıktır. ' dedi. Kendisine münafık dendiğini duyan adam doğruca Hz. Peygamber'in yanına gitti ve *'Ya Resûlallah! Biz el emeği ile çalışıp bağ bahçe sulayan kimseleriz. Dün Muâz bize namaz kıldırdı ve namazda Bakara sûresini okudu. Bende ayrıldım ve kısa sûrelerle namazımı tamamladım. Bunun üzerine bana münafık dedi'* deyince Hz. Peygamber üç kere: *"Ey Muâz sen fitneci misin?"* uyarısını yaparak namazda Şems ve Âlâ sûrelerini okuması gerektiğini ona söyledi.³⁹⁵ Kastallânî'nin belirttiğine göre, Muâz b. Cebel'in kıldığı namaz yatsı namazıydı. Namazdan ayrılan kişi için *'O Münafıktır'* ifadesini kullanmasının sebebi, cemaatle namazı terk eden kimsenin münafık olacağını zannetmesidir. Bu sözü bir te'vile binâen söylemiştir.³⁹⁶ İbn Battâl da şu değerlendirmelerde bulunur: Hz. Ömeri'nin Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında münafık ifadesi nasıl te'vil edildi ise burada da Muâz b. Cebel aynı şekilde mâzur sayılmış ve kullandığı münafık hitabı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından tekfir edilmemiştir.³⁹⁷ Hem kişinin itikadına zarar vereceği hem de karşı tarafı inciteceği için böyle bir üslubu Hz. Peygamber doğru bulmamış ve gerekli uyarı ve tashihlerde bulunmuştur.

Buna benzer bir başka olay da Hz. Ömer ile Hâtıb b. Ebî Beltea arasında geçmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında onun münafık olduğunu söylemiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Sana ne oluyor (Ya Ömer). Allah, O'nu Bedir ehlinden kaldı ve bende hepinizi affettim"*³⁹⁸ buyurarak Hz. Ömer'i uyarmıştır. Hz. Ömer'in Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında münafık ifadesini kullanması da bir te'vile binâendir ve mâzur sayılmıştır. Çünkü Hz. Ömer, Hâtıb'ın müşriklere Hz. Peygamber'in sefer haberini ulaştırması sebebiyle onun münafık olduğu zannıyla böyle söylemiştir.³⁹⁹ Hz. Ömer'in söz konusu sahâbîye karşı münafık hitabını kullanmasına rağmen Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i uyarırken ismiyle hitap etmiş ve onu tekfir etmemiştir. Eğer Hz. Ömer, kullandığı bu ifadeyle küfre düşecek olsaydı Hz. Peygamber ona karşı hitabında farklı davranırdı. Bütün bunlar gösteriyor ki Hz. Ömer'in münafık ifadesini kullanması te'vil edilmiştir.⁴⁰⁰ Buhârî'nin bab başlığı olarak aldığı *"küfür ifadesini, herhangi bir te'vil yapmaksızın söylemesi"* kaydı, bu açıdan çok önemlidir. Çünkü söz konusu ithamları yapanlar arasında Hz. Ömer gibi sahâbenin ileri gelenleri de vardır. Dolayısıyla ilgili rivâyetler incelenirken küfür ve nifak ifadelerinin herhangi bir gerekçe olmadan

³⁹⁵ Buhârî, "Edeb", 74; Müslim, "Salât", 178; Nesâî, "İmâme", 41.

³⁹⁶ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 9/66.

³⁹⁷ İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 9/291.

³⁹⁸ Buhârî, "Edeb", 73.

³⁹⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/157.

⁴⁰⁰ İbn Battâl, *Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, 9/291.

söylenmesi ile belli bir olay bağlamında söylenmesi arasında fark olacaktır. Burada elbette bir üslup hatası vardır, ancak sonuç bakımından her kullanılan ifade aynı değildir. Herhangi bir te'vil olmaksızın birisini küfre nispet etmek ise sonuç bakımından ciddi zararlar doğurmaktadır.

Yukarıda yer verilen rivâyetlerde Hz. Peygamber hususi olarak münafık ifadesini kullananları uyarmıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in genel bir uyarı ile bir kimsenin tekfir edilmemesi gerektiğini bildiren uyarıları da vardır. Şimdi bununla ilgili birkaç rivâyeti bir arada vermek istiyoruz. Zira her bir rivâyet, diğerini tamamlar niteliktedir. Konuyla ilgili rivâyetlerden birisi Abdullah b. Ömer'den naklolan şu hadistir. *"Herhangi bir kimse (din) kardeşine Ey Kâfir! Derse o söz ikisinden birine döner."*⁴⁰¹ Bu rivâyet de herhangi bir kayıt olmaksızın salt olarak küfür ifadesinin, ikisinden birisine döneceği ifade edilmiştir. Buhârî şârihlerinden Kastallânî bu hususta, şunları zikreder: Sürekli haksız yere birilerini tekfir eden kimse, sonunda kendisi küfre girer. Çünkü mâ'siyetler küfrün habercisidir. Sürekli günahlara dalan kimsenin âkıbetinin kötü sonuçlanmasından korkulur.⁴⁰² Kâdî İyaz ise şu açıklamalarda bulunur: Bu sözü söyleyen kişinin küfre düşmesi, onu helal sayarak ifade ettiğinde gerçekleşmektedir. Rivâyette yer alan (bâe bihâ) lafzının anlamı, "gerekli olur" anlamındadır. Hz. Peygamber dua ederken (ebûü bi-ni'metike aleyye)⁴⁰³ ifadelerini kullanmış ve bununla *"Bana verdiğin nimetlerini ikrâr ediyorum, kendime gerekli kılıyorum."* anlamını kastetmiştir. Dolayısıyla hadisten kastedilen, "söylediği sözün günahını yüklenme" anlamıdır.⁴⁰⁴

İbn Abdülber'in değerlendirmeleri ise şu şekildedir: Fakihler ve hadisçiler bu rivâyetteki nehyin, küfür sözünü söyleyen kişi hakkında söylediği küfür lafzının günahını yüklenmesini ifade edeceğini bildirmişlerdir. Yoksa küfür ifadesini kullanan kişiyi dinden çıkarmayacaktır. Ayrıca buradaki nehiy haber ifade eden lafızla (mazi sığasıyla) gelmiş, nehiy bildiren sığada (neyhi gâib veya hâzır) gelmemiştir. Bu tür kullanımlar ise gerek Kur'an'da gerek sünnette ve gerek Arap dilinde çok kullanılan bir yöntemdir.⁴⁰⁵

Hz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu diğer bir rivâyette Ebû Zer'den naklolanmıştır: *"Kim bir adamı küfür ile veya Allah'ın düşmanı diye çağırırsa ve o*

⁴⁰¹ Buhârî, "Edeb", 73; Müslim, "İman", 60; Mâlik b. Enes, "Kelâm", 814.

⁴⁰² Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 9/66.

⁴⁰³ Buhârî, "Deavât", 2.

⁴⁰⁴ İyâz b. Mûsâ b. İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fî şerhi Sahîh)i Müslim* (Mısır: Dâr'l-Vefâ, 1419/1997), 1/317.

⁴⁰⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/14-15.

adam bu sözleri (hak eden biri) değilse (bu itham) sözü söyleyen kişiye döner."⁴⁰⁶ Bu rivâyette ise muhatapta küfrü gerektiren bir durum olup olmadığı kaydı yer almaktadır.

Buhâri, konuyla ilgili açtığı bab başlığını "*küfür ifadesini, herhangi bir te'vil yapmaksızın söylemesi*" olarak ele almıştır. Dolayısıyla bütün bu kayıtlar birlikte ele alındığında herhangi bir gerekçe olmadan bu tür ithamlarda bulunmak itikadî riskler taşıyan söylemlerdir.

Söz konusu rivâyetler Müslim'de de yer aldığından Nevevî, konuyla ilgili rivâyetleri birlikte ele alarak şu değerlendirmeleri yapar: "Bu rivâyetlerin te'vili için birkaç vecih vardır. Birincisi, bu sözü söyleyen kişi helal sayarak bu işe kalkışmıştır ki bu durumda tekfir edilir. İkincisi, tekfir ettiği kişinin olumsuzlukları ve hataları kendisine döner. Üçüncüsü, küfür ifadesinin kendisine dönmesinden maksat, müminleri tekfir eden Hâricîlere hamlolunmuştur. Ancak bu görüş çok zayıftır. Çünkü âlimlerin büyük çoğunluğu Hâricîleri tekfir etmez. Dördüncü görüş, ileride küfre dönebilir anlamındadır. Diğer mâsiyetlerde olduğu gibi ileride küfre düşme tehlikesi olabildiğinden bu konuda da aynısı olabilir."⁴⁰⁷

Bütün bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, sahâbeden birbirlerini tekfir etmemelerini istemiştir. Çünkü inanç kalbe aittir. İnsanların kalbini Allah'tan başka kimse bilemez. Hatta bir savaşta Üsâme, eman dileyen ve kelime-i tevhid getiren bir kimseyi öldürmesi üzerine Hz. Peygamber'e durum anlatılınca öfkesine maruz kalmıştı. Kendini aklamak isteyen Üsâme, öldürdüğü kişinin can kaygısından dolayı kelime-i tevhîdi getirdiğini iddia edince Hz. Peygamber şu uyarıda bulunmuştur: "*Kalbini yarıp ta baktın mı? Neden dolayı kelime-i tevhid getirmiş?*"⁴⁰⁸ dolayısıyla Hz. Peygamber, bu konuda genel bir uyarı yaparak işin başında önleyici tedbirler almak istemiştir.

Burada tesbit edebildiğimiz kadarıyla yer verilen rivâyetlerde münafık ithamı dışında tekfir ifadesinin kullanımı ile ilgili hususi olarak uyrılara muhatap olan kişilere rastlamadık. Söz konusu rivâyetlerin şerhlerinde de tesbit edebildiğimiz kadarıyla tekfir ifadesini kullanan kişilerin varlığından bahseden bir açıklama bulunmamaktadır. Kanaatimizce Hz. Peygamber'in geride yer verilen iki örnekte münafık ifadelerini kullanan sahâbileri uyarmasından hareketle tekfir meselesinde Hz. Peygamber'in bu tür ithamlara düşmeden önce genel bir uyarısı olarak düşünmek mümkündür. Zira münafıklıkla itham edenler olabileceği gibi tekfirle ithamda bulunanlar da olabilir. Belki

⁴⁰⁶ Müslim, "İman" 61.

⁴⁰⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/50.

⁴⁰⁸ Ebû Dâvûd, "Cihad", 103.

de Hz. Peygamber, münafık ithamında bulunan kişilerden hareketle tekfir etmenin de ileride vuku bulacağını tahmin etmesi sebebiyle bu şekilde genel bir uyarı yapmış olabilir. Birde Hz. Peygamber döneminde toplum içinde Müslümanlar yaşadığı gibi gayr-i Müslimlerden de yaşayanlar vardı. Sahâbilerden münafık ithamında bulunanların ithamda bulunduğu kişilerin iman ettiğini ve kendileri gibi ibadet eden kimseler olduğunu bilmeleri ancak işledikleri hatanın büyüklüğünden dolayı kandırıldıklarını zannederek aslında inanmadıklarını ama sûreten inandıklarını düşünerek böyle bir ifadeye başvurmaları normaldir. Tekfir etme ise çok daha ileri bir boyutta olan ithamdır. Bu sebeple hata işleyenlere karşı Müslüman olduğunu dile getiren bir kimseyi küfre nispet etmek çok ciddi bir ithamdır.

Genel itibariyle Hz. Peygamber'in sahâbenin söylem ve üslubuna yönelik tashihleri bağlamında uyarıda bulunduğu en önemli alanlardan birisi, itikada etki edecek ifadelerdir. Geçmiş uygulamalarının bir kısmını İslâm'dan sonra da sürdüren bazı şahıslar, kullanılması Allah için uygun olan Rabb gibi ifadeler, yağmurun yağması gibi birtakım olayların yıldızlara bağlanması gibi söylemleri birer inanca etki eden hususlardır. Yemin konusunda Allah adı dışında farklı varlıklara karşı yemin etme, yine inançla alakalı söylem hatalarından birisidir. İlgili rivâyetlerde bu tür sözlerin söylenmesinin arka planında câhiliye adetlerinin olduğu görülmekte ve bu sebepten ötürü dillerine yer etmesinden dolayı da bir çırpıda bu alışkanlıkları atamamaları ve hitap, yemin ve tekfir gibi söylem ve üslup hatalarına düştükleri gözlemlenmektedir.

Hz. Peygamber'in itikadî alanda yaptığı birtakım uyarılara bakıldığında bunların bir kısmını genel uyarı ifadeleri oluşturmaktadır. Özellikle bu husus tekfir konusunda daha net ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında şahıs özelinde yaptığı uyarılar da mevcuttur. Genel uyarıları Hz. Peygamber'in baştan önleyici tedbirler alma gayesiyle yaptığı da söylenebilir. Zira hususi olarak hata işleyenleri uyarırken diğer insanların da aynı hataya düşmelerini engellemek için genel uyarı yapılması daha uygun olacaktır.

3.2. İBADET VE DUAYA YÖNELİK SÖYLEM VE ÜSLUPLARI

TASHİHİ

Hz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu ve tashih ettiği söylem ve üslup hatalarından bir diğeri de bir kimsenin kendi adına, karşısındaki kişiye veya gıyabındaki bir şahsa karşı istek ve duada bulunurken yapılan hatalardır. Bu başlık altında ibadet ve duaya yönelik hatalar zikredilecektir. Ancak başlıkta yer alan ibadet ifadesi duayı da içine alan bir kavramdır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde, *“Dua etmek ibadettir. Çünkü*

Allah şöyle buyurmuştur: Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”⁴⁰⁹ buyurarak⁴¹⁰ dua etmenin ibadetin bir parçası olduğunu bildirmiştir.

3.2.1. Dua Adabına Dâir Tashihleri

Allah’a karşı dua etmenin ibadet⁴¹¹ olduğunu bildiren Hz. Peygamber, gerek üslup olarak gerek eksik veya hatalı istekte bulunanlara karşı uyarılarda ve tashihlerde bulunarak nasıl dua edilmesi gerektiğini öğretmiştir. Bununla ilgili olarak Allah Teâla Kur’ân’da dua adabına riayet edilmesi gerektiği konusunda şöyle buyurmuştur: *“Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.”*⁴¹² Bu âyet Allah’a karşı dua ederken öncelikle samimiyetle bunun yerine getirilmesini emretmektedir. Allah dışında birtakım putlardan ve ilahlardan medet umulmaması istenmektedir. Dua ederken kalp huzuru ile ve huşu ile istekte bulunmalı, bağırarak ve gösterişe kaçmaktan sakınılmalıdır.⁴¹³ Tıpkı Zekeriya’nın (a.s.) Allah’a dua ederken gizlice yalvardığı⁴¹⁴ gibi içten yerine getirilmesi gerekir.

Kur’ân, Allah’a iman etme, ibadetleri yerine getirme, yasaklardan sakınma ve ahlâkî ilkeleri tavsiye etme gibi alanlarda müminleri eğittiği gibi dua konusunda da müminlere yol göstermiştir. Kullarının kendisine dua etmesini ve duaları kabul edeceğini bildirmiştir.⁴¹⁵ Bazen de bu hususta uyarıları olmuştur. Mesela Nuh (a.s.), tufan hadisesinde, inananlarla birlikte gemiye binip geride kalanların Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılacağını duyduğunda⁴¹⁶ Allah’a oğlunu bağışlaması için dua etmiş ancak bu duası kabul edilmeyip onun kendi ailesinden olmadığı ve yaptığı işlerin iyi kimselerin işlerinden olmadığı bildirilmiş ve kendisi bu konuda uyarılmıştır.⁴¹⁷ Dolayısıyla dua konusunda bir peygamber uyarılmıştır. Sahâbe de bu konuda hataya düştüğünde Hz. Peygamber onlara nasıl dua edileceğini öğretmiştir.

Dua, kulun Yaratan’ına karşı acziyetini bildirmesi ve O’ndan istekte bulunmasıdır. Aciz olan kul, Rabbine münacatta bulunduğu zaman bunu gelişi güzel değil âdâbına uygun olarak yerine getirmesi gerekir. Çünkü insan gündelik yaşamında da

⁴⁰⁹ el-Mü’min 40/60.

⁴¹⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 356.

⁴¹¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 356.

⁴¹² el-A‘râf 7/55.

⁴¹³ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 12/485.

⁴¹⁴ Meryem 19/3.

⁴¹⁵ el- Bakara 2/186.

⁴¹⁶ Hûd 11/44.

⁴¹⁷ Hûd 11/45-46.

kendisinden konum olarak üstte bulunan kişilere karşı âdâbı gözeterek konuşmalarına, hal ve hareketlerine dikkat etmesi önem arz etmektedir. Öyleyse kendisini yoktan var eden ve bütün nimetleri kendisine ihsan eden Allah’a karşı dua ve istekte bulunurken âdâba riâyeti hayli hayli gerekir.

3.2.1.1. Duaya Hamd ve Salavatla Başlamak

Dua âdâbı konusunda Hz. Peygamber, dua etmeden önce Allah’a hamd ederek ve Resûlü’ne salât getirerek başlanmasını tavsiye etmiştir. Fedâle b. Übeyd anlatıyor, Allah Resûlü namaz kılarken Allah’a temcid (övgü ifade eden) ve Peygamber’e salât getirmeden dua eden bir adamı işitince *“Bu adam acele davrandı.”* buyurdu. Sonra yanına çağırıp ona şöyle dedi: *“Namaz kıldığınız zaman Rabbinizi hamd edin, onu övün ve Peygamber’e salât edin. Sonra dilediğiniz gibi dua edin.”*⁴¹⁸ Hz. Peygamber’in bu şahsa acele etti demesinin arkasında direk duaya başlaması yatmaktadır. Hâlbuki öncelikle Allah’a hamd ve övgü, Resûlü’ne salât ile başlayarak dua âdâbını gözetmesi gerekirdi.⁴¹⁹ Şevkânî (ö. 1250/1834), bu rivâyetin, duanın icabetine vesile olması için salâtın duadan önce yapılmasına delalet ettiğini belirtir.⁴²⁰ Hz. Peygamber, bu sahâbîyi uyardıktan sonra devamında duaya nasıl başlanması gerektiğini bildirmiştir.

Buna benzer diğer rivâyette yine aynı sahâbeden naklolunan şu hadistir: Allah Resûlü mescitte otururken bir adam geldi, namaz kıldı ve şöyle dua etti; *‘Allah’ım beni bağışla, bana acı.’* Bunun üzerine Allah Resûlü o adama şunları söyledi: *“Ey namaz kılan kişi! Acele ettin. Namaz kıldıktan sonra Allah’a lâayık olduğu şekliyle hamdet, sonra bana salât ve selâm et, sonra da yapacağın duayı yap.”* Bu adamdan sonra bir başkası namaz kıldı ve namazdan sonra Allah’a hamd edip Peygamber’e salât ve selâm getirdikten sonra başka bir şey yapmadı. Bunun üzerine Allah Resûlü o kimseye şöyle buyurdu: *“Ey namaz kılan kişi! Dua et, duan kabul olsun.”*⁴²¹ Hz. Peygamber, dua ederken hemen duaya başlamadan önce hamdele (Allah’a hamd etmek) ve salvele (Peygamber’e salât getirmek) okuyarak bir nevi hem dua adabını öğretmiş hem de duanın kabul olunmasına vesile olacağını dile getirmiştir.

Hz. Peygamber, bir rivâyette kendisine nasıl salavat getirilmesi gerektiğini soran sahâbîye ise şöyle salavat getirilmesini belirtmiş ve öğretmiştir: *“Allah’ım İbrahim*

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 356; Tirmizî, “Deavât”, 65.

⁴¹⁹ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 6/204.

⁴²⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr min Esrâri Müntekâ’l-Ahbâr* (Mısır: Dâru’l-Hadîs, 1413/1993), 2/335.

⁴²¹ Tirmizî, “Deavât”, 65; Ebû Dâvûd, “Salât”, 356.

ailesine rahmet ettiğin gibi Muhammed'e ve ailesine de rahmet et. Bütün âlemler içinde İbrahim'in ailesine bereket verdiğin gibi Muhammed'e ve ailesine de bereket ver. Şüphesiz sen övgüye çok layıksın ve yücesin."⁴²²

Hadisler bir bütün olarak değerlendirildiğinde önce Hz. Peygamber dua eden bir adamın Allah'a hamd ve kendisine salavat ile başlamadığını görünce kendisini uyarmış ve nasıl başlanması gerektiğini bildirmiştir. Bir başka zamanda salavatın niteliğini soran kişiye ise nasıl salavat getirmesi gerektiğini öğretmiştir. Söylem olarak dua âdâbına riâyet etmeyenler uyarılmış ve tashih edilmiştir.

3.2.1.2. Duada Sesi Yükseltmek

Hz. Peygamber'in dua âdâbı hususunda riâyet edilemesini istediği bir başka konuda duada bağırarak istekte bulunanları uyarması olmuştur. Nitekim Ebû Musa el-Eş'arî'nin anlattığına göre, *"Bir seferden dönüşte Resûlullah ile beraberdik. Yüksek bir tepeye çıkınca tekbir getirdik. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Kendinize gelin! Siz sağır olan ve burada bulunmayan bir Allah'a seslenmiyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*⁴²³

Kendilerine bir şah damarından daha yakın⁴²⁴ olan Allah'a karşı dua ederken bağırarak ve yüksek sesle tekbir getiren sahâbeyi uyaran Hz. Peygamber, bu üslubun hoş bir davranış olmadığını bildirerek bundan vazgeçmelerini istemiştir. Hâlbuki dua içten ve samimiyetle yapılmalıdır. Allah, her daim bizimle beraber⁴²⁵ olduğuna ve kalbimizdekileri dahi bildiğine⁴²⁶ göre dua ederken bağırmanın bir anlamı olmayacaktır.

3.2.1.3. Duada Kesin ve Kararlı Olmak

Hz. Peygamber'in dua etmekle ilgili uyarıda bulunduğu diğer bir husus da duanın kesin ve kararlı bir şekilde yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla ilgili olarak Sahîhayn'dan iki farklı sahabî tarafından hemen hemen aynı lafızlarla rivâyet edilen şu hadisler örnek gösterilebilir. Enes'ten naklolunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Sizden biriniz dua edeceği zaman kesin bir kararlılıkla dua etsin ve Allah'ım istersen bana ver demesin. Çünkü Allah hiçbir şeye zorlanamaz."*⁴²⁷ Buna benzer diğer bir rivâyette Ebû Hüreyre'den naklolunmuştur: *"Sizden biriniz Allah'ım dilerse beni*

⁴²² Müslim, "Salât", 65; Tirmizî, "Tefsir", 34; Nesâî, "Sehv", 49.

⁴²³ Buhârî, "Tevhîd", 9; Müslim, "Zikr", 44; Tirmizî, "Deavât", 58.

⁴²⁴ Kâf 50/18.

⁴²⁵ el-Hadîd 57/4.

⁴²⁶ el- Bakara 2/235.

⁴²⁷ Buhârî, "Deavât, 20; Müslim, "Zikr", 7.

bağışla, dilersen bana acı demesin. Duasını kesin yapsın. Çünkü Allah'ı kimse zorlayamaz."⁴²⁸

Bu rivâyetle ilgili Nevevî şu değerlendirmelerde bulunur: Bir şeyi kararlılıkla istemek demek, o istekte hiçbir gevşekliğe mahal vermeden kesin bir şekilde talep etmek demektir. Dolayısıyla bu kararlılık dilemeye bağlı kılınmaz. Buradaki kerâhetin sebebi, bir işin gerçekleşmesini isterken kararsız bir şekilde Allah'ın isteyip istememesine bağlı olarak talepte bulunmaktır. Bu şekilde talepte bulunmak ancak ikrah altında olan kişiye karşı yapılır. Allah ise ikrah altında olmaktan münezzehtir. Zaten hadisin devamında yer alan Allah'ı kimse zorlayamaz ifadesi buna işaret etmektedir.⁴²⁹ Aynî'nin değerlendirmesi ise Allah'tan bir şey isterken kesin bir dille yapılması onun bir şarta bağlanmaması gerektiği yönündedir. Çünkü bir şeyi şarta bağlamak (askıda bırakmak) talep edilen şeyden kendisini müstağni kılmaktır.⁴³⁰ Yani istediği şeyin gerçekleşmesinde ciddi davranmamış olur. Bu da Allah'a karşı bir saygısızlık demektir. Aslında dua aciz kimsenin yaratanından yardım umması demektir. Böyle bir durumda talebin gerçekleşmesi için ciddiyet ve kararlılığın bulunması gerekir. Kesin ve kararlı bir şekilde dua etmemek bir söylem hatasıdır.

3.2.1.4. Duanın Kabul Olmasında Acele Etmek

Duanın âdâbından bir diğeri ise duanın hemen kabul olunması için acele etmemektir. Dua, daha önce de ifade edildiği gibi ibadettir. İbadetlerde devamlılık esastır. Bu bakımdan dua ederken sırf isteklerin derhal yerine getirilmesi gözetilmemeli, Allah ile manevi bağın kuvvetlenmesine vesile kılınmalıdır. Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen şu hadis buna örnek gösterilebilir: *"Ben Rabbime dua ettim de duamı kabul etmedi diyerek acele edilmeden yapılan dualarınız kabul olur."*⁴³¹ Bir sonraki rivâyette ise buna ilave olarak duanın kabul olması için dikkat edilmesi gerekenler zikredilmiştir: *"Bir kulun duası günah için olmadıkça ve akrabalık bağlarını kesmedikçe ve acele etmedikçe kabul olunur."* Birisi Allah Resûlü'ne *'Acele etmek ne demek'* diye sorunca, Allah Resûlü *"Ben dua ettim, dua ettim ancak duamın kabul olduğunu göremedim der, ümitsizliğe kapılır ve duayı terk eder."*⁴³²

⁴²⁸ Buhârî, "Deavât, 20; Müslim, "Zikr", 8; Tirmizî, "Deavât", 77.

⁴²⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 17/7.

⁴³⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/299.

⁴³¹ Buhârî, "Dua", 21; Müslim, "Zikr", 91; İbn Mâce, "Dua", 7; Tirmizî, "Deavât", 150.

⁴³² Müslim, "Zikr", 92.

Kâdî İyâz, bu rivâyetin şerhinde şu bilgilere yer verir: “Bu hadiste anlatılmak istenen şey duanın terkedilmesidir. Herhangi bir kimse dua etmekten usanır ve terk ederse neticede duayı başa kakmaya çalışır ve Rabbine karşı cimrilik eder. Böyle bir kimsenin dua etmesindeki amacı sadece isteğinin yerine getirilmesidir. Dolayısıyla isteğine ulaşamayınca dua etmek kendisine ağır gelir. Hâlbuki ihtiyacını dile getirmesi, Allah’a itaat etmesi ve kulluğun işareti olan duaya sürekli devam etmesi gerekir.”⁴³³ Zira Allah Teâla Kur’ân’da müminlerin ibadet etmekten çekinmediklerini ve ibadet ederken herhangi bir yorgunluk ve bıkkınlık duymadıklarını bildirmiştir.⁴³⁴ Bu itibarla dua ederken de esas olan herhangi bir bıkkınlığa mahal vermeden bunun yerine getirilmesidir.

Allah’ın Kur’ân’da kendisine dua edileceği takdirde duaları kesin olarak kabul edeceğini⁴³⁵ bildiren ifade umumi lafızla gelmiştir. Bu hadis ise söz konusu âyeti tahsis etmiş ve dua ederken Allah’ın hemen icabet etmesinin beklenmemesi bildirilmiştir. Çünkü başka bir âyette de Allah, kendisine dua edenlerden dilediği kişilerin sıkıntılarını gidereceğini⁴³⁶ bildirerek her duanın hemen kabul olunmayacağını zikretmiştir.⁴³⁷ Ayrıca Allah’ın kulun duasını onun istediği şekilde kabul etmemesi de duasına bir icabettir. Belki de duasının onun istediği şekilde kabul olmaması onun için hayırlı olandır.

3.2.1.5. Duayı Gereksiz Uzatmak

Dua ederken fazla abartıya kaçmadan öz ifadelerle Allah’tan istekte bulunmak, dua konusunda dikkat edilmesi gereken bir başka önemli husustur. Sürekli aynı şeylerin tekrarlanması, öz ifadeler yerine gereksiz ayrıntıya girilmesi duada olmaması gereken şeylerdir. Duada uygun ve gereksiz cümleler kurulmasını da bir üslup hatası olarak görmek mümkündür. Bugün bizimde hataya düştüğümüz alanlardan birisi olan duada ayrıntıya girme konusunda Hz. Peygamber uyarıda bulunarak daha özlü ifadelerin kullanılmasını tavsiye etmiştir. İbn Sâd anlatıyor, ‘*Allah’ım senden cennetini, içindeki nimetlerini, güzelliklerini ve daha nicelerini istiyorum; Cehennem azabından, zincirlerinden, bukağularından ve nice kötülüklerinden de sana sığınıyorum*’ şeklinde dua ediyordum. Duamı işiten babam bana; ‘*Yavrum! Ben Allah Resûlü’nden şöyle dediğini işittim*’ dedi: ‘*İlerde öyle topluluklar gelecek ki dua ederken haddi aşacaklar. O kimselerden olmaktan uzak dur. Eğer cenneti istiyorsan Cenneti ve içindeki hayırları*

⁴³³ Kâdî İyâz, *İkmâlû’l-Mu’lim*, 8/232.

⁴³⁴ el-Enbiyâ 21/19.

⁴³⁵ el-Mü’min 40/65.

⁴³⁶ el-En’âm 6/41.

⁴³⁷ İbn Abdi’l-Ber, *et-Temhîd*, 7/130.

istemen yeterlidir. Cehennemden sığınmak istiyorsan da Ondan ve içindeki şerrinden sığınman yeterlidir.”⁴³⁸

Dua ederken haddin aşılması konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimi âlimler bundan maksadın şer'an ve âdeten imkânsız olan şeylerin istenmesi olarak açıklamışlardır. Mesela peygamber olmayı istemek veya göğe yükselmeyi talep etmek şer'an ve âdeten imkânsız olan şeylerin istenmesidir. Bazıları da dua ederken bağırarak açıklamışlardır.⁴³⁹ Rivâyetten yola çıkarak dua eden kişiye haddin aşılması ifadesinin, duada ayrıntıya girilmesinden dolayı uyarıldığı söylenebilir. Daha sonra Hz. Peygamber'in bu konuda edilmesi gereken dua lafızlarına bakıldığında o ifadelerin her şeyi kapsadığı, kısa ve öz bir dua olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Allah Teâla, Kur'an'da dua ederken haddin aşılmamasını emretmiştir.⁴⁴⁰ Oysa Hz. Peygamber'in tashih ettiği dua örneği daha kısa ve öz, ama çok kapsayıcı ve genel bir anlam barındırmaktadır. Zaten Cennet ve içindeki nimetler şeklinde bir dua edildiğinde Cennetin içindeki nimetlerin tamamının saymaya gerek kalmayacaktır.

3.2.2. Eksik ve Hatalı Duaları Tashihi

Hz. Peygamber'in duaya yönelik tashihlerinden bir diğeri de eksik ve hatalı dua edenlerin nasıl dua edilmesi gerektiğini bildirdiği hususlardır. Bu tür uyarılar söylem hatası olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira rivâyetlerde Hz. Peygamber'in uyardığı hatalar birer sözcük ve cümle hatasıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in eksik ve hatalı dua edenleri söylem hatası olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

3.2.2.1. Bütün Nimetleri İstemek

Hz. Peygamber'in eksik ve hatalı dua edenlere karşı uyardığı rivâyetlerden birisi şudur: Nitekim Muaz b. Cebel'den naklolunduğuna göre; bir gün Allah Resûlü '*Yarabbi! Senden nimetlerinin tamamını istiyorum*' diye dua eden bir adamı işitince, "*Hangi şey nimetlerin tamamı olabilir ?*" diye soru sormuş ve '*Kendisiyle hayır umduğum bir dua*' cevabını almıştır. Bunun üzerine Allah Resûlü: "*Nimetlerin tamamı cennete girmek ve cehennemden kurtulmaktır.*" buyurmuştur. Bir başka adamın da '*Ey! Kerem ve Celal sahibi Allah'ım*' diye dua eden bir adamı işitince "*Senin yaptığın bu dua kabul olunur, dilediğini iste*" buyurmuş, bir başka adamın da '*Yarabbi! Senden sabır istiyorum*' diye

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, "Salât", 356; İbn Mâce, "Dua", 12.

⁴³⁹ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 6/202.

⁴⁴⁰ el-A'râf 7/55.

dua ettiğini işitince ona da “*Sen Allah’tan bela istedin, Allah’tan afiyet iste.*”⁴⁴¹ buyurmuştur.

Bu adamın dua ederken nimetlerin tamamını istemesinden kasıt, fâni olan dünyevî nimetleri arzu etmesidir. Hz. Peygamber, böyle bir duayı uygun bulmamış ve bütün nimetleri elde etmenin ancak uhrevî nimetleri elde etmekle mümkün olacağını bildirmiştir.⁴⁴² Ayrıca Allah Teâla bir âyette şöyle buyurmuştur: “*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete girdirilirse, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*”⁴⁴³ Dolayısıyla dua ederken sadece dünyaya ait nimetler değil ahirete yönelik nimetlerin de temenni edilmesi gerekir.

Bu rivâyette duaya başlarken Allah’ın bu iki ismini zikretmenin, duanın kabul olmasına sebep olacağını göstermektedir.⁴⁴⁴ Allah’tan sabır isteyen kişiyi uyarması ise bir nevi Allah’tan belayı istemektir. Çünkü sabrı istemek demek aynı zamanda belaya davetiye çıkarmaktır. Afiyeti istemek daha geniş bir ifadedir. Her şeyi içine alır. Herkes belalara sabretmeye güç yetiremez. Allah’tan sabrı istemenin yasaklanması bela gelmeden önceki durumu kapsamaktadır. Musibet geldikten sonra ise sabrı istemenin bir sakıncası yoktur. Hatta sabrı istemek müstehaptır. Çünkü Kur’ân’da “*Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.*”⁴⁴⁵ âyeti musibete uğrayanların ettiği bir duadır.⁴⁴⁶

3.2.2.2. Dünyada Cezayı İstemek

İnsanların en fazla dua ettiği yerlerden birisi de hastalık anında yaptığı duadır. Rivâyetlere bakıldığında Hz. Peygamber, hastayken dua edenlerin hatalı istekte bulunmasından dolayı onları uyarmış ve nasıl dua etmesi gerektiğini de öğretmiştir. Bununla ilgili Enes’ten rivâyet edilen şu hadis örnek gösterilebilir: Allah Resûlü bir gün tıpkı yeni yumurtasından çıkmış civciv gibi (hastalığından dolayı) zayıflamış bir adamı ziyaret etti. Allah Resûlü o adama “*Sen hiç kendin için dua ediyor musun?*” dedi. Adam da “*Evet. Allah’ım eğer bana ahirette ceza vereceksen o cezayı bu dünyada acele ver*” diye dua ediyorum deyince Allah Resûlü bu duruma şaşırdı ve “*SübhaneAllah! Buna kim güç yetirebilir. Allah’ım bize dünyada da iyilik ver ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem*

⁴⁴¹ Tirmizî, “Dua”, 100; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/379.

⁴⁴² Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 9/359.

⁴⁴³ Âl-i İmrân 3/185.

⁴⁴⁴ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 9/360.

⁴⁴⁵ el-Bakara 2/250.

⁴⁴⁶ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 9/360.

azabından koru şeklinde *dua etsen daha iyi olmaz mı?* diyerek adamı uyardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, adama böyle dua etti ve şifa buldu.⁴⁴⁷

Nevevî bu rivâyetin azabı acele istemenin nehyedildiğine işaret ettiğini zikreder. Ayrıca böyle bir dua yerine dünyada ve ahirette iyiliğin istenmesini tavsiye etmiştir. Hadis, belayı temenni etmenin kerahetine işaret eder.⁴⁴⁸ İnsan hastalığı sebebiyle amel etmekten aciz kaldığında ve ölümü yaklaştığında ümit tarafının korku tarafına daha ağır basması ve Allah'ın affını daha fazla arzulaması gerekir. Allah'tan affetmesini ve afiyet vermesini istemesi gerekir. Aksine günahlarından pişman olana kadar ve nefsinin tertemiz yapıncaya kadar acele bir azabın gelmesini talep etmemesi gerekir.⁴⁴⁹

3.2.2.3. Duada Nebî Yerine Resûl Demek

H. Peygamber'in hata olarak telakki ettiği bir başka dua örneği de şudur: Berâ b. Âzib, H. Peygamber'in kendisine yatağa gireceği vakit hangi duaları okuması gerektiğini öğretmek istemiş ve uzunca duayı okuyunca duanın sonunda “...*İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin Peygamber'e (Nebî'ye) iman ettim*” şeklinde bitirmesini istemişti. Aynı şekilde duayı okuyan Berâ b. Âzib duanın sonunda H. Peygamber'in söylediği şekilde Nebî ifadesi yerine ‘*Gönderdiğin Resûle*’ ifadesini kullanınca H. Peygamber, Berâ'nın göğsüne dokunmuş ve “*Gönderdiğin Nebî'ye*” şeklinde söylemesini emretmiştir.⁴⁵⁰

Mübârekfûrî'ye göre H. Peygamber'in Berâ'dan Nebî ismini zikretmesini istemesinin nedeni, kendisinin hem nebî hem de Resûl olması hasebiyle bu sıfatlardan sadece birisine sahip olan diğer elçilerden olmadığını bildirmek içindir. Mesela Cibril de bir Resûl'dür (Elçi) fakat Nebî değildir. Çünkü O, peygamberler ile Allah arasındaki bir elçidir.⁴⁵¹ Aynî de benzer değerlendirmelerde bulunarak H. Peygamber'in özellikle nebî ifadesini tercih etmesinin nedeni olarak resûl ifadesinin Cibril gibi elçileri de içine alacağı ve bu sebeple de kelimada bir karışıklık meydana geleceği gerekçesiyle söylendiğini dile getirir.⁴⁵² Hattâbî (ö. 388/998) ise bu iki değerlendirmeden farklı olarak şu açıklamada bulunur: Eğer H. Peygamber “ve bi resûlike ellezî erselte” şeklinde kullansaydı resûl ifadesi tekrar edilmiş olacaktı. Ama “ve nebiyyüke ellezî erselte” dediği zaman H.

⁴⁴⁷ Müslim, “Zikr”, 63; Tirmizî, “Deavât”, 71.

⁴⁴⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 17/13.

⁴⁴⁹ Musa Şahin Lâşin *Fethu'l-Mun'im Şerh-i Sahihî Müslim* (Darû's-Şurûk, 1423, 10/239.

⁴⁵⁰ Buhârî, “Deavât”, 6; Tirmizî, “Deavât”, 16. Berâ b. Âzib “وَبِرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتُ” şeklinde okuyunca, H. Peygamber “وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتُ” şeklinde okumasını istemiştir.

⁴⁵¹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 10/20.

⁴⁵² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/283.

Peygamber'in iki vasfı olan resûl ve nebî bir arada verilmiş olacak ve böylelikle iki isimle birlikte övülmüş ve ta'zim edilmiş olacaktır.⁴⁵³ Kur'ân'a bakıldığında Allah'ın peygamberler hakkında kimine Nebî, kimine Resûl ifadesini kullanması, bu iki lafzın farklı anlamları barındırdığı anlamına gelmektedir. Nübüvvet daha umumi iken risâlet daha hususîdir. Bu sebeple her resul nebidir, ancak her nebî, resul değildir.⁴⁵⁴ Kur'ân, Hz. Peygamber hakkında hem Resûl⁴⁵⁵, hem de Nebî⁴⁵⁶ ifadelerini kullanmıştır. Ancak bu rivâyette Hz. Peygamber, Nebî ifadesinin kullanılmasını istemiştir. Nedeni ise ilgili hadisin şerhinde belirtildiği üzere Resûl vasfına sahip diğer kişilerin anlaşılmasını ortadan kaldırmak içindir.

3.2.2.4. Duada Bencil Davranmak

Dua ederken Hz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu bir diğer alan ise duada bencil davranmaktır. Dua ederken sadece kendi adına dua etmek ve duaya başkasını ortak etmemek bir söylem hatasıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber, dua ederken bencil davrananları uyararak duaya başkalarını da ortak etmeyi tavsiye etmiştir. Elbette bir kimse öncelikle kendi adına dua etmelidir. Ancak bir kimse kendisi için dua ederken başkalarının kötülüğünü istemek uygun bir davranış değildir.

Bununla ilgili olarak şu rivâyet örnek gösterilebilir: Ebû Hüreyre anlatıyor; Allah Resûlü ile birlikte namaza kalktık ve bir bedevî namaz kılarken şöyle dua ediyordu: *'Allah'ım bana ve Muhammed'e merhamet et, bizden başka hiçbir kimseye merhamet etme.'* Allah Resûlü selâm verince o bedeviye şu uyarıyı yaptı: *"Sen Allah'ın geniş olan (Rahmetini) daralttın."*⁴⁵⁷

Allah Teâla rahmetinin her şeyi kuşattığını bildirmiş⁴⁵⁸ ve bu husus da temennide bulunup bencil davrananlar Hz. Peygamber tarafından uyarılmıştır. Yine Kur'ân'da kendisiyle birlikte başkalarını da duasına ortak ederek *"Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla"*⁴⁵⁹ şeklinde dua eden kimselerden bahsedilir. İbrahim (a.s.) kendisine İsmail ve İshak'ı evlat olarak ihsan eden Allah'a hamd etmiş,⁴⁶⁰

⁴⁵³ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhya Türâs, 1409/1988), 1/298.

⁴⁵⁴ Recep Önal, "Kur'ân'daki Nebi-Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2013), 349.

⁴⁵⁵ el-Fetih 48/29; Hucurat 49/1.

⁴⁵⁶ el-Enfâl 8/64-65; et-Tevbe 9/73.

⁴⁵⁷ Buhârî, "Edeb", 27; Nesâî, "Sehv", 20

⁴⁵⁸ el-A'râf 7/156.

⁴⁵⁹ el-Haşr 59/10.

⁴⁶⁰ İbrâhîm 14/39.

kendisinin ve anne-babasının bağışlanması için dua ettikten sonra bütün inananlar için de dua etmiştir.⁴⁶¹ Peygamberler inananlar için en güzel rehber oldukları için dua ederken nasıl hareket edilmesini de öğretmişlerdir.

Müslümanlar kardeş⁴⁶² olduklarına göre gerek beşerî ilişkilerde gerek sosyal ilişkilerde kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemelidir. Dua ederken başkalarını da duaya ortak etmek, hiçbir şey kaybettirmez. Hatta Hz. Peygamber başka bir hadiste, bir kimsenin gıyabında yaptığı duanın kendisi içinde bir mükâfat olacağını⁴⁶³ bildirmiştir. Hz. Peygamber dua ederken sadece kendi nefsini düşünen bu şahsı uyarmış ve böyle dua etmenin yanlış olduğunu bildirmiştir. Ümmetinin her daim birlik ve beraberliğini isteyen Hz. Peygamber onlara bu duyguyu aşlamak istemiş ve zaman zaman misaller vererek Müslümanların nasıl olması gerektiğini bildirmiştir. Mesela Müslümanları birbirlerine karşı merhamet etmede, sevmeye ve şefkat göstermede bir bedene benzetmiş ve bedende bulunan bir ağrı ve sancıdan dolayı bedenin tamamının bundan etkilenmesi⁴⁶⁴ gibi Müslümanların da öyle olmalarını istemiştir.

3.2.2.5. Ölümü Temenni Etmek

İnsanlar başlarına gelen bazı sıkıntılardan dolayı feryat edebilmektedir. Bazen de bu gibi durumlarda ölümü temenni ederek çekilen sıkıntıların son bulmasını ister. Böyle bir durumda nasıl hareket edilmesi gerektiğini bildiren Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “ *Sizden biriniz kendisine dokunan bir zarardan dolayı ölümü istemesin, ancak şöyle desin; Allah’ım! Yaşamam benim için hayırlı ise beni yaşat, eğer ölümüm hayırlı ise bana ölüm ver.* ”⁴⁶⁵ Hz. Peygamber, bu hadiste genel bir ifadeyle uyarmıştır. Hz. Peygamber’in bu tür genel uyarılarını bir kişiden ziyade daha fazla kişilerin işledikleri hatadan dolayı söylemesi mümkündür. Ayrıca bu tür uyarıları şahsın kimliğinden ziyade işlediği hataya vurgu yapmak olarak da anlamak mümkündür.

İbn Hacer bu rivâyetteki hitabın sahâbe için olduğunu ancak uyarının kapsamına hem sahâbenin hem de onlardan sonra gelecek olan Müslümanların tamamının gireceğini belirtir.⁴⁶⁶ Nevevî, bu rivâyetin şerhinde söz konusu zararın dünyevî konularda olması durumunda böyle bir temennide bulunulmaması gerektiğini belirtir. Eğer dine karşı bir

⁴⁶¹ İbrâhîm 14/41.

⁴⁶² el-Hucurât, 49/10.

⁴⁶³ Müslim, “Zikr”, 87.

⁴⁶⁴ Buhârî, “Edeb”, 28.

⁴⁶⁵ Buhârî, “Merdâ”, 19; Müslim, “Zikr”, 11; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 13; Nesâî, “Cenâiz”, 1.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 10/128.

zarar veya fitne dokunacaksa, ona göre bu durumda ölümü temenni etmekte bir sakınca yoktur.⁴⁶⁷ Kastallânî de söz konusu zararın dünyevî konularda olması durumunda böyle bir temennide bulunulmaması gerektiğini belirterek Nevevî ile aynı görüştedir.⁴⁶⁸

Buna benzer diğer bir rivayette Ebû Hüreyre tarîkiyle gelen şu hadistir: “Sizden biriniz ölümü temenni etmesin. Ölüm gelmeden önce böyle dua etmeyin. Çünkü sizler öldüğünüzde ameli kesilir. Müminin ömrünün uzun olması, ancak kendisi için hayırdan başka bir şey değildir.”⁴⁶⁹

İbn Hacer, bu hadisin ölümün temenni edilmesi durumunda amellerinin kesilmesine işaret olacağını bildirir. Çünkü yaşamak amel etmek için bir sebeptir. Amel eden kimse ise sevabını artırır. İmanlı bir şekilde uzun yaşamak ise en büyük ameldir. Ancak bazen dinden çıkma durumu da olabilir fakat bu çok nadirdir.⁴⁷⁰ Ancak bazı ameller de vardır ki ölse de devam eder. Nitekim Hz. Peygamber bu meyanda sadakayı câriye, kendisiyle faydalanılan ilim ve kendisine dua eden sâlih evlat bırakarak ölen kimsenin amellerinin devam edeceğini bildirilmiştir.⁴⁷¹ Bu bakımdan bu iki rivâyet arasında herhangi bir teâruz söz konusu değildir. İnsan öldüğünde kendisinin bizzat işleyebileceği amelleri kesilir, ancak rivayette sözü edilen sadakayı câriye, geride bıraktığı ilim ve salih evlat gibi amellere vesile olduğundan dolayı kendisi ölse de geride kalanlar bu amelleri yapacağı için sevabı ölen kişiye gidecektir. Aynı şekilde söz konusu amelleri işleyenler de sevap kazanacaktır.

Hz. Peygamber, ölümün temenni edilmemesi ile ilgili ileri sürdüğü gerekçelerden birisini de şöyle ifade etmiştir: “Sizden biriniz ölümü temenni etmesin. Kendisi iyi bir kimse ise hayatta yapacağı iyilikleri daha da artacaktır. Eğer kötü bir kimse ise ilerde (tövbe ederek) Allah’ın rızasına kazanacak bir duruma gelebilir.”⁴⁷²

Hz. Peygamber, ölüm hastalığına yakalanmış kişileri ziyaret ettiğinde onlardan hatalı dua edenleri müşahade ettiğinde onları uyarmış ve doğru dua ifadelerini onlara anlatmıştır. Burada akla şu soru da gelebilir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber Perşembe günü rahatsızlanmış ve birkaç gün hasta olarak yattığında⁴⁷³ vefat etmeden önce kendisi de bir takım dualar etmiştir. Hz. Âişe Hz. Peygamber’in kendisine yaslanmış bir vaziyette şu

⁴⁶⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 17/7-8.

⁴⁶⁸ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, 8/356.

⁴⁶⁹ Müslim, “Zikr”, 13.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 10/130.

⁴⁷¹ Müslim, “Vasiyyet”, 14.

⁴⁷² Buhârî, “Merdâ”, 19; Nesâî, “Cenâiz”, 1.

⁴⁷³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 479.

şekilde dua ettiğini haber vermektedir: “Allah’ım beni bağışla, bana merhamet et ve beni en yüce dosta ulaştır.”⁴⁷⁴ Rivâyette yer alan “Refik-ı a’lâ” dan maksat, Cennetteki en yüksek mertebeye yerleşen peygamberlerdir. Bir başka görüşe göre de bundan maksat Allah’tır.⁴⁷⁵ “Refik-ı a’lâ” ile Melekler kastedildiği gibi mekân olarak cennettir diyenler de vardır.⁴⁷⁶ Netice de Hz. Peygamber, ölüm anında sahâbeyi dua konusunda eğitirken kendisi de böyle bir durumda dua etmiş ve bağışlanma dilemiştir. Allah ile peygamberler ve melekler ile beraber olmayı arzulamış, en güzel yer olan cennete girmeyi temenni etmiştir.

3.2.2.6. Ölü Arkasından Olumsuz Sözler Sarfetmek

İnsanların hataya düştükleri yerlerden birisi de yakınını kaybeden kimselerin ağıt yakarken sarf ettikleri sözlerdir. Böyle bir olaya şahit olan Hz. Peygamber, gerekli uyarıyı yapmış ve ölünün arkasından hayır dua edilmesini tavsiye etmiştir. Ümmü Seleme rivâyet ediyor: Allah Resûlü (ölmek üzere olan) Ebû Seleme’nin yanına girdi ve gözlerini dikmiş bir halde yatıyordu. Allah Resûlü, Ebû Seleme’nin gözlerini kapattı ve ailesi ağıt yakmaya başladı. Bunun üzerine Allah Resûlü şu uyarıda bulundu: “*Kendi aleyhinize olacak duada bulunmayın ve yalnız hayır dua edin. Çünkü melekler sizin söylediklerinize âmin derler.*” Daha sonra Allah Resûlü, ölen Ebû Seleme için şöyle dua etti: “*Allah’ım Ebû Seleme’yi bağışla, hidayete erenler içinde O’nun derecesini yükselt, geride kalanlar için hayırlı kimseler bırak, Ey âlemlerin Rabbi! Bizi ve O’nu bağışla. Allah’ım O’nun kabrini genişlet ve nurlandır.*”⁴⁷⁷

Nevevî bu rivâyetin ölüm anında o mekânda hazır bulunanların ölen kimse için, ailesi ve soyu için dünya ve ahirete yönelik dua etmesinin müstehap olduğunu bildirir.⁴⁷⁸ Hz. Peygamber yapılan dualara karşı meleklerin âmin diyeceklerini belirterek bu konuda dikkatli davranılmasını istemiştir. Bu nedenle beddua değil hayır dua edilmesini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber, “*Yanaklarına vuran, yaka-paçasını yırtan ve câhiliye ağıdı yakanlar bizden değildir*”⁴⁷⁹ buyurarak cenaze arkasından olumsuz sözlerin sarf etmenin câhiliyeden kalma bir adet olduğunu dile getirmiştir. İşte bu tür adetlerin İslâm’la bağdaşmayacağını anlatmaya çalışan Hz. Peygamber, bu tür sözler yerine hem ölen kimse

⁴⁷⁴ Buhârî, “Merdâ”, 19; Tirmizî, “Deavât”, 80.

⁴⁷⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 15/208.

⁴⁷⁶ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 14/250.

⁴⁷⁷ Müslim, “Cenâiz”, 8; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 21.

⁴⁷⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/223.

⁴⁷⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 34; Müslim, “İman”, 103.

hakkında hem de geride kalan ailelerinin isyana götüren sözler sarf etmesi yerine hayır duada bulunulmasını tavsiye etmiştir. Bugün için de benzer hatalar işlenmektedir. Özellikle yakınıni kaybeden kimseler ağıt yakarken ağızlarından isyan sözleri çıkabilmektedir. Hz. Peygamber'in uyarıları o gün için geçerli olduğu gibi bugün de geçerliliğini korumaktadır.

3.3. AHLÂK, MUAMELÂT VE SOSYAL HAYATA YÖNELİK SÖYLEM VE ÜSLUPLARI TASHİHİ

Hız. Peygamber'in söylem ve üsluplarını tashihi noktasında en fazla uyarıda bulunduğu alan ahlak, muamelat ve sosyal hayata yönelik olanlardır. Çünkü ahlak ile ilgili söylem ve üslup, hayatın büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Nitekim günlük hayatın bir parçası olan selâm verme, öfke anında dilden dökülen lânet ve beddua, sövme ve hakaret gibi pek çok hatalar söylem ve üsluba dâir en yaygın hatalardır. Şimdi bu başlık altında söz konusu rivâyetlere geçebiliriz.

3.3.1. Kötü Anlamı Çağrıştıracak Söylem ve Üslupları Tashihleri

Hız. Peygamber'in sahâbede müşahade ettiği söylem hatalarına dâir tashihlerinin bir kısmı, sahâbenin kimi nesneler için kullandıkları bazı ifadelerin kötü anlamı çağrıştırmalarından kaynaklanmaktadır. Yine Hız. Peygamber'in kötü anlamı çağrıştıracak bazı isimleri değiştirmesini de benzer birer hata olarak değerlendirmek mümkündür. Bu sebeple burada örneklik mahiyetinde bazılarına değinilecektir. Sahâbe içinde İslâm öncesi yaşantılarında birtakım varlıklar için kullandıkları isimlerin anlamlarında yer alan kötü anlam sebebiyle uyarılan kişiler olmuştur. Uygun olmaması, olumsuz ve kötü anlamlar çağrıştırmaması sebebiyle Hız. Peygamber bunları değerştirmiş veya tashih etmiştir.

3.3.1.1. Nefsi Pis Olarak Nitelendirmek

Bu başlık altında yer vereceğimiz nitelendirmelerdeki hatalar, sahâbilerden bazıları tarafından bir söylem haline dönüşmüş ve Hız. Peygamber tarafından düzeltilmiştir. Bununla ilgili rivâyetler incelendiğinde Ebû Ümame b. Sehl'in babasından rivâyet edilen şu hadis örnek verilebilir: “ *Sizden biriniz ‘nefsim pis oldu’ demesin ‘nefsim daraldı’ desin.* ”⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Buhârî, “Edeb”, 100; Müslim, “Edeb”, 17; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 83. Hadisin Arapça metni şu şekildedir: “لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: حَبَبْتُ نَفْسِي، وَلَكِنْ لِيَقُلْ: لَأَسَتْ نَفْسِي”

Hız. Peygamber'in söylem olarak hoş görmediğı ve değıştirilmesini istediğı bu rivâyette kullanılan lafız "Habûse" ifadesidir. Bunun anlamı pis ve necis olduğudur.⁴⁸¹ Yerine değıştirilmesini istediğı lafız ise "lekise" ifadesidir. Hız. Peygamber'in değıştirilmesi gerektiğini düşündüğü bu iki lafız arasında acaba ne gibi farklar vardır? Tashihin arkasında yatan sebep nedir? Bu soruların cevabı için şârihler birtakım değıerlendirmelerde bulunmuşlardır. Müslim şârihlerinden Nevevî bu rivâyet hakkında şu değıerlendirmeleri yapar: Aslında bu iki lafzın anlamı aynıdır. Ancak "Hubs" ifadesinin hoş görülmemesinin sebebi, bu lafzın çirkin bir anlamı taşıması, lafızların kullanımında edebın gözetilmesi, güzel olanlarının kullanılması ve kötü anlam taşıyanların terk edilmesine yöneliktir.⁴⁸² İbn Hacer de buna paralel olarak şu değıerlendirmelerde bulunur: Hız. Peygamber, bu kelimenin manasında kötülük bulunduğı için kullanılmasını hoş görmemiş ve bunun yerine manası daha uygun olan bir ifadenin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca bu ifade zemmedilen fiiller için kullanılmaktadır.⁴⁸³ Aynî'nin değıerlendirmeleri ise şu şekildedir: "Hubs" ifadesi itikatta batıl anlamında, konuşmada yalan ve fiillerde çirkin manasında kullanılmaktadır. Hız. Peygamber'in kötü bir kelimeyi güzel bir kelimeyle yer değıştirmesi onun en bariz uygulamalarındandır. İbn Battal, rivâyetteki nehyin edeb kabilinden olduğunu belirtir ve yasaklamanın haram olmadığını söyler.⁴⁸⁴

Ebû Dâvûd, bu rivâyetin hemen ardından lafzı biraz farklı şu hadisi getirir. Hız. Âişe'den naklolunan rivâyette Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: "*Sizden biriniz içim bulandı demesin, içim kötüleşti desin.*"⁴⁸⁵ Bu rivâyette "Câşe" lafzı kullanılmıştır. Manası ise kaynamak, midesi bulanmak anlamlarında kullanılmaktadır. Tencere kaynadığında bu kelime kullanılmaktadır. Aynı şekilde mide bulandığında da bu kelime kullanılmaktadır. Allah Resûlü bu gibi kelimelerin anlamı, haddi zatında habîs (pis) şeyleri çağrıştırdığı ve nefse izafe edildiğı için söylenmesini hoş karşılamamıştır.⁴⁸⁶

Görüldüğü gibi Hız. Peygamber toplumda öteden beri kullanılagelen ve olumsuz ve hoş olmayan anlamlar içeren bu tür ifadelerin kullanımını değıştirmiştir. Bu tür tashihin arkasında yatan en önemli sâik, kullanılan kelimelerin uygun anlamlar

⁴⁸¹ Mecdüddîn Ebû's-Saâdât İbnu'l-Esîr, en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 4/264.

⁴⁸² Nevevî, *el-Minhâc*, 15/8.

⁴⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/564.

⁴⁸⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/201.

⁴⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Edeb", 83. Hadisin Arapça metninde ki ifadeler diğeri rivâyetlerden farklı olarak şu şekilde gelmiştir: "لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: جَانَتْ نَفْسِي، وَلَكِنْ لِيَقُلْ: لَقَسَتْ نَفْسِي"

⁴⁸⁶ Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd*, 13/222.

taşınamamasıdır. Ayrıca Allah'ın en şerefli varlık olarak yarattığı insanın saygınlığına halel getirmektedir. Bu tür ifadeler yerine aynı anlamı karşılayacak başka lafızların kullanılmasını tavsiye ederek sahâbeyi daha güzel kelimeler kullanarak meramlarını ifade etmeye sevk etmiştir.

3.3.1.2. Üzüm İçin 'Kerm' Demek

Hiz. Peygamber'in tashih ettiği söylem ve üslup hataları sadece kişinin kendi bedeniyle sınırlı olmayıp bazen farklı alanları da içine almaktadır. Mesela Ebu Hüreyre'den rivayet edilen; “Sizler (üzüme) kerm demeyiniz. Çünkü kerm Müslüman bir adam (ın vasfı)dır. Ancak “Hadâigu’l- Egnâb” üzüm bağları deyiniz.”⁴⁸⁷ hadisi buna en güzel örneklerden biridir. Müslim'den gelen rivâyetler de ise farklı lafızlar yer almaktadır. Şöyle ki: “Sizden biriniz üzüme kerm demesin. Çünkü kerm (ismi) Müslüman kişi(ye lâayık olan bir isim)dir.”⁴⁸⁸ Bir sonraki rivâyette ise “Üzüme kerm demeyiniz. (onun yerine) Hable (üzüm) deyiniz.”⁴⁸⁹ ifadeleri yer almaktadır.

Hiz. Peygamber toplum içinde üzüm için kullanılan kerm lafzını değıştirip yerine aynı anlamı ifade den farklı bir lafzın kullanılmasını tavsiye etmiştir. Söz konusu tashihe olanak sağlayan etkenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Kerm ifadesi kendisinden içki yapılan üzüm için kullanılmaktadır.⁴⁹⁰ Nevevî, bu ismin kullanılmasının hoş olmaması hakkında şunları zikreder: Kerm kelimesi Arap toplumunda üzüm ağacı, üzüm ve üzümden elde edilen şarap için kullanıldığı gibi aynı zamanda cömertlik için de kullanılıyordu. Bu sebeple Şariat bu kelimenin üzüm ve ağacı için kullanılmasını hoş karşılamamıştır. Çünkü Araplar bu kelimeyi işittiklerinde daha çok şarabı hatırlıyorlardı ve şaraba karşı içlerinde kıpırdama oluyordu ve bu sebeple de şarap içmeye yelteniyorlardı. Rivâyette yer alan “kerm”den maksadın Müslüman bir kimsenin vasfı oluşu ise bu isme en layık olacak kimsenin Müslüman bir kimse olmasıdır.⁴⁹¹ İbn Hacer'e göre ise müminin kalbinde iman nuru ve İslâm'ın hidayeti olduğu için bu lafzın mümin için kullanılması daha doğrudur.⁴⁹² İbn Kayyım'a göre Hiz. Peygamber'in üzüme bu ismin verilmesini yasaklamasının sebeplerinden birisi de “kerm” kelimesinin pek çok hayır ve

⁴⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 79. “لا يقولنَّ أحدُكم: الكرْمُ؛ فإنَّ الكرْمَ الرَّجُلُ المُسلِمُ، ولكنْ قولوا: حدائقُ الأَغْنَابِ.”

⁴⁸⁸ Müslim, “Edeb”, 6; Dârimî, “İsti'zân”, 1107. Arapça metni şu şekilde gelmektedir. “لا يقولنَّ أحدُكم: للَّعْنِيبِ الكرْمُ، إِنَّمَا الكرْمُ الرَّجُلُ المُسلِمُ.”

⁴⁸⁹ Müslim, “Edeb”, 11. “لا تقولوا: الكرْمُ، ولكنْ قولوا: الحَبْلَةُ.”

⁴⁹⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *Garibü'l-Hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/287.

⁴⁹¹ Nevevî, *el-Minhâc* 4/4-5; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/203.

⁴⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/568.

faydaya delalet etmesi yatmaktadır. Dolayısıyla müminin kalbi üzüm ağacına nispeten bu hayırları elde etmeye daha fazla hak sahibidir.⁴⁹³

Hiz. Peygamber, ashâbının geçmişiyile ilgili yanlış inanç ve alışkanlıklarıyla bağlarını koparmak ve unutturmak için gerektiğinde bazı değışikliklere dahi gitmekten geri durmamıştır. Onlara içki gibi câhiliyede vazgeçemedikleri haram bir işten uzak tutmak için o günlerini hatırlatacak anılarını unutturmak istemiştir. Bu bağlamda üzüm için kullandıkları bu rivâyetteki kerm ifadesi, onlara geçmişte içtikleri şarabı hatırlatmasını diye farklı bir isim kullanılmasını tavsiye etmiştir.

3.3.1.3. Yatsı İçin ‘Ateme’ Demek

Hiz. Peygamber’in değıştirilmesini önemli gördüğü diğeri bir isim de yatsı namazı için kullanılan “ateme” lafzıdır. O, bu ifadenin yerine “ışâ” lafzının kullanılmasını tavsiye etmiştir. Bu bağlamda Hiz. Peygamber, söz konusu uyarısını şu şekilde yapmıştır: *“Bedeviler (yatsı) namazınızın ismi konusunda size galip gelsin. Dikkat edin o namazın adı ışâ’dır. Ancak bedeviler devenin sağımını geciktirdikleri için böyle isimlendirirler.”*⁴⁹⁴

İbn Hacer “ateme” ifadesinin değıştirilmesi ile ilgili şu değeriendirmede bulunur: Bu ifade dünyevî bir iş olan süt sağımının geciktirilmesi için kullanılmaktadır. Bu sebeple dünyevî bir iş için kullanılan ifadenin ibadet için kullanılması uygun değildir.⁴⁹⁵ Bedeviler süt sağımını gece karanlığına kadar geciktirdikleri için yatsı namazını böyle isimlendiriyorlardı. Hâlbuki ki Allah Kur’ân’da bu namazın ismini “İşâ”⁴⁹⁶ olarak belirlemiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus varki oda Hiz. Peygamber’in bazı hadislerinde yatsı namazının öneminden bahsederken kendisinin de “ateme” lafzını kullanmış olmasıdır.⁴⁹⁷ Nevevî bu soruya cevap mahiyetinde şu açıklamalara yer verir: Hiz. Peygamber’in bu ismi kullanması onun caiz olduğunu, nehyin ise ancak tenzihen mekruh olmayı kapsadığını ve haram olmadığını ifade eder. Ya da Hiz. Peygamber’in bu şekilde isimlendirmesi “ışâ” lafzını kullanması durumunda yatsı namazını kastettiğini anlayamayacaklarından dolayı olabilir. Dolayısıyla onların

⁴⁹³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü’l- me’âd*, 2/416.

⁴⁹⁴ Müslim, “Mesâcid”, 39; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 85. Söz konusu hadisin Arapça metni şu şekildedir: “لَا تَغْلِبَنَّكُمْ الْأَعْرَابُ عَلَى اسْمِ صَلَاتِكُمُ الْعِشَاءَ، فَإِنَّهَا فِي كِتَابِ اللَّهِ الْعِشَاءُ، وَإِنَّهَا تُعْتَمُ بِجَلَابِ”

⁴⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/45.

⁴⁹⁶ en-Nûr 24/58.

⁴⁹⁷ Buhârî, “Şehâdât”, 30.

anlayacağı dilde bu namazın ismini telaffuz etmiştir. Ayrıca Arapların akşam namazı için “ışa” lafzını kullanmasından dolayı şayet Hz. Peygamber söz konusu hadisinde yatsı namazı için de aynı ifadeyi kullansaydı bu durumda onlar bu namazdan yatsı namazını değil akşam namazını anlama ihtimalleri vardı.⁴⁹⁸ Dolayısıyla bu karışıklığa meydan vermemek için Hz. Peygamber’in kendisi de “ateme” lafzını kullanmıştır. Ancak Hz. Peygamber Allah’ın Kur’ân’da isimlendirdiği bir namazın başka bir isim altında zikredilmesini hoş görmemiştir.⁴⁹⁹ Bu sebeple yatsı namazı için Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği ismin kullanılması daha doğru olacaktır.

Buhârî’de yer alan bir rivâyette Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in yatsı namazını geç vakitte kıldığını bildirmek için “Eğteme”⁵⁰⁰ lafzını kullanmasından hareketle şu hususun anlaşılabilirliğini dile getirmektedir: Yatsı namazının geç kılınması ile develerin süt sağımının geç yapılması arasında bağlantı kurularak böyle bir isimlendirme yapılmış olabilir.

Netice itibarıyla yatsı namazı ismi için doğru kullanımının “ışâ” lafzı olduğu, “ateme” ifadesinin kullanımının uygun görülmemesi ise biraz önce yer verilen gerekçeleri barındırmasının etki etmesi söylenebilir. Bedevîlerin uyguladıkları süt sağımını geciktirmelerinden dolayı bu ismi vermeleri, Hz. Peygamber’in bazı durumlarda “ateme” lafzını kullanması ve bu namazı geç vakitte kılmasından dolayı anlam bakımından bir benzerlik bulunması gibi nedenler “ateme” ifadesinin kullanılmasına olanak sağlamıştır. Her ne olursa olsun bu tür ifadelerde doğrusunun kullanılması esastır. İnsanlar arasında yerleşik lafızlardan dolayı farklı anlamlar akla gelebilir düşüncesiyle hatalı sözlerde ısrar edilmemesi gerekir.

3.3.1.4. Anlamı Uygun ve Güzel Olmayan İsimler Vermek

Hiz. Peygamber’in tashih ettiğı söylem hatalarından bir diğeri de anlamlarında bulunan olumsuz çağrışımlar nedeniyle değıştirdiğı isimler olmuştur. Bununla ilgili olarak hadis kaynaklarında söz konusu rivâyetlerin toplandığı hadislerle bab başlığı olarak kabîh/çirkin isimlerin değıştirilmesi olarak belirlenmesi, tashihin nedenini ortaya koymaktadır. Mesela Ebû Dâvûd söz konusu rivâyetleri topladığı bab başlığında çirkin isimleri değıştirmesi ifadelerini kullanmıştır.

⁴⁹⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 5/143.

⁴⁹⁹ Sehârenfûrî, *Bezli’l-Mechûd*, 13/384.

⁵⁰⁰ Buhârî, “Mevâkîtü’s-Salât”, 19. Arapça metni için bk. “أعتم النبي ﷺ بالعشاء”

Buhârinin söz konusu rivâyetleri topladığı bab başlığında “İsimlerin en güzeli ile değiştirilmesi” ifadesini kullandığını görüyoruz. Aynî isimlerin değiştirilmesi ile ilgili rivâyetlerin açıklamasına geçmeden önce şu bilgilere yer verir: Hz. Peygamber kötü bir isim işittiğinde onu hemen değiştirirdi. Çünkü kıyamet gününde insanların kendi ismi ve babalarının ismiyle çağrılacağını dile getirirdi. Bu sebeple anlamında kötü çağrışım yapan, günahlardan tezkiye eden, methetme içeren, zem ve sövme ifade edecek isimleri değiştirmiştir.⁵⁰¹

Hz. Peygamber’in değiştirilmesini istediği isimleri şu şekilde sıralayabiliriz. İbn Ömer’den rivâyetle Hz. Peygamber Âsiye ismini Cemîle ismi ile değiştirmiştir.⁵⁰² Sehârenfûrî bu ismin değiştirilmesinin gerekçesi olarak Arapların bu ismi kibirlenmek ve büyülenmek anlamında kullandıklarını belirtir. İslâm’ın gelmesiyle birlikte bu tür isimler, anlamı daha güzel olan isimler ile değiştirilmiştir.⁵⁰³ Hattabî ise müminin en ayırt edici özelliği itaat etmesi ve teslim olmasıdır diyerek Âsiye isminin anlamında isyan olduğunu dile getirir.⁵⁰⁴ Bu sebeple Hz. Peygamber, anlamında yer alan olumsuz manadan dolayı Âsiye ismini Cemile ile değiştirmiştir.

Hz. Peygamber’in değiştirdiği diğer bir isimde Berre’dir. Nitekim Zeynep b. Ebî Seleme, Amr b. Atâ’ya kızına hangi ismi verdiği sorulunca ‘Berre’ cevabını vermiş ve bunun üzerine Zeynep onu şu sözlerle uyarmıştır: Allah Resûlü bu ismin verilmesini yasaklamıştır. Gerekçe olarak “*Nefislerinizi temize çıkarmayın! Allah sizin en temiz olanınızı en iyi bilendir.*” buyurmuştur. O halde isminin ne olması gerektiği sorulmuş ve oda Zeynep verilmesini söylemiştir.⁵⁰⁵ Berre ismi kişinin kendisini günahlarından temizlenme anlamını çağrıştırmaktadır. Günahlarından temiz olanı ise ancak Allah bilir. Bu nedenle Hz. Peygamber Berre ismini Zeynep ile değiştirmiştir. Zeynep ismi, görüntüsü ve kokusu güzel anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁰⁶

Hz. Peygamber’in değiştirdiği diğer bir isim de Esrem’dır. Hz. Peygamber kendisine gelen bir heyet içinde aralarında ismi “Esrem” olan bir adam da bulunuyordu. Allah Resûlü kendisine ismini sorunca ‘Esrem’ olduğunu söylemiş ve bunun üzerine Hz.

⁵⁰¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 22/208.

⁵⁰² Müslim, “Edeb”, 15; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69; İbn Mâce, “Edeb”, 32.

⁵⁰³ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 13/352.

⁵⁰⁴ Hattabî, *Me‘âlimü’s-Sünen*, 4/127.

⁵⁰⁵ Buhârî, “Edeb”, 108; Müslim, “Edeb”, 19; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

⁵⁰⁶ Azîmâbâdî, *Avnü’l-Ma‘bûd*, 13/201.

Peygamber onun ismini “Zür’a” olarak değiştirmiştir.⁵⁰⁷ Hz. Peygamber’in Esrem ismini değiştirmesinin nedeni yine anlamında yer alan olumsuz bir manadan dolayıdır. Çünkü bu isim kesmek anlamında kullanılmaktadır.⁵⁰⁸ Hayır ve bereketin kesilmesi anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber bu şahsa hayır ve bereket anlamına gelen “Zür’a” ismini vererek bir tashih yapmıştır.⁵⁰⁹

Yine buna benzer olarak Hz. Peygamber’e gelen başka bir heyet içinde “Ebû’l-Hakem” adıyla künyelenen birisi vardı. Hz. Peygamber bu şahsı yanına çağırdı ve *“Hakem ancak Allah’tır. Hükümde yalnız Ona aittir. Sana neden bu künyeyi kullanıyorlar”* buyurunca, Adam şu cevabı verdi: *‘Benim kavmim ihtilafa düştükleri zaman beni yanlarına çağırırlar ve aralarında hakem tayin ederler. Ben de aralarında bir hüküm veririm ve her iki tarafta bu hükme rıza gösterirler.’* Bu cevabı işten Hz. Peygamber o adama şunları söyledi: *“Bu yaptığın iş ne güzel bir iş. Senin çocuğun var mı? Adam ‘Evet. Şurayh, Müslim ve Abdullah isminde üç çocuğum var.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Sen Ebû Şurayh’sin”* buyurdu.⁵¹⁰ Ebû Dâvûd bu rivâyetin hemen ardından Şurayh isminin anlamı hakkında “zinciri kırdı” açıklamasını yapmaktadır.⁵¹¹ Ebû’l-Hakem isminin bir şahıs için kullanılması her ne kadar Allah için (Ebû’l-Hakem ismi) bu şekliyle kullanılmasa da Allah ile ortaklığı vehmettirmektedir.⁵¹²

Allah’a ait olan bir başka isim de Melikü’l-Emlâk’dır. Bu ismin verilmesini de yasaklayan Hz. Peygamber, Allah’ın kıyamet gününde en öfkeli olduğu ismin “Melikü’l-Emlâk” olduğunu⁵¹³ ve devamında gelen rivâyette de mülkün sahibinin ancak Allah olduğunu bildirmiştir.⁵¹⁴

Hadisin metninde yer alan “Ehnâ” lafzının anlamı konusunda âlimler farklı görüşler zikretmişlerdir. Kâdî İyâz bu lafzın anlamı konusunda âlimlerin farklı görüşte olduklarını dile getirir. Kimileri bu lafzın “en öfkeli” anlamında kullanıldığını ifade ederken kimileri ise “günaha sürüklenme” anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Bazıları da bu lafız için “helak edici, en çirkin ve en öldürücü” gibi anlamlar içerdiğini

⁵⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69. Hadisin Arapça metni: “مَا اسْمُكَ؟ قَالَ: أَنَا أَصْرَمُ، قَالَ: بَلْ أَنْتَ زُرْعَةُ”

⁵⁰⁸ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 4/127.

⁵⁰⁹ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 13/353.

⁵¹⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69; Nesâî, “Âdâbu’l-Kuzât”, 7.

⁵¹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

⁵¹² Azîmâbâdî, *Avnü’l-Ma’bûd*, 13/202.

⁵¹³ Müslim, “Edeb”, 20. “إِنَّ أَخْتَعَ اسْمَ عِنْدَ اللَّهِ رَجُلٌ تَسْمَى مَلِكُ الْأُمَلَاكِ”

⁵¹⁴ Buhârî, “Edeb”, 114; Müslim, “Edeb”, 21.

söylemişlerdir.⁵¹⁵ Nevevî, bu ismin verilmesinin haram olduğunu ve buna benzer sadece Allah'ın kendisine has olan Rahman, Kuddûs ve Müheymin gibi diğer isimlerinin kullanılmasının da haram kapsamında değerlendirileceğini söylemektedir.⁵¹⁶ Aynî ise Allah'ın sıfatıyla ilgili bir isim takılmasının mekruh olduğunu söyler. Çünkü yaratılanların Allah'a ait bir sıfatla isim verilmesi uygun değildir. Çünkü kullar, ancak boyun eğmek, tevâzu göstermek ve kulluk etmekle vasıflanan kimselerdir.⁵¹⁷

Geride zikredilen isimler dışında Hz. Peygamber “Hazn” ismini “Sehl” ismiyle,⁵¹⁸ Harb ismini “Silm” ile değiştirmiştir.⁵¹⁹ Yine aynı şekilde Hubab isminin değiştirilmesini istemiş ve Şihâb ismini de Hişamla değiştirmiştir.⁵²⁰ Sehârenfûrî, Hubab isminin şeytan için kullanılan bir isim olduğunu, Şihab isminin ise ateş parçası anlamında kullanıldığını söylemektedir.⁵²¹ Sâid b. Müseyyeb, Hazn isminin Sehl ile değiştirilmesi gerektiğini duyunca ‘*Anladım ki bize isabet eden hüznün ve kederin kaynağı bu isimdi.*’⁵²² diyerek ismin kişi üzerinde bıraktığı etkiyi dile getirmiştir.

Netice de Hz. Peygamber, câhiliye döneminden kalma birtakım isimlerin anlamlarında yer alan olumsuzluklardan dolayı kullanılmasının uygun olmadığını bildirmiştir. Üslup olarak da uygun olmayan bu tür isimler Hz. Peygamber tarafından uyarılmış ve tashih edilmiştir.

3.3.1.5. Kötü Lakaplar Takmak

Lakap, bir kişinin kendisiyle müsemma olmayan ismidir.⁵²³ Yani bir şahsın asıl ismi olmayıp, kendisine takılan ikinci bir isimdir. Allah Teâla, Kur’ân’da lakap takmayı “*ve lâ tenâbezû bi’l-elkâb (biribirlerinizi kötü lakaplarla çağırmayın)*”⁵²⁴ ifadesiyle yasaklamaktadır. Nebz kelimesinin manası ise bir kimseyi zem etmek için lakap ile çağırmaktır.⁵²⁵ Dolayısıyla âyette yasaklanan lakap, kötü mana barındırdığından dolaydır. Zaten âyetin devamında yer alan “*İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır!*”

⁵¹⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim*, 7/18.

⁵¹⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/122.

⁵¹⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/215.

⁵¹⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

⁵²⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

⁵²¹ Sehârenfûrî, *Bezlû'l-Mechûd*, 13/355.

⁵²² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/208.

⁵²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/743.

⁵²⁴ el-Hucurât 49/11.

⁵²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/413.

ifadesi, takılan lakabın fiskı yani günahı barındırmasından dolayı yasaklandığını da göstermektedir.

Allah Teâla'nın lakap takılmasını yasakladığı âyetin inmesine sebep olan olay şu şekilde vuku bulmuştur. Ebû Cemîre b. Dahhâk anlatıyor: Allah Resûlü bizim yanımıza uğradığında her bir kimsenin ya iki ya da üç ismi (lakabı) vardı. Allah Resûlü de bizlere “*Ey falan kişi!*” Diye (İsmimizle) seslenmeye başlayınca Allah Resûlü’nü de isimle çağırma işinden vazgeçirmeye çalıştılar. Allah Resûlü bu duruma çok öfkeleni ve “*Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır!*” âyeti nazil oldu.⁵²⁶

Taberî tefsirinde zikredildiğine göre âyetteki kötü lakaptan kasıt, bir kimsenin Müslüman olan başka birisine fâsık, kâfir veya münafık diye seslenmesidir. Lakap, bir kişinin arkadaşını hoşlanmadığı bir isim veya sıfatla çağırmasıdır.⁵²⁷ Bu âyetin hemen devamında yer alan “*İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır!*” ifadesi aslında mümin kimselere karşı uygun olmayan kötü anlamlı lakapların takılmasını yasaklamaktadır. İslâm’ı seçip Müslüman olan kişilere karşı iman etmeden önceki vasıfların yüze vurulmaması gerekir.

İbn Abdilber, *el-İstizkâr* adlı eserinde söz konusu lakabın kâfir ve fâsık şeklinde ifade edildiğini zikretmektedir. Ayrıca İkrime, Hasan el-Basrî, Katâde ve Mücahit gibi müfessirler, bu âyette yasaklanan lakabın kâfir ve fâsık olduğunu zikretmişlerdir.⁵²⁸

Ahkâmü'l-Kur'ân adlı tefsirin sahibi Cessâs (ö. 370/981) lakabın yasaklandığını bildiren âyetin tefsirinde şu bilgilere yer verir: Bir gün Ebû Zer, Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorken aralarında tartışma geçen bir adama “Yahudinin oğlu” diye hitap ederek hakaret etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebû Zer'e hitaben “*Dikkat et! İster siyah tenli ol ister kırmızı tenli ol. Sen O kişiye karşı ancak takva sahibi olman ile üstün olabilirsin.*” buyurdu ve bunun üzerine Hucûrat suresindeki lâkap âyeti nazil oldu.⁵²⁹

Hiz. Peygamber döneminde insanlar münferit olarak birbirlerine karşı lakap taktıkları gibi belli bir iş çevresinde de özel olarak her birisine ortak olarak takılan lakaplar vardı. Bunlardan birisi şu rivâyettir. Kays b. Ebû Garaza anlatıyor: Allah Resûlü döneminde biz (tüccarlar) “simsar” ismiyle anılırdık. Allah Resûlü bizim yanımıza uğradı

⁵²⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 70; İbn Mâce, “Edeb”, 35.

⁵²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/301.

⁵²⁸ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/549.

⁵²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhya Tûrâs, 1405/1984), 5/286.

ve bizi o isimden daha güzeliyle isimlendirdi ve şöyle hitap etti, “*Ey tüccar topluluğu! Alışverişe boş sözler ve yemin karışır. Siz bu sözleri sadaka vererek giderin.*”⁵³⁰

Bu rivâyette de söylenmesini hoş görmediği bir lakabı değiştiren Hz. Peygamber, ticaret erbabına “tüccar” diye seslenerek bundan sonra birbirlerine bu isimle çağrıda bulunmasını istemiştir. Hz. Peygamber’in “simsar” ismini değiştirmesinin nedeni, bu ismi acemlerin yani Müslüman olmayan yabancı kimselerin kullanıyor olmasıdır.⁵³¹ Ayrıca simsarlar satıcı ile alıcı arasına girerek alışverişin tamamlanmasını sağlarlar. Bir nevi işi gözetleyen ve neticeye vardırان kişidir.⁵³² Bu kişi alıcı ve satıcı tarafından ayrı olarak akde yabancı olan üçüncü bir şahıstır.⁵³³ En geniş anlamıyla “Bir akdın tarafları arasında onlardan müvekkili olanın hesabına aracılık yapan kimsedir.”⁵³⁴ Neticede fikhî yönden simsarlık etmenin herhangi bir sakıncası olmasa da⁵³⁵ Hz. Peygamber, bu ismi hoş bulmayarak değiştirmiştir.

Hz. Peygamber’in lakap konusunda tashih ettiği örneklere bakıldığında söz konusu yasaklamanın arka planında bazı nedenler yatmaktadır. Hz. Peygamber’in değiştirilmesini istediği lakap türlerinin neler olduğunun tespiti önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber de zaman zaman ashâbına lakabıyla seslendiği kişiler olmuştur. Öyleyse takılan lakapların hangileri uygun hangileri uygun değil bunların nedenlerinin bilinmesi gerekir.

Hz. Peygamber’in bir yandan sahâbenin lakap takmasına gösterdiği tepkiye ve diğer yandan Kur’ân’da lakap takmanın yasaklandığını bildiren âyetlere rağmen bazen kendisinin de farklı isimde seslendiği sahâbiler olmuştur. Bu gibi rivâyetleri nasıl anlamak gerekir? Mesela Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik’e “*Ey iki kulaklı!*”⁵³⁶ diye seslendiği olurdu. İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233) buna şöyle cevap vermiştir: Bunda herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü Enes b. Malik, bu isimle tanınan bir kimse değildi. Hz. Peygamber onunla şakalaşmak için böyle seslenirdi. Bu ifade ne onun ismidir ne de lakabıdır.⁵³⁷

⁵³⁰ Ebû Dâvûd, “Büyu”, 1; Tirmizî, “Büyu”, 497; Nesâî, “Eymân”, 21.

⁵³¹ Azîmâbâdî, *Avnu ’l-Mâbûd*, 9/124.

⁵³² Mübârekfûrî, *Tuhfetü ’l-Ahvezî*, 4/334.

⁵³³ Hattâbî, *Me ’âlimü ’s-Sünen*, 3/53.

⁵³⁴ Cengiz Kallek “Simsar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/215.

⁵³⁵ Cengiz Kallek, “Simsar”, 216.

⁵³⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 46.

⁵³⁷ İbnü’l-Esîr Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî *Üsdü ’l-gâbe fî ma ’rifeti ’s-sahâbe* (Beyrut: Dâru ’l-Kütübi ’l-İlmiyye, 1994), 2/212.

Burada lakap takmanın sınırlarının iyi belirlenmesi gerekir. Söz konusu açıklamada Enes b. Mâlik'in isminin bu olmadığı zikredilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber iki kulaklı derken her insanın iki kulağı olduğu ve örf olarak da iki kulak ifadesinin başka şeyleri çağrıştırmadığı açıktır.

Hz. Peygamber'in sahâbe içinde başkalarına farklı lakaplarla seslendiği kişiler de olmuştur. Bunları da zikrettikten sonra genel bir çerçeve çizilip hangi tür lakapların yasaklandığı daha net anlaşılacaktır. Mesela Hz. Ebû Bekir hakkında "Sıddık",⁵³⁸ Zübeyr b. Avvâm hakkında "Havâriyyü'n-Nebiy",⁵³⁹ Halid b. Velid hakkında ise "Seyfullah",⁵⁴⁰ lakaplarını kullanmıştır. Hz. Peygamber'in ashâbına karşı lakaplar taktığından daha da ötesi Allah Teâla, Kur'ân'da bazı peygamberler hakkında onların hususi bazı özelliklerinden dolayı lakaplarıyla seslenmiştir. Mesela Zülkifl ve Zü'l-karneyn gibi bazı isimler aslında birer lakaptır. Ayrıca "Mesih" Hz. İsa'nın, "Zünnûn" Hz. Yûnus'un, "İsrâil" Hz. Ya'kub'un lakabıdır. "Allah İbrâhim'i dost edindi"⁵⁴¹ meâlindeki âyetten hareketle Hz. İbrâhim'e "Halîlullah"; "Allah Mûsâ'ya hitap ederek konuştu",⁵⁴² âyetinden hareketle Hz. Mûsâ'ya "Kelîmullah"; "... biz ona ruhumuzdan üfledik"⁵⁴³ âyetinden hareketle Hz. İsa'ya "Rûhullah"; Allah'ın "ol" emriyle vücut bulduğu ve bu sebeple "O'nun kelimesi"⁵⁴⁴ olarak vasıflandırıldığı için yine Hz. İsa'ya "Kelîmetullah" denilmiştir. Resûl-i Ekrem'e ise gençlik çağında dürüstlüğünden, güvenilirliğinden dolayı kavmi tarafından "el-Emîn" lakabı takılmıştır.⁵⁴⁵ Bütün bu örnekler gösteriyor ki lakap takma haddi zatında yasaklanmış bir fiil değildir. Belli kurallar çerçevesinde Kur'ân ve Sünnette yer alan lakap örneklerinden hareket ederek bir sınır çizmek mümkündür.

Hz. Peygamber'in uygun görmediği lakaplar, sahibinin hoşuna gitmeyen lakaplardır. Çünkü bu tür lakaplar tahkir ve sövme konumunda değerlendirilir. Bunun dışında sahibinin tepki vermediği isim ve vasıflar nehyedilen isimler arasında yer almaz. Mesela Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitâben "Ebû't-Turâb" diye seslenmesi mekruh

⁵³⁸ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 50.

⁵³⁹ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 48.

⁵⁴⁰ Tirmizî, "Menâkıb", 163.

⁵⁴¹ en-Nisâ 4/125.

⁵⁴² en-Nisâ 4/164.

⁵⁴³ el-Enbiyâ 21/91.

⁵⁴⁴ Âli İmrân 3/45.

⁵⁴⁵ Nebi Bozkurt, "Lâkap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/65.

kapsamında değerlendirilmez. Çünkü bu ifadenin anlamında ne bir zem söz konusudur ne de sahibi bu hitaptan rahatsız olmaktadır.⁵⁴⁶

Hiz. Peygamber'in ashâbı için lakap kullandığı kimselere bakıldığında farklı sebeplerin olduğu görülmektedir. Bu sebepler ya lakap verdiği kişide bulunan güzel bir vasıftan dolayı ya da aynı isimde olan başkalarıyla karışmaması için olmuştur. Hiz. Peygamber'in söylem olarak uyarıda bulunduğu hatalardan birisi olan lakap takma, rivâyetler incelendiğinde kötü anlamı barındıran veya küçük düşürücü ifadeler içeren isimler olduğu göze çarpmaktadır. İnsanların kişilik haklarının korunmasına çok özen gösteren Hiz. Peygamber, hoşla gitmeyen ve insanların beğenmeyeceği lakapları kesinlikle vermemiş ve böyle yapanları uyarmıştır.⁵⁴⁷ Bunun yanında insanların hoşuna gidecek ve onların güzel vasıflarını barındıran lakapları kendisi kullandığı gibi ashâbını da bu alanda serbest bırakmıştır.

Netice olarak Hiz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu ve tashih ettiği yerlerden birisi olan lakap takma, üslup hatası olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir üslup, muhatabı inciteceğinden dolayı Hiz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Yoksa anlamı güzel olan ve söylendiğinde kişiyi üzmeyecek olan lakabı Hiz. Peygamber'in kendisi de kullanmıştır, kullananlara da müdahale etmemiştir.

3.3.2. Lânet ve Beddua

Lânet, sözlükte uzaklaştırmak, kovmak anlamına gelmektedir.⁵⁴⁸ Terim olarak ise Allah'ın dünyada rahmet ve yardımını kesmesi, âhirette ise cezalandırması demektir.⁵⁴⁹ Beddua ise Fransıza'da kötü anlamına gelen bed ile Arapça'da dileme, isteme anlamlarına gelen dua kelimelerinden oluşmuş bileşik bir isimdir. Bir kimsenin başına kötü şeylerin gelmesi için yapılan duaya beddua denir.⁵⁵⁰

Lânet etme ile beddua arasında bazı farklar vardır. Buna göre lânet etme Allah tarafından olursa dünyada hidayetden ve iyilikten, âhirette lütuf ve merhametten mahrum bırakılma anlamına gelirken insan tarafından olursa hakâret, beddua anlamına gelmektedir.⁵⁵¹ Yani ifade edilen sözlerin kim tarafından söylendiğine göre anlam

⁵⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/286-287.

⁵⁴⁷ Ali Delice, "Asr-ı Saadet, Hulafâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları", *Ekev Akademi Dergisi* 2/1 (Kasım 1999), 166.

⁵⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/387.

⁵⁴⁹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 393.

⁵⁵⁰ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 60.

⁵⁵¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Lânet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/101.

değişmektedir. Bu nedenle bu iki kelime, anlam bakımından birbirlerine yakın iki kavramdır.

Hiz. Peygamber'in sahâbeye uyarıda bulunduğu konulara göz atıldığında bunlardan belli bir bölümü zaman zaman sahabenin çeşitli kişilere lânet ve beddua etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak gerek Kur'ân'da inanmayanlar hakkında lânet içeren âyetlerin bulunması ve gerek Hiz. Peygamber'in bazı durumlarda lânet etmesi, söz konusu uyarılarının lâneti ve bedduayı tamamen yasakladığı anlamına gelmemektedir. Lânet etme ve bedduanın sınırları nelerdir? Bu sorunun cevabı için Kur'ân'da ve bazı rivâyetlerde yer alan lânet ifadelerinin kimleri kapsadığı, bu bakımdan önemlidir.

Kur'ân'da lânet ile ilgili âyetlerden birisi şudur: *“Kalplerimiz muhafazalıdır” dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.*”⁵⁵² Bu ve buna benzer pek çok âyetlere bakıldığında lânet içeren ifadelerin neredeyse tamamına yakını, inkâr edenler hakkında olduğu görülecektir. İnkâr edenler dışında ise Kur'ân'da yer alan lânet edilen şahıslar; zâlimler,⁵⁵³ şeytanlar,⁵⁵⁴ Allah ve Resûlü'nü incitenler,⁵⁵⁵ iffetli kadınlara iftira atanlar,⁵⁵⁶ Allah'a verdikleri sözü bozanlardır.⁵⁵⁷ Görüldüğü gibi lânet tamamıyla yasaklanmamıştır. Ancak Hiz. Peygamber'in sahâbede müşâhede ettiğı söylem ve üslup hatalarından bir kısmını lânet ve beddua oluşturmaktadır. İşte bu anlamda Hiz. Peygamber'in kimleri hangi konularda lânet ve beddua etmelerini yasakladığını, nasıl uyarı ve tashihde bulunduğunu bilmek önem arz etmektedir.

3.3.2.1. Hiz. Peygamber'in Lânet ve Beddua Karşısındaki Tutumu

Hiz. Peygamber'in zaman zaman beddua ettiğı rivâyetlere gelecek olursak, söz konusu olaylar incelendiğinde şahıslardan ziyade yapılan fiillere beddua ettiğı görülmektedir. Mesela, faiz yiyenlere lânet etmesi,⁵⁵⁸ anne ve babasının yaşlılığında onları razı edemeyenler hakkında bedduası⁵⁵⁹ gibi rivâyetlere göz atıldığında bu gibi ifadelerin muhatabı belli olmayanlar hakkında belli suçı işleyenler için kullanıldığı

⁵⁵² el-Bakara 2/88. Kur'ân'da buna benzer pek çok ayet mevcuttur. Bkz. el-Bakara 2/89, el-Bakara 2/159, Âl-i İmrân 3/61- 87, Nisâ 4/25.

⁵⁵³ el-Mü'min 40/52; A'râf 7/44.

⁵⁵⁴ Sâd 38/78, el-Hicr 15/35, en-Nisâ 4/118.

⁵⁵⁵ el-Ahzâb 33/57.

⁵⁵⁶ en-Nûr 24/23. Ayrıca eşlerin birbirlerine karşı zina isnadında bulunmaları durumunda karşılıklı lanetleşmeleri Nûr 24/7.

⁵⁵⁷ er-Ra'd 13/25.

⁵⁵⁸ Buhârî, “Talak”, 51; Müslim, “Musâkât”, 106.

⁵⁵⁹ Müslim, “Birr”, 10.

görülmektedir. Bunun dışında Hz. Peygamber, müşriklerden bazı kişilere beddua ettiği gibi⁵⁶⁰ Hendek savaşında olduğu gibi genel bir ifade ile beddua ettiği kişiler olmuştur.⁵⁶¹ Yine buna benzer Bi'r-i Maûne'de yetmiş Kurrâ hafızı şehit edenlere karşı belli kitlelere yaptığı bedduaları da rivâyetlerde mevcuttur.⁵⁶² Ancak bu olaylar incelendiğinde yapılan bedduaların kişisel olumsuzluklardan dolayı olmadığı, İslâm'ın yaşanmasına karşı hayat hakkının tanınmaması ve zulümde bulunulması gibi sebeplere dayalı olarak yapıldığı görülmektedir. Sahâbeye yönelik uyarılara bakıldığında ise bütün bu sayılan gerekçelerin dışında sahâbedeki bu husustaki hataların daha çok kişisel hatalar sebebiyle ve toplumsal bir adetten dolayı kaynaklandığı gözlemlenmektedir.

Hz. Peygamber, sahâbede müşahade ettiği lânet etme ve beddualara karşı toplumda bu gibi hatalara meydan vermemek için daha işin başında önleyici tedbirler alarak onları uyarmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, *“Lânet eden kimselerin kıyamet gününde şahitler ve şefaât eden kimselerden olamayacağını”*⁵⁶³ bildirerek bu konuda ashâbına dikkatli olmalarını tavsiye etmiştir.

Sahâbe, Allah Resûlü'ne müşrikler için lânet etmesini istediğinde Hz. Peygamber'in *“Ben lânet edici olarak gönderilmedim, rahmet için gönderildim”*⁵⁶⁴ buyurması, söz konusu lânet etmenin kimseye bir fayda sağlamayacağı, aksine hayır duada bulunmanın, daha yararları olacağını göstermektedir. Hz. Peygamber, kendisine yöneltilen bu isteği geri çevirerek önce kendisi söz ve üslup yönünden sahâbeye örnek olmuş, sonra da sahâbeyi lânet etmeme konusunda uyarmıştır. Hz. Peygamber, müminin tenkit eden, lânetleyen çirkin ve kaba konuşan bir kimse olmaması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁶⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber müminlere konuşmaları ve üslupları konusunda bir profil çizmiş, her zaman yapıcı ve tatlı dil kullanılmasını tavsiye etmiş, kırıcı ifadelerden uzak durulması konusunda ümmetini uyarmıştır.

⁵⁶⁰ Buhârî, “Vudû”, 69. Söz konusu rivayette Hz. Peygamber, İslâm'ın Mekke döneminde Kâbe'nin yanında namaz kılarken secdeye varınca Kureyş müşriklerinden Ukbe b. Ebû Muayt, bir devenin iškembesini Hz. Peygamber'in sırtına koymuş ve bu sebeple secdeden kalkamamıştı. Nihayet kızı Fâtıma gelmiş ve onu sırtından aldıktan sonra doğrulabilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, orada bulunan müşriklerin ileri gelenlerini Allah'a havale etmiş ve hepsi de Bedir Savaşında öldürülmüşlerdi.

⁵⁶¹ Buhârî, “Deavât”, 58. Bu rivayette Hz. Peygamber, *“Allah bu müşriklerin evlerine ve kabirlerine ateş doldursun. Çünkü onlar bizi güneş batıncaya kadar orta namazını kılmaktan alıkoydular.”* Buyurdu. Burada beddua etmesinin arkasında ise farz bir ibadeti yerine getirmeye engel olmaları yatmaktadır.

⁵⁶² Buhârî, “Megâzî”, 28.

⁵⁶³ Müslim, “Birr”, 86.

⁵⁶⁴ Müslim, “Birr”, 87.

⁵⁶⁵ Tirmizî, Birr”, 48.

Hız. Peygamber'in kişisel anlamda müşrikler tarafından eziyet edildiğı zamanlar da olmuştur. Böyle bir durumda bile inananlara karşı beddua etmemiştir. Tâiften dönerken kendisini taşıyan ve bu sebeple yüzü gözü kan içinde kalarak bir bağa sığınmak zorunda kalan⁵⁶⁶ Hız. Peygamber, tekrar yola koyulduğunda semada kendisini gölgeleyen bir bulutu fark etmiş ve bulutun içinde Cebrail'i görmüştür. Cebrail'in Dağlar Meleğı'nin emrine verildiğini, Hız. Peygamber'in talep etmesi halinde müşriklerin üzerine iki dağı indirerek onları helâk edeceğini bildirmesi üzerine Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Hayır, ben Allah'tan bu müşriklerin soylarından yalnız Allah'a ibâdet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan bir nesil çıkaracağını arzu ederim."*⁵⁶⁷

Hız. Peygamber'in lânet ve beddua konusunda önce kendisinin titiz davrandığı ve bundan mümkün olduğunca kaçındığı görülmektedir. Bu bilgilerden sonra sahâbe içinde lânet ve beddua eden kişilere karşı uyguladığı tashihlere geçebiliriz.

3.3.2.2. Lânet ve Beddua Konusunda Tashihleri

Hız. Peygamber'in uyarıda bulunduğu lânet ve beddua içeren ifadeler, bazen insanlara karşı kullanıldığı gibi bazen de hayvanlara karşı kullanılmış hatta rüzgâr gibi varlıklara dahi beddua edenler olmuştur. Hız. Peygamber lânet ve beddua edenleri işittiğinde onları uyarmış ve bu söylemlerinin sonuçlarına vurgu yapmıştır. Söz konusu lânet ve beddua örneklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

3.3.2.2.1. İnsanlara Lânet ve Beddua Etmek

Günlük hayatta karşılaşılan en fazla üslup hatalarından birisi, olumsuz bir durum anında bir kimsenin çevresindekilere karşı lânet etmesi gelmektedir. Bu da ya kişinin kendi çocuklarına karşı ya diğer insanlara karşı ya da kendisine karşı lânet etmesiyle olmaktadır.

İnsanların anne babaları veya başkalarının anne babaları hakkında kötü sözler sarf etmeleri ve onlara lânet okumaları hatalı birer üslup ve hitap tarzıdır. Hız. Peygamber bu hususta da uyarılarda bulunarak tashihte bulunmuştur. Nitekim Hız. Peygamber, bu konuda şöyle buyurmuştur: *"En büyük günah bir kimsenin anne babasına lânet etmesidir. O mekânda bulunanlardan birisi 'Ey Allah'ın Resûlü bir kimse nasıl anne babasına lânet edebilir?'* Deyince Hız. Peygamber şöyle cevap verdi: *"Bir adam başkasının anne babasına lânet eder, karşısında ki adam da (bu sebeple) onun anne babasına lânet*

⁵⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1989), 211-212.

⁵⁶⁷ Buhârî, "Bedü'l-Halk", 7.

eder.”⁵⁶⁸ Bu sebeple bir kişinin kendi anne babasına lânet edilmesine sebep olmak aslında kendi anne babasına lânet etmek gibi değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Ubâde b. Sâmit’ten nakolunduğuna göre, Allah Resûlü: “*Kendinize, çocuklarınıza, hizmetiniz altında olanlara ve mallarınıza beddua etmeyin. Çünkü Allah’ın duaları kabul etme ânına denk gelir de duanızı icabet edilir.*”⁵⁶⁹ buyurarak bu hususta ashâbını uyarmış ve “*Kendiniz için ancak hayır dua edin. Çünkü melekler, dualarınıza âmin derler.*”⁵⁷⁰ buyurarak beddua yerine hayır duada bulunulmasını tavsiye ederek onların hatalarını tashih etmiştir.

Lânet denince genelde “*Allah ona lânet etsin.*” terkinde bir cümle kullanılır. Hz. Peygamber, sahâbeyi bu hususta uyarırken bu şekilde kullanılan bir lânet etmeyi yasakladığı gibi bazen lânetin kapsamının genişletildiğini ve farklı ifadelerle bunun söylendiğini müşahade etmiştir. Mesela Semure b. Cündüb’den nakledilen şu hadis Hz. Peygamber’in lânet için kullanılan farklı ifadeleri dile getirmektedir: “*Birbirinizi Allah’ın lâneti ile lânetlemeyiniz yine Allah’ın gazabı ve hışmı ile de birbirinizi lânetlemeyiniz. Allah’ın ateşi olan Cehennem ateşiyle de birbirinizi lânetlemeyiniz.*”⁵⁷¹

Mübârekfûrî, insanlara ne sarîh olarak “Allah’ın lâneti senin üzerine olsun.” demek, ne de kinaye olarak “Allah’ın gazabı veya cehennemi senin üzerine olsun” demek suretiyle Allah’ın rahmetinden uzaklaştırdığı lafızlarla beddua edilmemesi gerektiğini söyler.⁵⁷² Azîmâbâdî ise Hz. Peygamber’in hususi olarak bir kimseye lânet edilmesini yasakladığını belirttikten sonra umum lafzı kullanılarak “Allah’ın lâneti kâfirler üzerine veya Yahudiler üzerine olsun” denmesinin bir sakıncasının olmayacağını söylemektedir.⁵⁷³

Hz. Âişe’nin bir eşyası çalınmıştı ve eşyasını çalan hırsıza karşı Hz. Âişe beddua edince Hz. Peygamber, ona şöyle buyurdu: “*Onun (arkasından beddua ederek) günahını hafifletme.*”⁵⁷⁴ Sehârenfûrî bu rivâyetin açıklamasında şu önemli bilgilere yer verir: Hz. Âişe’nin bu tür bedduada bulunması öfkesinden dolayı olmuştur. Hırsıza karşı beddua etmesi onun cezasını hafifletecektir. Çünkü cezasını bu dünyada çekecektir. Yoksa Hz. Peygamber’in bu uyarısı hırsızın ceza almamasına yönelik değildir.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ Buhârî, “Edeb”, 4; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 128.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 360; Müslim, “Zühd”, 74.

⁵⁷⁰ Müslim, “Cenâiz”, 7; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 21.

⁵⁷¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 52; Tirmizî, “Birr”, 48.

⁵⁷² Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, 6/94.

⁵⁷³ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Mâbûd*, 13/172.

⁵⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 53.

⁵⁷⁵ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 13/318.

Hız. Peygamber, lânet ve beddua konusunda ashâbını zaman zaman genel bir ifadeyle uyarımış ancak şahsî birisinin lânetlendiğini işitince bu konuda hemen uyarıda bulunmuştur. Ömer b. Hattab'dan rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü zamanında lakabı hımâr olan ve Allah Resûlü'nü güldüren, Abdullah isimli bir adam vardı. Hız. Peygamber o adama içki içmesinden dolayı had (celde) vurulmasına hükmetti ve adam getirildi kendisine had uygulandı. O toplulukta bulunan bir adam *'Allah'ım o adama lânet et! Kendisine verilen ceza ne büyük.'* deyince, bunu duyan Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Ona lânet etmeyin. Allah'a yemin olsun ki o adam hakkında Allah ve Resûlü'nü sevmekten başka bir şey bilmem."*⁵⁷⁶

İbn Hacer, rivâyette kendisine had vurulan kişinin Nuayman ismiyle şöhret bulmuş bir şahıs olduğunu ve bu olayın Hayber gazvesi dönüşünde vukû bulunduğunu dile getirir.⁵⁷⁷ Kastallânî, bu rivâyette Hız. Peygamber'in içki içen kimseyi lânet eden şahsı uyarması, içki içen kimseyi kâfir yapmayacağını delili olacağını bildirmektedir.⁵⁷⁸

Rivâyette lânet edilen kişinin Allah ve Resûlü'nü çok sevme gerekçesi elbette önemlidir. Ancak böyle bir kimse olmasaydı Hız. Peygamber, yine lânet edilmesine müsaade etmeyecektir. Konuyla ilgili diğer rivâyetler de incelenip hadisler bir bütün olarak incelendiğinde Hız. Peygamber lânet edilmesine müsaade etmeyeceği açıkça görülecektir. İçki içtiğinden dolayı had yiyen bu kişi, işlediği bu fiilin cezasını zaten çekmiştir. Buna ilaveten lânet okumak daha da önemlisi Allah ve Resûlü'nü çok seven kişiye karşı yapılması hiçbir şekilde onaylanamaz.

Bir sonraki rivâyete bakıldığında Hız. Peygamber, lânet etmemeye gerekçe olarak Allah ve Resûlü'nü sevme zikredilmemiş, din kardeşliği vasfına atfı yapılmıştır: *'Hız. Peygamber'e sarhoş bir adam getirildi ve ona had vurulmasını emretti. Bizde kimimiz eliyle kimimiz ayakkabısıyla kimimiz de elbisesiyle vurmaya başladı. Adam dönünce birisi Allah seni rezil etsin dedi.'* Bunu işiten Hız. Peygamber, orada bulunanları *"Kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayın."*⁵⁷⁹ sözleriyle uyararak bu tür ifadelerden uzak durmaları gerektiğini bildirmiştir.

İbn Hacer bu rivâyet hakkında şu açıklamalarda bulunur: Bu ve bir önceki rivâyette kendisine had vurulan kişi muhtemelen aynı kişilerdir. Yani Abdullah diye ismi zikredilen Hımâr lakaplı Nuayman isimli kişidir. Şeytana yardım etmekten maksat,

⁵⁷⁶ Buhârî, "el-Hudûd", 5.

⁵⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/77.

⁵⁷⁸ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 9/453.

⁵⁷⁹ Buhârî, "el-Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "el-Hudûd", 36.

Şeytan içki içen kimseye bu günahı süslü göstererek onun rezil olmasını istemesi ve orada bulunanların bedduâ ederek rezil olmasını isteyerek şeytana yardım etmeleridir.⁵⁸⁰ Burada zikredilen rivâyetlere bütüncül olarak bakıldığında Hz. Peygamber'in lânet etme konusunda sahâbeye ciddi uyarıları mevcuttur. Gerek müşriklere karşı, gerek haram işleyenlere karşı ve gerek diğer canlılara karşı lânet etmeyi kesin bir dille uyarmıştır.

3.3.2.2.2. Hayvanlara Lânet ve Beddua Etmek

Hz. Peygamber'in lânet ve beddua edilmesini yasakladığı diğer bir husus da hayvanlara karşı yapılanlardır. Zira insanlar genelde karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında kendisini rahatlatmak için lânet ve beddua etmektedir. Bu duruma bazen de hayvanlar dâhil olabilmektedir. Hz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu şahıs da buna benzer bir durumda bindiği deveye lânet etmiş ve Hz. Peygamber tarafından uyarılmıştır.

Hayvanlara karşı yapılan lânet etme ile ilgili olay şöyle cereyan etmiştir: Imran b. Husayn anlatıyor; bir gün Allah Resûlü ile bir yolculuk yaparken Ensar'dan bir kadın devesinin üzerinde sıkıldı ve deveye lânet etti. Bunu işiten Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"O devenin üzerindeki indirin ve deveyi de salverin. Çünkü o deve lânetlenmiştir."*⁵⁸¹ Müslim'in binek hayvanlarına lânetin yasaklanması başlığıyla açtığı bab altında birbirine çok yakın anlam içeren rivâyetlerde Hz. Peygamber'in devenin salıverilmesine lânet edilmiş bir hayvanın kendileriyle birlikte yol almaması gerektiğini zikretmiştir.⁵⁸² Nevevî bu rivâyetten hareketle acaba Hz. Peygamber'in salıverilmesini istediği devenin sadece kendileriyle birlikte gezmesine yönelik bir yasak mı? Yoksa yasağın kapsamına devenin satımı, kesimi ve Hz. Peygamber'in olmadığı bir yerde binilmesi de girer mi? gibi soruların akla gelebileceğini belirterek devamında şu açıklamaları yapmaktadır: Sözü edilen hususlar yasak kapsamına girmez. Çünkü yasak sadece Hz. Peygamber'le birliktelik üzerine gelmiştir ve o yasaklanmıştır. Diğer tasarruflar ise önceki hali üzere mübah olarak kalmıştır.⁵⁸³

3.3.2.2.3. Diğer Varlıklara Lânet ve Beddua Etmek

Lânet ve beddua konusunda uyarılara maruz kalan bazı sahâbîler, söz konusu hatalarını sadece insanlara karşı yapmamış bazen diğer canlılara karşı hatta rüzgâr gibi varlıklara dahi lânet edenler olmuştur. İbn Abbas'dan rivâyet edildiğine göre, bir adam rüzgâra lanet etti. Bunun üzerine Allah Resûlü o adama şöyle buyurdu: *"Rüzgâra lânet*

⁵⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/67.

⁵⁸¹ Müslim, "Birr", 81; Ebû Dâvûd, "Cihad", 54.

⁵⁸² Müslim, "Birr", 82.

⁵⁸³ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/147-148.

etme. Çünkü o (bununla) emrolunmuştur. Şüphesiz ki kim hak etmediği bir şeye lânet ederse o lâneti kendisine döner.”⁵⁸⁴

Rüzgâr Allah’ın emriyle görevini yerine getirir. Bu sebeple rüzgâra lânet etmek demek bir nevi o rüzgârı yaratan Zât’a lânet etmesi demektir. Çünkü rüzgâr, yağmur, fırtına gibi âfetler Allah tarafından idare edilmektedir. Dolayısıyla bunu işiten Hz. Peygamber, lânet etmenin ne kadar yanlış bir eylem olduğunu ortaya koymuştur.

Rivâyette yer alan lânetin kendisine dönmesini Ebu’d-Derdâ’dan rivâyet edilen hadiste Hz. Peygamber şöyle açıklamaktadır: *“Bir kul herhangi bir şeye lânet ettiğinde o lânet göğe yükselir ve semanın kapıları kapanır. Sonra yere iner ve yerin kapıları kapanır. Sonra da sağa sola giderek kendisine boş bir yer arar ve bulamadığında lânet edilen şeye geri döner. Eğer lânet ettiği kişi buna ehilse o kimseye ulaşır. Yoksa ettiği lânet kendisine döner.*”⁵⁸⁵

Lânet ve beddua ile ilgili rivâyetlere bakıldığında söz konusu hataların işlenmesine sebep olan etkenin câhiliye döneminde uyguladıkları adetler olduğu görülmektedir. Bazen insanlara karşı lânet edenler olmuş bazen de hayvanlara ve diğer varlıklara karşı lânet ve beddua edenler olmuştur. Burada önemli olan lânetin kime yapıldığı değil bizzat lânet ve beddua etmenin yanlış olduğu hususudur. Kur’ân’da yer alan lânet ve beddua örnekleri ve Hz. Peygamber’in bazen İslâm’ın yaşanmasına engel olanlara yönelik lânet ve bedduası, lânet ve bedduanın tamamen yasaklanmadığını göstermektedir. Ancak Hz. Peygamber’in içki içenlere veya faiz yiyenlere karşı lânet bildiren ifadeleri şahsa yönelik olmayıp işlenen fiilin kötülüğüne yöneliktir. Bu hususta daha önce yer verilen Hz. Âişe’nin hırsıza karşı yaptığı bedduaya karşı Hz. Peygamber’in uyarısı şahıs odaklı olduğu için söylenmesini uygun görmemiştir. Öyleyse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Hiçbir surette Müslüman bir kimseye karşı lânet ve beddua edilmemesi gerekir. Ancak zulmeden kimselere veya İslâm’ın yaşanmasına engel olanlara karşı genel bir ifadeyle isim belirtmeden lânet ve beddua etmekte bir sakınca olmayacaktır.

3.3.3. Rencide Edici ve Küçük Düşürücü İfadelere Yönelik Tashihleri

İnsanların günlük hayatta kullandıkları en olumsuz ifadeleri, sövmek ve hakaret etmek gibi rencide edici ve küçük düşürücü sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz.

⁵⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 52.

⁵⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 52.

Peygamber döneminde de benzer hatalar ve kusurlar segilenmiştir. Hz. Peygamber, bu tür söylem ve üslup hatalarını da dile getirerek uyarmış ve tashih etmiştir.

3.3.3.1. Sövmek

Hz. Peygamber'in söylem ve üslup yönünden bazı sahâbîlerde müşahade ettiği veya kendisine intikal eden hatalardan bir diğeri de sövmektir. Burada şu hususu özellikle zikretmek gerekir. Hz. Peygamber'in söylem ve üslup hatalarını tashihi için açtığımız bu başlıkta sövme fiili, bugün bizim yaşantımızda karşılaştığımız anlamda kullanılmamaktadır. Biraz daha açık ifade etmek gerekirse bugün telaffuz edilen sövme lafızları daha çok müstehcen ifadeler barındırırken Hz. Peygamber döneminde ise bu şekilde olmamıştır. Mesela Hz. Peygamber, bir hastayı ziyarete gittiğinde hastalığından dolayı *'Allah onun bereketini yok etsin.'*⁵⁸⁶ diyen kişiye hastalığa sövme buyurması, o dönemde sövme olarak değerlendirilmektedir.

Bu tür rivâyetleri sövme başlığı altında zikretmemizin nedeni, söz konusu ifadeleri kullanan sahâbeyi uyaran Hz. Peygamber'in onların bu hatalı durumlarını dile getirirken *"La tesübbû"* ifadesini kullanmasıdır. Bu lafzın anlamı *"Sövmeyin"*⁵⁸⁷ dir. Öyleyse ilgili rivâyetler zikredilirken Hz. Peygamber'in *"La tesübbû"* şeklinde söze başlaması, Arap toplumunda hangi ifadelerin küfür olarak değerlendirildiğini ortaya çıkaracaktır.

Kur'ân'da bahse konu olan sövme fiili, Allah tarafından yasaklanmıştır. Yüce Allah, kitabında kendisine küfre meylettirecek birtakım davranışlardan uzak durulması hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler."*⁵⁸⁸ Bu âyette müminler, putlara sövülmemesi hususunda uyarılmışlardır. Sebep olarak da sövme eylemi neticesinde müşriklerin Allah'a sövmesine vesile olması belirtilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in uyarılarından bir kısmı buna benzer karşılıklı sövülmemesi gerektiğinden bahsederken bir kısmı da farklı canlılara karşı yapılan sövme eylemleridir.

Konuyla ilgili rivâyetlere geçmeden önce Hz. Peygamber'in genel anlamda sövmeyi yasakladığı şu rivâyeti zikretmek gerekir. Abdullah'tan naklolunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Müslümana sövmek fâsıklık, onu öldürmek ise küfürdür."*⁵⁸⁹ Hz. Peygamber, söven Müslüman kimseler hakkında fâsık ifadesini

⁵⁸⁶ Müslim, "Birr", 52; İbn Mâce, "Tıbb", 18.

⁵⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/456.

⁵⁸⁸ el-En'âm 6/108.

⁵⁸⁹ Buhârî, "Fiten", 8.

kullanmıştır. Burada fâsıklıktan kasıt, günah işlemektir. Her ne kadar Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinde kâfirler⁵⁹⁰ içinde fâsık ifadesi kullanılmış olsa da bazı âyet⁵⁹¹ ve hadislerde⁵⁹² Müslümanlar hakkında da fâsık ifadesine yer verilmiştir. Bu kelimenin manası hakkında: “Haktan sapan, Allah’ın emirlerine itaatten ayrılan âsi mümin veya kâfirdir.”⁵⁹³ tarzında yapılan tanım her ikisini de içine almaktadır. Söylenen sözün ifade ettiği anlam açısından ikisinden birisine hamletmek mümkündür.

Kastallânî, küfürden maksat İslâm’dan çıkma anlamındaki hakikî küfür değildir, der. Bundan maksat, bu işten sakındırma konusunda mübalağa için gelmiştir veya lugavî anlamda örtmek kastedilmiştir. Ya da öldürme eylemini helal sayarsa bu durumda kâfir olur.⁵⁹⁴ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber sadece şahsî olarak sövenleri uyarmamış, onları bu hatadan korumak için genel bir ifade ile bütün müminlere bu konuda dikkatli olmalarını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber’in bu usûlü, hata yapanları değil hatanın kendisini eleştirdiği anlamına gelmektedir. Çünkü O, fark ettiği hataları uyarırken bazen şahsî muhatap alarak bunu yerine getirmiş, kimi zaman da herhangi bir isim zikretmeksizin genel bir ifadeyle uyarısını dile getirerek hem hatayı işleyeni hem de ileride aynı hataya düşmesi muhtemel kişileri de sakındırmaya çalışmıştır.

Hz. Peygamber, sövme ile ilgili kişisel hataları dile getirdiği gibi baştan bu tür hataları önlemeye yönelik uyarılar da yapmıştır. Uyguladığı bu metotla anlaşılıyor ki Hz. Peygamber’in gayesi sadece hataları yüze vurmak değil, aynı zamanda baştan hatalara düşülmemesi için genel uyarılar yaparak önleyici tedbirler almaktır. Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen şu hadis, Hz. Peygamber’in bu uygulaması konusunda örnek gösterilebilir: “*Hakkı gasbedilen mazlum taraf ileri gitmedikçe sövüşen iki kişinin günahı, sövmeyi başlatan kimseye aittir.*”⁵⁹⁵

Mübârekfûrî bu rivâyet ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: Günahın tamamını ilk söyleyen yüklenir. Çünkü aralarındaki tartışmaya sebep olan şey, başta sövme işini yapan kişidir. Kimi âlimler ise her ikisine de günah olacağını fakat ilk başlatan kimseye daha fazla günah olacağını zikretmişlerdir.⁵⁹⁶ Bu rivâyette Hz. Peygamber, sövmenin kişiye günah kazandırdığını bildirerek ashâbını bu konuda daha

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/99; Âl-i İmrân 3/110; el-Mâide 5/47, 59; et-Tevbe 9/67.

⁵⁹¹ el-Bakara 2/197, 282; en-Nûr 24/4.

⁵⁹² Buhârî, “Edeb”, 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/181.

⁵⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, “Fasık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 12/202.

⁵⁹⁴ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, 9/36.

⁵⁹⁵ Tirmizî, “Birr”, 51; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 42.

⁵⁹⁶ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 6/98.

titiz davranmaya teşvik etmiştir. Buna rağmen bazen kendini tutamayarak birbirleri hakkında kötü söz söyleyen kimseler de bulunabiliyordu. Bu tür durumlara şahit olan veya kendisine sövme ile ilgili şikâyet gelenlere karşı onları uyaran Hz. Peygamber, bu tür hataların kendilerine zarar vereceğini bildirmiş, onun yerine olumlu sözler söylenmesini tavsiye etmiştir.

3.3.3.1.1. İnsanlara Sövmek

Hz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu sövme ile ilgili rivâyetler incelendiğinde bunların çoğunluğunu insanların birbirlerine karşı işledikleri görülmektedir. İnsanların birbirlerine karşı sövmeleri genelde tartışma esnasında veya olumsuz bir durumla karşılaşıldığında meydana gelmektedir.

Süleymân b. Surad anlatıyor: Allah Resûlü ile birlikte oturuyorduk. İki adam kavga ederek birbirlerine sövüp saydılar. Birisinin öfkeden yüzü kıpkırmızı olmuş ve boyun damarı şişmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *“Ben bir söz biliyorum ki eğer bu kişi onu söylerse üzerindeki hâl kalkar. Eğer, Eûzü billâhi mineşşaytânirracîm (Kovulmuş şeytandan Allah’a sığınırım) derse üzerindeki hâlden kurtulur.”* Bunun üzerine oradakiler adamın yanına giderek Allah Resûlü kovulmuş şeytandan Allah’a sığınmanı söyledi, dediler.⁵⁹⁷ Hz. Peygamber iki kişi arasında geçen bu tartışmaya birbirlerine karşı sövmeyi terk etmelerini ve bunun yerine istiâze (Şeytandan Allah’a sığınma) okumalarını tavsiye ederek müdahale etmiştir.

Kâdî İyâz öfkenin şeytanın vesveselerinden olduğunu belirterek bundan kurtulmanın yolunun Allah’a sığınmaktan geçeceğini dile getirmektedir.⁵⁹⁸ İbn Hacer bu rivâyetle ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: Rivâyette yer alan ifadeler haber gibi aktarıldı, ancak Hz. Peygamber bizzat o adama hitaben istiâze de bulunmasını emretti. Burada bütün Müslümanlar bu nasihatle ders alsınlar diye umum bir lafızla ifade edildi.⁵⁹⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber gördüğü bir hatayı düzeltmek istemiştir. Yoksa farklı rivâyetlerde olduğu gibi Hz. Peygamber, genel bir ifadeyle aslında mevcut olmayan ama ileride olması muhtemel olabilecek hataları engelleme adına yaptığı uyarılardan birisi olarak bu hatayı dillendirmedir. Bu gibi hatalara sadece sahâbenin değil sonraki nesildeki Müslümanların düşmesi de ihtimal dâhilinde olduğu için umum lafızlarla dile getirdi.

Bu olaya benzer bir rivâyette Muaz b. Cebel'den naklolunmuştur: İki adam Allah Resûlü'nün yanında birbirlerine sövdüler. Onlardan birisi öfkesinden dolayı o kadar

⁵⁹⁷ Buhârî, “Edeb”, 102; Müslim, “Birr”, 2610; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

⁵⁹⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 8/86.

⁵⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/467.

sinirlendi ki öfkесinden dolayı burnundan soluyordu. Bunun üzerine Allah Resûlü “*Ben öyle bir kelime biliyorum ki şayet bu (öfkelenen) kişi onu söylerse öfkесini dindirir.*” buyurunca Muaz, ‘*Ey Allah’ın Resûlü! O kelime nedir?*’ diye sordu. Allah Resûlü “*Allah’ım! Kovulmuş şeytandan sana sığınırım.*”⁶⁰⁰ buyurdu.

İbn Hacer bu rivâyetin şerhinde şu açıklamaları yapmaktadır: Rivâyetin farklı senetlerinde, öfkelenen kişinin yüzünün kıpkırmızı olduğu başka senette boyun damarlarının şiştiği, Müslim’in rivâyetinde ise gözlerinin kıpkırmızı olduğu bilgisi yer almaktadır. Öfke, şeytanın kötülüklerindendir. Bundan dolayı kötülük, şeytanın sûretinde çıkar ama ifsat edeceği şeyde süslü görünür.⁶⁰¹ Sahâbeden muayyen iki kişi arasında geçen sövmeye şahit olan Hz. Peygamber, bu konuda da uyarı yaparken yine umum bir ifadeyle bunu dile getirerek hem onları uyarmış, hem de aynı hataya düşülmesin diye bütün müminleri uyarının kapsamına dâhil etmiştir.

Hz. Peygamber, bir kimsenin öfkelenmesi durumunda sövme veya lânet etme yerine farklı şeylerin yapılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Ebû Zer, Hz. Peygamber’in kendilerine öfkелendikleri zaman ayakta iseler oturmalarını, oturmaları takdirde de öfkeleri dinmediği zaman uzanmalarını tavsiye etmiştir.⁶⁰² Yine buna benzer olarak Hz. Peygamber, öfkenin şeytandan kaynaklandığını, şeytanın ise ateşten yaratıldığını ve bu sebeple ateşin sönmesine su etki edeceği gibi öfkenin de dinmesine abdest almanın etki edeceğini bildirmiştir.⁶⁰³ İnsanlar öfkeyle birbirlerine karşı kırıcı ifadelerde ve sövmelerde bulunmasınlar diye Hz. Peygamber öfkenin kontrol edilmesi için birtakım fiillerin yapılmasını tavsiye etmiştir.

Geride zikredilen rivâyetler de tartışan kişilerin kimler olduğu belirtilmemiştir. Ancak muayyen şahısların isminin zikredildiği rivâyetler de mevcuttur. Ebû Said anlatıyor: Hâlid b. Velîd ile Abdurrahman b. Avf arasında bir tartışma oldu ve Hâlid ona sövmeye başladı ve bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Ashâbımdan kimseye sövmeyin! Çünkü biriniz Uhud (dağı) kadar altın infak etse, onların bir ölçёğine veya yarısına dahi erişemez.*”⁶⁰⁴ Bu rivâyetinde Hz. Peygamber’in uyarısı özel bir olay üzerine belli şahıslar üzerinden genel bir ifade tarzıyla tüm insanları kapsayacak şekilde vuku bulmuştur. Hz. Peygamber, sahâbeye sövmenin kişiyi günaha sürükleyeceğini farklı bir metotla bildirmiştir. O da yaptıkları hayrın sahâbenin yaptığı infak karşısında sevap

⁶⁰⁰ Buhârî, “Edeb”, 44; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4; Tirmizî, “Deavât”, 52.

⁶⁰¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 10/467.

⁶⁰² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

⁶⁰³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

⁶⁰⁴ Müslim, “Fedâilu’s-Sahâbe”, 222; Tirmizî, “Menâkıb”, 169.

bakımından onlar kadar değer kazanmamasıdır. Hz. Peygamber bu uyarısıyla hem iki sahâbîyi bundan vazgeçirmek istemiş, hem de diğer insanların sahâbeye karşı ifade tarzlarında daha dikkatli olmaları gerektiğini vurgulamak istemiştir.

Nevevî herhangi birinin dağlar kadar infak etmesinin, sahâbenin az bir infakı karşısında bir değer taşımamasının ne anlama geldiği konusunda şu açıklamaları yapmaktadır: Sahâbenin en zor yaşam şartlarında ve zaruret durumunda İslâm'a yaptıkları hizmet çok büyüktür. Onların infakı ve yardımı bizzat Hz. Peygamber'e karşıydı ve onu her türlü tehlikeden korumak için himaye etmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşemediğinden dolayı sahâbenin konumu farklı olmuştur.⁶⁰⁵ Aynı durum sahâbenin birbirleri arasında bile geçerlidir. Mesela fetihten sonra infak edenlerle önce infak edenler bir tutulmamaktadır.⁶⁰⁶

Ahmed b. Hanbel'den gelen bir başka rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Muhammed'in ashâbına sövmeyiniz. Onların bir anlık makamı sizin ömrünüz boyu yaptığı amelden daha hayırlıdır."*⁶⁰⁷ Bu rivâyette de Hz. Peygamber, sövmeden uzak durulmasını istemiş ve bunu bütün insanlara bir uyarı şeklinde bildirmiştir.

Hz. Peygamber bir başka hadisinde ashâbı hakkında ileri geri konuşulmaması hakkında ciddi uyarılar yaparak adeta onlara yapılan saygısızlığı kendisine yapılmış gibi değerlendirmiştir: *"Ashâbım hakkında Allah'tan korkunuz! Ashâbım hakkında Allah'tan korkunuz! Benden sonra onları hedef alıp eleştirmeyiniz. Onları seven beni sevgisinden dolayı sevmiştir. Nefret eden de bana nefretinden dolayı nefret etmiştir. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiştir, bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiştir. Allah'a eziyet edenin ise helâk olması yakındır."*⁶⁰⁸ Söz konusu rivâyette Hz. Peygamber, sahâbe hakkında konuşurken ifade tarzlarına çok dikkat edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Dahası böyle bir durumla karşılaşıldığında hakarete bulunanlara karşılık verilmesini istemiştir. Nitekim Hz. Ömer'den naklolunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Ashâbıma dil uzatanları gördüğünüz vakit, Allah'ın lâneti siz şerlilerin üzerine olsun."*⁶⁰⁹ deyiniz. Zikredilen rivâyetleri bir bütün olarak ele aldığımızda Hz. Peygamber, sahâbe hakkında

⁶⁰⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/93.

⁶⁰⁶ el-Hadîd 57/10.

⁶⁰⁷ Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl, *Fedâilü's-Sahâbe* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/909.

⁶⁰⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 59; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/185.

⁶⁰⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 133.

olumsuz söz sarf edilmesini yasaklamış, hayır konuşulmasını⁶¹⁰ tavsiye etmiştir. Hatta sahâbeye karşı hakaret edenlere karşı lânet edilmesinde bir sakınca görmemiştir.

Mübârekfûrî, bu hadisin sahâbeye dil uzatanların söyledikleri kötü ifadelerin sonucunun kendilerine dönmesine sebep olacağına değinmiştir. Çünkü sahâbeye dil uzatanlar şerli ve fitneci kimselerdir. Sahâbe ise merhamet ve sevgiyi hak eden hayırlı kişilerdir.⁶¹¹ İnsanlar konuşma ve üsluplarına her durum ve ortamda dikkatli davranmalıdırlar. Bu durum karşılıklı olarak devam ettirilmesi gereken önemli bir husustur. Ancak İslâmî değerlere sahip çıkan, ilmî anlamda insanlar arasında saygınlığı olan kişilere karşı hitap tarzlarının daha yapıcı ve düzgün olması gerekir.

Hiz. Peygamber'in bulunduğı ortamda en yaygın söylem hatalarından birisi de ölen kimseler hakkında ileri geri konuşmaktır. Bu tür sözleri işittiğinde “Lâ tesübbû” ifadesiyle uyarı yapan Hiz. Peygamber, onlara ölü arkasından neler yapılması gerektiğini de öğretmiştir. Bu alanda rivâyet edilen birkaç hadisi şöyle sıralayabiliriz. Hiz. Âişe, Allah Resûlü'nün şöyle dediğini haber verir: “Ölülere sövmeyin, çünkü onlar (iyilik ve kötülük bakımından) yaptıklarına ulaştılar.”⁶¹²

Rivâyette yer alan sövülmesi yasaklanan ölüler içine müminlerin yanında kâfirler girse de kâfirlerin ve şerrinden korunmak için fasık kimselerin kötülüklerinin zikredilmesinde sakınca yoktur. Âlimler, râviler hakkında ister hayatta olsunlar ister vefat etsinler cerh edilmesinin caiz olması konusunda icmâ etmişlerdir.⁶¹³ İbn Battâl cehennem ehlinden olan şirk üzere ölmüş kişiler hakkında kötülüklerinin konuşulmasını caiz görmüştür. Ölülere sövmek, gıybet hükmünü alacağı için şirk üzere ölmüş kişiler hakkında gıybet sayılmayacağından bir sakınca yoktur.⁶¹⁴ Öyleyse rivâyette yer alan uyarı müminlerden ölen kimselerin arkasından konuşulmaması içindir. Yine buna benzer başka bir rivâyette Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: “Arkadaşınız öldüğünde (hakkında ona eziyet verecek konuşmaları) terk edin ve ileri geri konuşmayın.”⁶¹⁵ Hiz. Peygamber, bu tür konuşmaların konuşan kimseye faydadan çok zarar vereceğini bildirmiştir. Çünkü ölen kişiyle irtibat kesileceği için hakkında ileri geri konuşmak, gıybet kapsamında değerlendirildiğinden ölen kimselerle helalleşme mümkün değildir. Bu sebeple kötü yönlerin değil iyi davranışların konuşulması gerekir.

⁶¹⁰ Nesâî, “Cenâiz”, 51.

⁶¹¹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 10/249.

⁶¹² Buhârî, “Cenâiz”, 95; Nesâî, “Cenâiz”, 52.

⁶¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/259.

⁶¹⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 8/230.

⁶¹⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49.

Geride zikredilen hadislerle yakın anlam taşıyan birkaç rivâyeti ele almak gerekir. Zira her biri rivâyette Hz. Peygamber farklı uyarılarda bulunmuştur. Enes'ten gelen rivayette Hz. Peygamber bir cenazenin yanından geçerken yanında bulunanlar o cenaze hakkında bir takım hayır ifade kullanarak övgüde bulununca Allah Resûlü *"Vacip oldu"* buyurdu. Sonra başka bir cenazenin yanından geçerlerken bu sefer ölen kişi hakkında da kötü ifadeler kullandılar. Bunun üzerine de Allah Resûlü *"Vacip oldu"* buyurdu. Bunu işiten Hz. Ömer, *'Anam babam sana feda olsun Ya Resûlallah! Cenazenin birisi hakkında hayır konuşuldu, vacip oldu dediniz; diğeri hakkında şer konuşuldu, onun hakkında da vacip oldu dediniz?'* sorusu üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Siz onlardan biri hakkında övgü dolu ifadeler kullanınca ona cennet vacip oldu demek istedim. Diğeri hakkında da kötü ifadeler kullanınca ona da cehennem vacip oldu demek istedim. Çünkü sizler Allah için yeryüzünün şahitlerisiniz."*⁶¹⁶

Buhârî'de yer alan ve Hz. Ömer'le Ebû Esved arasında geçen şu konuşmalar geride zikredilen hadisi tamamlar niteliktedir. Ebû Esved Medine'ye gelince orada hastalık ortaya çıktığını ve halkın peş peşe öldüğünü gördü. Hz. Ömer'in yanına gelip oturdu ve o sırada yanlarından bir cenaze geçti ve orada bulunanlar ölen kişi ardından güzel şeyler söylediler. Bunu işiten Hz. Ömer, *'Vacip oldu'* dedi. Sonra tekrar cenaze geçti, onun hakkında da iyi şeyler söylendi ve Hz. Ömer yine *'Vacip oldu'* dedi. Üçüncü defa tekrar bir cenaze geçip onun hakkında ise kötü şeyler söylendi. Bunu işiten Hz. Ömer yine *'Vacip oldu'* deyince Ebû Esved, *'Ey Müminlerin Emîri! Vacip olan şey nedir?'* diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den şunları işittiğini haber verdi: *"Bir Müslüman hakkında dört kişi, onun hayırlı bir kimse olduğu konusunda şahitlik ederlerse Allah o kimseyi cennete girdirir."* Orada bulunanlar Hz. Peygamber'e *'üç kişi şahitlik ederse de mi? (Cennete girer) dedik'*, *"Evet"* buyurdu. *'İki kişi şahitlik ederse?'* diye sorduk, *"İki kişinin şahitliği de yeterli."* deyince biz artık bir kişinin şahitliğini sormadık dedi.⁶¹⁷ İnsanların birbirleri hakkında yaptıkları hüsnü zan Allah katındaki konumlarının da belirlenmesi konusunda yardımcı olabilmektedir. Bu da hayattayken yapılan iyi işler ve Allah'ın rızasını kazandıracak amellerle mümkündür.

Nadr b. Enes buna benzer bir olayı şöyle anlatıyor: Allah Resûlü'nün yanında otururken o sırada bir cenaze geçti ve *"Bu cenaze kimindir?"* diye sordu. Orada bulunanlar *'Bu kişi Allah ve Resûlü'nü çok seven, Allah'a itaat eden ve bu uğurda çalışan*

⁶¹⁶ Nesâî, "Cenâiz" 50; Buhârî, "Şehâdât", 6.

⁶¹⁷ Buhârî, "Şehâdât", 6.

bir kişidir.’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber üç defa vacip oldu buyurdu. Daha sonra başka bir cenaze geçti ve onun da kim olduğunu sorunca orada bulunanlar *‘Ölen kişinin Allah ve Resûlü’ne nefret duyduğunu, Allah’a isyan eden ve bu uğurda çalışan kimse’* olduğunu haber verince o kimse için de üç defa vacip oldu buyurdu. Her iki durumda da aynı ifadeyi kullanan Hz. Peygamber’in sözlerine şaşırان sahâbe, Allah Resûlü’nden şu cevabı almıştır: *“Allah’ın öyle melekleri vardır ki bir kimsenin iyi veya kötü olması konusunda insanların diliyle konuşurlar.”*⁶¹⁸ İnsanlar bir kimse hakkında ne düşünüyorlarsa melekler de insanların şahit oldukları konuda o kimse hakkında hüküm verirler. Yani insanlar birbirlerine karşı şahitlik ederler.

Hz. Peygamber, ölümlere kötü söz söyleyenleri uyarırken bu tür ifadelerin sadece ölümlere söylenmesi ile yetinilmeyip geride kalan akrabalarının da bu durumdan etkileneceklerini dile getirmiştir. Bu minvalde şu hadis bu hususa dikkat çekmektedir. Muğîre b. Şube’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Ölümlere sövmeyiniz. Çünkü hayatta olanlara eziyet etmiş olursunuz.”*⁶¹⁹

Hayatta olanlar o kimsenin akrabalarıdır ve bu duruma üzümler.⁶²⁰ Ölümler hakkında söylenen rencide edici ifadeler görünürde ölümlere bir zarar vermez. Bu durumdan en fazla etkilenenler, yakınlarını kaybettikleri için üzüntü duyan akrabaları olacaktır. Bu nedenle Hz. Peygamber, ölen kimseler hakkında ileri geri konuşmaları uyarırken bunu tek yönlü düşünmemiş, hayatta olan akrabalarının bu durumdan etkileneceklerini ve neticede kötü söz söyleyen kişilerle kendi aralarında bir düşmanlık oluşacağı kaygısıyla toplumsal çatışmayı engellemeye çalışmıştır.

Bu rivâyetlerde her ne kadar bir tashih yokmuş gibi gözükse de insanların ölen bir kimse hakkında yaptıkları şahitliğin ölüye etki edeceği bildirildiği için biranlamda Hz. Peygamber, ölümlerin arkasından kötü sözler değil olumlu ifadeler konuşulmasını istemiş ve tashih etmek istemiştir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Ölümlerinizin güzel füllerini zikredin, kötülüklerini örtün.”*⁶²¹ Bir başka hadiste de buna benzer olarak, *“Ölümlerinizin arkasından ancak hayır konuşun.”*⁶²² buyrulmuştur. Bu iki rivâyet ile geride geçen rivâyetler bir bütün olarak incelendiğinde tashih meydana gelmiştir. Bu konudaki tashih, ölen kimseler arkasından kötü sözler söylenmemesi, aksine ölünün iyi amellerinin anlatılarak hakkında hayır konuşulmasıdır.

⁶¹⁸ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 8/194.

⁶¹⁹ Tirmizî, “Birr”, 51; Nesâî, “Kasâme”, 22.

⁶²⁰ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 6/99.

⁶²¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49; Tirmizî, “Cenâiz”, 34.

⁶²² Nesâî, “Cenâiz”, 51.

Sehârenfûrî bu rivâyetle ilgili olarak şunları söylemektedir: Hz. Peygamber'in "ölülerinizin" ifadesini kullanmasından ölen kimselerin mümin kişiler olması kastedilmiştir. Kötülüklerin örtülmesi, mümin kişilerden ölenleri kapsamaktadır. Mümin olmayanların kötülüklerinin söylenmesinde bir sakınca yoktur.⁶²³ Bazı âlimler söz konusu güzelliklerin zikredilmesi, kötülüklerin örtülmesinden zahîrî anlam çıkarmışlardır. Ölülerin güzel yönlerinin zikredilmesinden Gassal'ın (Ölü yıkayan) ölüyü yıkarken yüzünün nurlu olması, kokusunun güzel olması ve yıkanırken sağa sola döndürmekte zorlanmaması gibi bedensel güzellikleri anlamışlardır. Kötülüklerin örtülmesinden ise geride zikredilen özelliklerin zıtlarının anlatılmamasını anlamışlardır.⁶²⁴

Hz. Peygamber'in üslup olarak tasvip etmediği hatalardan birisi olan sövmek, gerek hayatta olanlara karşı olsun gerek ölen kimselerin arkasından olsun yasaklanmıştır. Genelde öfke anında söylenen sövme ifadelerinin önüne geçilmesi için Hz. Peygamber, abdest almak, ayaktaysa oturmak gibi önlemlerin alınmasını tavsiye etmiştir.

3.3.3.1.2. Diğer Varlıklara Sövmek

Hz. Peygamber'in sövme ile ilgili uyarıları, sadece insanların birbirlerine karşı yaptıklarıyla sınırlı kalmayıp bazen diğer varlıklara da sövülmemesi gerektiğini bildirmiştir. Bununla ilgili olarak Müslim, açmış olduğu bab altında birbirine benzer beş farklı rivâyeti zikreder. Tamamı da Ebû Hüreyre'den naklolunan rivâyetler arasında birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır.

3.3.3.1.2.1. Zamana Sövmek

Sövme ile ilgili uyarılardan bir diğeri de Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde İslâm öncesi adetlerden biri olan zamana sövmek olmuştur. Bununla ilgili farklı rivâyetlerde birkaç hadisi birlikte vermek istiyoruz.

Hz. Peygamber, Allah Teâla'nın zamana sövülmesinden dolayı şöyle buyurduğunu bildirmektedir: "*Âdemoğlu zamana sövmektedir, hâlbuki zaman benim, gece ve gündüz benim kontrolümdedir.*"⁶²⁵ Bir sonraki rivâyetle ise Allah Teâla'nın "*Âdemoğlu zamana söverek bana eziyet ediyor. Hâlbuki zaman benim, geceyi ve gündüzü de ben çeviririm.*"⁶²⁶ buyurduğunu ve yine buna benzer olarak "*Âdemoğlu Ey zamanın başarısızlığı! Diyerek bana eziyet ediyor.*" sözünü aktaran Hz. Peygamber, böyle

⁶²³ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 13/309.

⁶²⁴ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 4/85.

⁶²⁵ Buhârî, "Edeb", 101; Müslim, "Edeb", 2.

⁶²⁶ Müslim, "Edeb", 3; Ebû Dâvûd, "Edeb", 181.

söylenmemesi gerektiğini bildirmiş ve şu uyarıyı yapmıştır: “Çünkü Allah zamanın kendisidir. Geceyi ve gündüzü çevirendir. Dilerse de O ikisini tutar.”⁶²⁷ Geride zikredilen rivâyetlere benzer diğer bir rivâyet de şudur: “ Zamana sövmeyin. Çünkü Allah, zaman (ı yaratan) dır.”⁶²⁸

Nevevî, rivayetlerin tamamını peş peşe zikrettikten sonra her birini bağımsız olarak değil de bir bütün olarak ele alıp şu açıklamaları yapar: Âlimler “Allah, zamandır” ifadesinin mecaz olduğunu söylediler. Araplar başlarına gelen sıkıntı, musibet ve felaketlerden dolayı ölüm, hastalık, mallarda telef ve buna benzer durumlarla karşılaştıklarında yaptıkları iş, zamana sövmektir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, zamana sövülmesini yasaklamıştır. Çünkü felaketi yapana sövüldüğü takdirde sövme işi Allah’a yapılmış olur. Başa gelen musibetleri, felaketleri yapan Allah’tır. Dolayısıyla Dehr’den kasıt da zamandır. Zamanın ise başa gelen olaylarla ilgili hiçbir etkisi yoktur. Çünkü kendisi de Allah’ın yarattığı mahlûkattan bir varlıktır.⁶²⁹ İbni Fûrek’in açıklamaları ise şöyledir: Başa bir musibet geldiği zaman, bu musibetin gelmesine neden olan şeye nispet etmek doğru değildir. Çünkü haddi zatında o musibeti takdir eden Allah’tır. Zamana sövmenin yasaklanması da bu kabildendir. Çünkü herhangi bir musibete maruz kalındığında aslında onun fâili Allah’tır.⁶³⁰ Aynî’ye göre ise Allah, zamandır ifadesinin bir diğer anlamı da zamanı çeviren, onun sahibi ve akıp gitmesini sağlayan kişidir. Zaten rivâyetin hemen peşinden gelen gece ve gündüzün Allah’ın kudretindedir ifadesi de bunu teyit etmektedir.⁶³¹

Allah Teâla inanmayan kişilerin zaman konusunda ki inançlarını şu şekilde bildirmiştir: “İnanmayanlar dediler ki, ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”⁶³² Bu âyetten de anlaşıldığı gibi zamanın insanlar üzerinde büyük bir etkisinin olduğu inancı vardır.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in tashihte bulunduğu alanlardan birisi olan zamana sövme, neticesinde Allah’a olan bir hakarete sebep olmuştur. Zamanı ve diğer canlıları yaratan Allah olduğu için bu varlıklara sövmek Allah’a sövmekle eş değer

⁶²⁷ Müslim, “Edeb”, 4.

⁶²⁸ Müslim, “Edeb”, 5.

⁶²⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 15/3.

⁶³⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî *Müşkilü’l-hadîs ve beyânüh* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985), 276.

⁶³¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 22/202.

⁶³² el-Câsiye 45/24.

görülmüştür. Çünkü bu varlıklar kendi başlarına hareket edemezler. Onları evirip çeviren Allah'tır.

İbn Kayyım, sövmenin şirki içinde barındırdığını ifade etmektedir. Şöyle ki söven kimse bir zarar veya fayda sağlama düşüncesiyle söverek zâlim konumuna düşmektedir. Çünkü zararı hak etmeyen bir kimseye zarar vermiş, iyiliği hak etmeyen kimseye de iyilik etmiş olur. Dolayısıyla böyle bir kişi sövmesi sebebiyle büyük bir zulüm işlemiştir.⁶³³

3.3.3.1.2.2. Rüzgâra Sövmek

İnsanların olumsuz durumlar karşısında kendisine hâkim olamayarak bazen sövdüğü durumlar olabilmektedir. Benzer durum sahâbe zamanında yaşandığında onlardan da sövenler olmuştur. Zira bunda câhiliye döneminin etkisi büyüktür. Bu tür karşılaşılan olumsuzlukların birisi de rüzgârın şiddetli esmesi durumunda yapılan sövmektir. Hz. Peygamber her zaman olduğu gibi bu hususta da ashâbından hataya düşenleri uyarmış ve tashih etmiştir.

Ebu Hüreyre'den nakedildiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurdu: *“Rüzgâr Allah'ın rahmetlerinden bir rahmettir. Allah'ın rahmeti bazen hayırla bazen de azapla gelir. Onu gördüğünüz zaman sövmeyin, Allah'tan rüzgârın hayırlı olmasını isteyin, şerrinden de Allah'a sığının.”*⁶³⁴

Rivâyette yer alan “Ravh” ifadesinden maksat, Allah'ın rahmetidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.”*⁶³⁵ Bu âyette de aynı kelime yer almaktadır.⁶³⁶ Daha önce ifade edildiği üzere rüzgâra lânet etmeyi yasaklayan Hz. Peygamber, bu rivayette de sövülmesine karşı gelmiştir. Çünkü Rüzgâr kendi başına hareket eden bir varlık olmayıp Allah'ın emriyle görevini yerine getirmektedir. Aslında rüzgâra sövmek veya lânet etmek bir bakıma Allah'a isyan etmek gibidir. Rüzgârın sevk ve idaresini veren Allah'tır.

Hz. Peygamber, şiddetli rüzgârla karşılaşıldığında bu duruma lânet etmeden ve aynı zamanda sövmeden nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini de öğretmiştir. Hz. Âişe, rüzgâr estiğinde Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: *“Allah'ım bu rüzgârın hayrını, taşıdığı şeylerin hayrını ve gönderdiği şeylerin hayrını senden istiyorum. Bu rüzgârın şerrinden, taşıdığı şeylerin şerrinden ve gönderildiği şeyin şerrinden sana*

⁶³³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 2/423.

⁶³⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 112; İbn Mâce “Edeb”, 29.

⁶³⁵ Yûsuf 12/87.

⁶³⁶ Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd*, 14/3.

sığınırım.”⁶³⁷ Hz. Ömer de Hz. Peygamber’in gök gürültüsü ve şimşek parıltısı gördüğünde şöyle dua ettiğini haber verir: “Allah’ım bizi gazabınla öldürme ve azabınla bizi yok etme. Bize her zaman afiyet ver, böyle bir âfetle değil doğal ölümle bizi öldür.”

⁶³⁸ Allah Teâla rüzgârın azap değil bir rahmet olduğunu bildirerek şöyle buyurmaktadır: “O rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde(yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız...”⁶³⁹ Dolayısıyla Allah rüzgârı kullarına nimetlerini vermek için yağmurun yağmasına sebep olması için görevlendirmiştir. Elbette bazı durumlarda şiddetini artırarak insanlara zarar verdiği durumlarda olabilmektedir. Böyle bir durumda lânet etme veya sövme yerine Allah’a sığınma talep edilmelidir.

3.3.3.1.2.3. Hayvanlara Sövmek

Sahâbe içinde zamana ve rüzgâra sövme dışında hayvanlara da sövenler vardı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tür hatalı sözler, genelde geçmişten gelen örf ve adetler neticesinde söylenmiştir. Hz. Peygamber, diğer alanlarda olduğu gibi bu tür hatalı sözleri de uyarmıştır. Bununla ilgili olarak şu rivâyet örnek verilebilir: “Horoza sövmeyin. Çünkü o, namaz için (insanları) uyandırır.”⁶⁴⁰

Azîmâbâdî, rivâyette yer alan namazın sabah namazı olduğunu zikreder. Bu nedenle itaate yardım eden kimsenin övgüyü hak etmesi gerektiğini, zem ifade eden sözlerden kaçınılması gerektiğini bildirir.⁶⁴¹ Hz. Peygamber’in yapmış olduğu bu uyarıdan anlaşılıyor ki horoza sövenler geceleyin ötmesinden dolayı bunu yapıyorlar. Hz. Peygamber, geceleyin öten horozun namaz için insanları uyandırdığını bildirerek bu konuda onları uyarmıştır. İnsanlar geceleyin horozun ötmesinden rahatsız oldukları için bu tür sözler söylese de aslında namaza kalkmak için bir fırsat olduğunu düşünmemektedirler. Bu nedenle Hz. Peygamber, bu işe müdahale ederek onları engellemeye çalışmıştır.

Hz. Peygamber bir başka rivâyette horozun ötmesinin işitilmesi durumunda sövme yerine ne yapılması gerektiğini öğretmiştir: “Horoza ötmesini işittiğinizde Allah’ın fazlından isteyin. Çünkü o meleği görmüştür. Eşegin anırmasını işittiğinizde ise

⁶³⁷ Tirmizî, “Deavât” 49.

⁶³⁸ Tirmizî, “Deavât”, 50.

⁶³⁹ el-A‘râf 7/57.

⁶⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 114.

⁶⁴¹ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Mâbûd*, 14/5.

şeytandan Allah'a sığın. Çünkü o şeytani görmüştür."⁶⁴² Kastallânî, horozun ötmesi işitildiğinde Allah'ın lütfundan istenmesinin sebebi olarak Meleklerin âmin demesi ümidiyle duaların kabul olunmasını belirtmektedir.⁶⁴³ Daha önce de zikredildiği gibi melekler yapılan dualara âmin derler.⁶⁴⁴ Horoz da meleği gördüğünde öttüğünden dolayı bu esnada dua edilmesinin meleklerin duaya âmin demeleri ümit edilmektedir.

Görüldüğü gibi horoz gelişigüzel bir şekilde ötmemiş, melek gördüğünden dolayı insanları namaza kaldırmak için bunu yerine getirmiştir. Dolayısıyla bu iki rivâyet birlikte değerlendirildiğinde bir tashih meydana gelmiştir.

3.3.3.1.2.4. Hastalık ve Musîbetlere Sövmek

Hiz. Peygamber'in üslup olarak uyardığı bir diğer hata da hastalık ve musibet anında sövmektir. Sahâbe içinde bu duruma düşen kişiler olmuştur. Hiz. Peygamber, bu tür hatalara şahit olduğunda onları düzeltmiş ve tashih etmiştir.

Bunula ilgili olarak şu rivâyette hastalığa yakalanan bir sahâbinin Hiz. Peygamber'le arasında geçen diyalog dikkat çekicidir. Cabir b. Abdullah'ın anlattığına göre Allah Resûlü bir gün Ümmü Sâib'in yanına geldi ve çok ateşli olduğunu görünce nasıl olduğunu sordu. Ümmü Sâib ise (Humma hastalığına yakalanmıştı) '*Ateşli hastalığa yakalandım, Allah onun bereketini yok etsin dedi*'. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: "*Humma'ya sövmeyin. Çünkü o, körüğün demiri erittiği gibi Âdemoğlunun hatalarını silip süpürür.*"⁶⁴⁵

Bu tür sözler aslında günümüzde de çokça rastlanan bir gerçektir. Hâlbuki Hiz. Peygamber, bu rivâyette hastalığın günahlara keffâret olduğunu bildirerek hem o hastayı hem de aynı duruma düşecek müminleri rahatlatmıştır. Farklı rivâyetlerde hastalık anında uygun olmayan lafızlar kullanma yerine hayır dua edilmesini tavsiye ederek⁶⁴⁶ bu hatayı da tashih etmiştir. Yine buna benzer bir rivâyeti de Ebû Hüreyre naklediyor: "*Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür.*"⁶⁴⁷ âyeti nazil olunca Müslümanlara şok şiddetli musîbetler geldi. Bunun üzerine Allah Resûlü: "*Orta halli hareket edin ve doğru olun. Müslümanın başına gelen her bir musîbet ve bela velev ki batan bir diken bile olsa kendisi*

⁶⁴² Müslim, "Zikr", 82; Tirmizî, "Deavât", 57.

⁶⁴³ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 5/309.

⁶⁴⁴ Müslim, "Cenâiz", 7; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 21.

⁶⁴⁵ Müslim, "Birr", 52; İbn Mâce, "Tıbb", 18.

⁶⁴⁶ Müslim, "Zikr", 63; Tirmizî, "Deavât", 71.

⁶⁴⁷ en-Nisâ 4/123.

için bir keffârettir.”⁶⁴⁸ Hastalık anında Allah’tan şifa istenmeli ve asla ne hastalık için ne de kendisi için uygun olmayan sözler sarf edilmemelidir.

Kısacası Hz. Peygamber, sahâbeyi sövme konusunda uyarmış ve bundan vazgeçmelerini istemiştir. Ayrıca konuşmalarına dikkat eden ve ifadelerini yerli yerinde kullananları ise müjdelemiştir. Nitekim Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Cennette öyle odalar vardır ki iç tarafından dışı, dışarıdan da içi görülmektedir. Bu sırada bir bedevi ayağa kalkarak, ‘Bunlar kimin için hazırlandı Ya Resûlellah?’ diye sorunca bunun üzerine Hz. Peygamber Sözü tatlı olanlar, (insanlara) yemek yedirenler, oruç tutmaya devam edenler ve insanlar uykuda iken gece namaz kılanlardır.*”⁶⁴⁹ cevabını verdi. Görüldüğü gibi her yapılan iyi davranışın karşılığında bir mükâfat vardır. Konuşurken sözlerine ve üslubuna dikkat eden ve Hz. Peygamber’in uyarılarına kulak vererek hatalı söylemlerden uzak duranlar cennet nimetleriyle mükâfatlandırılacaklardır.

İnsanlar konuşmalarına dikkat etmeye çalıştıklarında bazen olumsuz durumlarla karşılaştıklarında kendilerini tutamayarak uygun olmayan ifadeler kullanabilmektedirler. Böyle bir durumda dahi sakin olunmalı ve kırıncı sözlerden kaçınılmalıdır. Hatta bununla ilgili olarak Kur’ân’da Allah Teâla böyle bir durumla karşılaşıldığında nasıl bir ifade kullanılacağını öğretmiştir: *“Rahmanın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Câhiller kendilerine laf attıkları zaman, ‘selâm’ der (geçer)ler.*”⁶⁵⁰ Görüldüğü gibi bu âyette de kendilerine sataşan kimselere karşı aynı mukabelede bulunulmaması gerektiği bildirilmiş, bunun yerine mümine yakışanın selâm vermesi olduğu tavsiye edilmiştir.

3.3.3.2. Hakaret Etmek

İnsanların söylem ve üslup yönünden hataya düştükleri bir başka konuda birisine hakaret etmektir. Çünkü hakaret karşı tarafı rencide etmekte ve onurunu zedelemektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber ashâbından bazı kişilerde müşâhede ettiği hakaretlere müdahale etmiş ve ciddi uyarılarda bulunmuştur. Ancak burada zikredeceğimiz rivâyetler tespit edebildiğimiz farklı alanlarda bir takım hakaretleri kapsamaktadır. Hz. Peygamber’in sahâbede gördüğü hakaretlere karşı nasıl bir tavır takındığı ve hangi türden ifadeleri hakaret olarak değerlendirdiği ilgili rivâyetler incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

⁶⁴⁸ Müslim, “Birr”, 52.

⁶⁴⁹ Tirmizî, “Birr”, 52.

⁶⁵⁰ el-Furkân 25/63.

İnsanlar bazen dikkat ettiği konuları başkalarında görmediklerinde onların günah işlediklerini ve bu hatalarının kendilerini helak edeceğini düşünürler. Bu tür davranışlar karşısında Hz. Peygamber uyarılarda bulunmuş ve bu tür sözlerin uygun olmadığını bildirmiştir. Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurdu: “*Bir adamın insanlar helâk oldu sözünü işittiğinizde o sözü söyleyen kişi insanların en helâk olanıdır.*”⁶⁵¹

Sehârenfûrî'ye göre bu sözü söyleyen kişinin helâkı daha fazla hak etmesinin sebebi olarak insanları hakir görmesi ve kendisini onlardan soyutlayarak herkesin helâk olacağını dile getirmesidir.⁶⁵² Nevevî ise insanların helâk olacağını hakikatte ancak Allah'ın bileceğini söylemektedir. Ama bir kimse kendisini insanlara katarak dinî emirler noktasında yapılan eksikler sebebiyle üzüntüsünden dolayı bu sözleri söylerse bunda bir sakınca olmayacağını belirtmektedir.⁶⁵³ Hattâbî'nin açıklamaları ise şöyledir: Hz. Peygamber, bu sözü söyleyen kişinin muhatabını ayıpladığından dolayı günaha girdiğini ifade etmiştir. Kendisini onlardan üstün görerek aslında kendisini helâke sürüklemiştir.⁶⁵⁴

Hakaret edilen yerlerden birisi de insanların birbirlerini kıskanmalarından dolayı yapılmasıdır. Bununla ilgili örnek olarak şu rivâyet verilebilir. Hz. Peygamber, Hayber'in fethinden sonra savaş ganimetleri arasında bulunan Yahudi liderlerinden Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiyye ile başkomutanlık hakkı olarak evlenmiş,⁶⁵⁵ diğer hanımları da zaman zaman onu kıskanmışlar, bazen hakarete varan sözler sarf etmişlerdir. Bir gün Hz. Peygamber'in eşlerinden Hafsa, Safiyye'ye ‘*Yahudi'nin kızı*’ dediğinde bunu işiten Safiyye, ağlamaya başladı. Hz. Peygamber yanına girdiğinde ağladığını görünce “*Seni ağlatan şey nedir?*” diye sordu. Safiyye, Hafsa bana ‘*Yahudi kızı*’ diyor, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Sen bir Peygamber'in kızı durumundasın, amcan da Peygamber'di ve şu anda bir Peygamber'in nikâhı altındasın. Hangi konuda sana karşı övünüyor? diyerek (Safiyye'yi teselli ettikten sonra) Hafsa'ya “Ey Hafsa! Allah'tan kork”* buyurdu.”⁶⁵⁶

Mübârekfûrî, rivâyette yer alan “*Peygamber'in kızısın*” tabirinden kastedilenin kişinin Harun (a.s) olduğunu belirterek devamında şu açıklamalara yer vermektedir: Amcasının Peygamber olması ise Hz. Musa'ya nispet edilmesinden kaynaklanmaktadır.

⁶⁵¹ Müslim, “Birr”, 139, Ebû Dâvûd, “Edeb”, 84; İmam Mâlik, “Kelâm”, 813.

⁶⁵² Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 13/383.

⁶⁵³ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/175.

⁶⁵⁴ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/132.

⁶⁵⁵ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 278.

⁶⁵⁶ Tirmizî, “Menâkib” 188; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/384.

Hiz. Peygamber'in Hafsa'ya karşı Allah'tan kork demesinin sebebi, Safiyye'ye karşı muhalefet etmeyi bırakmasını kastetmesi veya câhiliyeden kalma adet olan bu gibi kelâmlar etme neticesinde Allah'ın ceza vermesinden korkmasını istemesidir.⁶⁵⁷ Üstünlüğün her zaman takvada⁶⁵⁸ olduğunu bildiren Allah Teâla, soylarıyla övünenleri Allah'a karşı ibadet etmekten alıkoyması⁶⁵⁹ nedeniyle uyarmıştır. Bu tür durumlara muhatap olan Hiz. Peygamber, söz konusu övünmeyi yapanların kim olduğuna aldırmış etmeden uyarısını yaparak bu tür ifadelerin câhiliye döneminden kalma adetler olduğunu dile getirerek uzak durmalarını istemiştir.

Yine buna benzer diğeri bir olay da Hiz. Âişe ile Safiyye arasında cereyân etmiştir. Resûlullah, Hayber dönüşünde Safiyye ile evlendi. Medine'ye dönüldüğü zaman Hiz. Âişe yeni gelin hakkında bilgi almak için hizmetçisi Berîre'yi Hayber seferinde Hiz. Peygamber'in yanında bulunan Ümmü Seleme'ye gönderdi. Berîre'nin, Safiyye'nin güzel olup olmadığını sorması üzerine Ümmü Seleme: '*Seni Âişe mi gönderdi?*' deyince Berîre cevap vermedi. Bunun üzerine Ümmü Seleme, Berîre'yi Hiz. Âişe'nin gönderdiğini anladı ve: '*O, çok güzeldir ve Resûlullah'ın da ona muhabbeti vardır*' dedi. Berîre durumu Hiz. Âişe'ye haber verdi. Bunun üzerine Hiz. Âişe tebdil-i kıyafetle Ensâr hanımlarının yanında bulunan Safiyye'nin yanına geldi. Tebdil-i kıyafetle olmasına rağmen Hiz. Peygamber onu tanıdı ve Safiyye'yi nasıl bulduğunu sorunca Hiz. Âişe'nin: '*Yahudilerden bir yahudi*' diyerek hakaret etmesi üzerine Hiz. Peygamber: '*Ey Âişe, böyle konuşma. Ben, ona İslâm'ı teklif ettim. O da hemen kabul etti*' buyurdu.⁶⁶⁰ Görüldüğü gibi Hiz. Peygamber, hakaret edenleri eşleri dahi olsa uyarmıştır. Hele ki İslâmı kabul etmiş birisine karşı önceki dini üzerinden hakaret etmek hiçbir şekilde tasvip edilemez. Bu nedenle üslup yönünden hoş olmayan bir ifade tarzını Hiz. Peygamber, uyararak bu tür ifadelerin hatalı olduğunu bildirmiştir.

Hiz. Peygamber her fırsatta ashabını yaptığı hatalı davranışlar karşısında uyarmış, bazen yanlışlarından vazgeçmeleri için bir takım cezalar bile uygulayacağını dile getirmiştir. Mesela İbn Abbas'tan rivâyet edilen hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: '*Bir adam başka bir adama 'Ey Yahudi!' Derse ona yirmi değnek vurun, yine bir erkeğe ey kadınlaşmış erkek derse ona da yirmi değnek vurun.*'⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 10/268.

⁶⁵⁸ el-Hucurât 49/13.

⁶⁵⁹ et-Tekâsür 102/1-2.

⁶⁶⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 709.

⁶⁶¹ Tirmizî, "Hudûd", 29.

Burada muhatap, Müslüman olan kimsedir. Bu sözün söylenmesinin sebeplerinden birisi de tevriye⁶⁶² yolu ile karşı tarafa küfrü ve aşağılanmayı vehmettirmektir. Çünkü Yahudiler aşağılanma konusunda kendileri darb-ı mesel olmuşlardır.⁶⁶³ Dolayısıyla sebebi ne olursa olsun hiçbir surette bir insana karşı hakaret etmek İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz. Hz. Peygamber insan onurunu zedeleyen bu tür söylemleri, engelleyici tedbirler olarak gerektiğinde hakaret edenlere karşı ta‘zîr⁶⁶⁴ cezası uygulayarak önlemek istemiştir.

İnsanlar sıkıntıya düştüklerinde hakaret edecekleri zaman bunu bazen muhatabına karşı yaptığı gibi bazen de söz konusu olumsuzluğa neden olanın şeytan olduğu düşünülerek ona karşı kötü sözler sarfedebilmektedir. Buna benzer bir durumu Ebû Melîh şöyle haber vermektedir: Bir adam Hz. Peygamber’in terikesinde seyahat ederken birden bineğin ayakları tökezledi ve ‘Şeytan helak olsun’ dedi. Bunu işiten Allah Resûlü, “Öyle söyleme” *Çünkü sen böyle dediğin zaman şeytan tıpkı bir ev gibi (olurcasına) büyüklenir ve benim gücümle (at tökezledi) der. Bu durumda “Allah’ın ismiyle” sözünü söyle. Çünkü besmele çektiğinde şeytan tıpkı bir sinek gibi küçülür.*” buyurdu.⁶⁶⁵

Azîmâbâdî herhangi bir olumsuzlukta şeytana beddua etmenin, o işte şeytanın bir dahli olduğunu vehmettireceğini söylemektedir.⁶⁶⁶ Sehârenfûrî ise şeytanın bu durumdan kendince bir pay çıkararak olumsuzlukların kendisi sebebiyle meydana geldiği düşünerek kibirleneceğini ifade etmektedir.⁶⁶⁷ Hz. Peygamber böyle bir hakareti her ne kadar şeytana söylenmiş olsa da şeytan bu durumdan kendine bir iftihar saydığından yasaklamıştır.

Netice itibarıyla söylem ve üslup olarak sövmek ve hakaret etmek, Hz. Peygamber tarafından uyarılarak tashih edilmiştir. Rivâyetlerde sövmenin içeriğiyle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamış olsa da Hz. Peygamber’in “Sövmeyin!” tarzındaki uyarılarından

⁶⁶² İsmail Durmuş, “Tevriye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/45.

Belâgatın bedî’ kısmında mânâyı güzelleştiren söz sanatlarının en önemlilerinden birisi olan tevriye; bir söz söylendiğinde manası herkesçe anlaşılan, diğeri sadece erbabı tarafından bilinen iki anlamlı kelimeyi gizli bir karineye dayanarak uzak anlamında kullanmayı ifade eder.

⁶⁶³ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 5/25.

⁶⁶⁴ Tuncay Başoğlu, “Ta‘zîr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/198.

Ta‘zîr; fıkıhta had suçları ve cinayetlerdeki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder.

⁶⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 84.

⁶⁶⁶ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Mâbûd*, 13/223.

⁶⁶⁷ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 13/382.

bazı sahâbilerin birbirlerine karşı olumsuz ifadeler kullandığı anlaşılmaktadır. Aslında Hz. Peygamber'in bu şekilde yaptığı uyarılardan bugün için kullanılan sövme ifadelerinin de aynı uyarıya mahal teşkil etmesi şeklinde anlamak mümkündür. Zira o dönemdeki ifade edilen sövmek ile bugün kullanılan sövmek arasında elbette farklılıklar vardır. Bu nedenle söz konusu rivâyetlerden sövme bildiren ifadelerin ortaya çıkarılmasından ziyade sövmenin kendisinin yasaklanmış olmasını anlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hz. Peygamber'in uyarılarından anlaşılan diğer bir husus da o dönemde sövmenin insanların birbirlerine karşı olanlara ilave olarak genellikle zamana, rüzgâra, hayvanlara ve hastalıklara karşı yapılmış olması, toplumda yerleşmiş olan bir âdetin neticesidir. Elbette sövmenin yapıldığı yerler bunlarla da sınırlı değildir. Bu rivâyetler bize genel bir çerçeve çizmiş olup sövmenin farklı zamanlarda farklı varlıklara karşı yapılması da mümkün olabileceğinden uyarıların bütün alanları kapsamı şeklinde anlamak da mümkündür.

Üslup olarak tashih edilen diğer bir konu da hakarettir. Hakaret bildiren ifadelerin alanı ise daha geniştir. Her toplumun hakaret bildiren sözleri farklılık arzedebilir. Burada önemli olan husus, hakaret olarak değerlendirilen ifadelerin Hz. Peygamber'in tashih alanı içine girdiğini bilmektir.

3.3.4. Sosyal Hayatla İlgili Söylem ve Üslûba Yönelik Tashihleri

Hz. Peygamber'in sahâbeye yönelik söylem ve üslup hatalarını tashihi, sadece sövmek, beddua etmek, hakaret etmek ve lakap takmak gibi hep olumsuz alanlarda meydana gelmemiştir. Bazen gündelik hayatta bilgisizlikten ya da görgü kurallarına riâyet etmemekten kaynaklanan sebeplerle görünüşte hata gibi durmayan ancak Hz. Peygamber'in uyarma ihtiyacı gördüğü alanlarda da hatalar işlenmiştir. Mesela kapı çalarken ev sahibinin kapıyı çalanın kim olduğunu öğrenmek için sorduğu soruya verdiği cevap, iyi niyetle başarılı bulduğu kişiyi övmek için methetmek ve selâm vermek gibi alanlarda da tashihte bulunmuştur.

3.3.4.1. Kendini Tanıtmamak

Hz. Peygamber'in tashihte bulunduğu yerlerden birisi de bizim de bugün en fazla uyguladığımız kapıya vururken ev sahibinin kapıya vuranın kim olduğunu öğrenmek için sorduğu soruya uygun cevap alamamasıdır. Hayatın her alanında gördüğü hatalara sessiz kalmayıp düzeltme yoluna giden Hz. Peygamber, kapıya vuran kimsenin nasıl bir ifade tarzı kullanmasını öğretmiştir.

Cabir b. Abdullah anlatıyor: Bir gün babamın borcunu ödemek için Allah Resûlü'nün kapısına vardım ve kapıya vurdum. Allah Resûlü bana “*kim o?*” diye seslenince “*benim*” diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah Resûlü sanki bu durumdan hoşlanmayarak o da bana “*ben ben*” diye karşılık verdi.”⁶⁶⁸ Müslim'in rivâyetinde Hz. Peygamber'in dışarı çıkarak “*Ben ben*” diye karşılık verdiği yer almaktadır.⁶⁶⁹

İbn Hacer, Hz. Peygamber'in “Ene” ifadesinden hoşlanmamasının gerekçesi olarak bu ifadenin herhangi bir beyânı içermediğini söylemektedir. Yani bu ifade, kapıya vuranın kim olduğu hakkında bilgi vermiyor. Ama ev sahibi kapıya vuranın kim olduğunu biliyor ve bir başkasıyla karıştırması söz konusu değilse bu durumda “Ene” demenin bir sakıncası yoktur.⁶⁷⁰ Azîmâbâdî de bu açıklamalara paralel olarak şu değerlendirmelerde bulunur: Hz. Peygamber'in bu sözden hoşlanmamasının sebebi, kapıya gelen kişiyi tanımamasından kaynaklanmaktadır. “Ene” ifadesi yanında olan bir kimseye cevap olarak kullanılır. Yanında olmayan kişi hakkında bu ifade kullanılmaz. Bu ifadeyle birlikte kendi ismini de kullansa bunda herhangi bir sakınca yoktur. Mesela Ümmü Hani Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde içeri girmek için izin istemiş ve kendisine kim olduğu sorulduğunda ‘*Ene Ümmü Hani*’ cevabını vermiştir.⁶⁷¹

Yine buna benzer bir başka rivâyet şu şekildedir: Rıb'î b. Hirâş, Benî Âmir'e mensub bir adamdan naklediyor: Sözü edilen kişi, Allah Resûlü'nün evde bulunduğu bir sırada, yanına girmek için: ‘*Girebilir miyim?*’ diye izin istedi. Hz. Peygamber hizmetçisine: “*Çık, şu gelene izin alma âdâbını öğret ve ona: Esselâmü aleyküm, girebilir miyim? demesini söyle!*” buyurdu. Bunu işiten adam ‘*Esselâmü aleyküm, girebilir miyim?*’ dedi. Resûlullah da adama izin verdi, o da girdi.⁶⁷²

Hız. Peygamber bir önceki rivâyette sadece “ene” ifadesinin söylenmesinin hoş olmadığını belirtmiş bunun yerine nasıl bir yol izleneceğini bildirmemiştir. Bu rivâyette ise selam verilerek girilmesini emretmiştir. Dolayısıyla söylem olarak hatalı olan bir ifade tashih edilmiştir. Söz konusu hatalı söylem kapıyı çalan kişi hakkında hiçbir bilgi vermeyen bir ifade olup bunun yerine öncelikle selâm verilmesi sonrasında ise kendisinin tanıtılması tavsiye edilmiştir.

Bununla ilgili Kur'ân'ı Kerim'de Allah Teâla evlere girerken nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğini şöyle bildirmiştir: “*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka*

⁶⁶⁸ Buhârî, “İst'izan”, 17; Tirmizî, “İst'izan”, 19.

⁶⁶⁹ Müslim, “Edeb”, 39.

⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/35.

⁶⁷¹ Azîmâbâdî, *Avnu'l-Mâbûd*, 14/61.

⁶⁷² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136.

evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır.”⁶⁷³

Fahreddin er-Râzî, bu âyetin tefsirinde şunları zikreder: Başka birisinin evine girmek için iznin istenmesi, bir takım iftiralara maruz kalmamak ve töhmet altına girmemek içindir. Eve izinsiz girilmesi fitneye sebep olabilir. Bu nedenle Allah Teâla izin alınarak ve selâm verilerek girilmesini emretmiştir.⁶⁷⁴

Hiz. Peygamber, kapıya gelen ve içeri girmeye çalışan kişilere kapıya vurma âdâbını öğretmek istemiş ve başkalarının evlerine izinsiz girilemeyeceğini bildirmiştir. Kapıya geldiğinde kendisinin kim olduğunu bildirmek, mahrem kurallarına da dikkat etmek demektir. Nitekim bir adam Hiz. Peygamber’in evinin önüne gelmiş ve bir delikten evini izlemişti. O esnada Hiz. Peygamber evinde elindeki bir tarakla saçlarını tarıyordu. Bunun üzerine Hiz. Peygamber o adama şu sözlerle kızdı: “Eğer senin evime baktığını bilseydim bu elimdeki ile gözünü oyardım. Eve girmek için izin istemek, ev içini görmemek içindir.”⁶⁷⁵ İbn Hacer, Hiz. Peygamber’in yaşadığı dönemde insanların evlerinde herhangi bir örtü bulunmamasından dolayı Allah’ın insanlara eve girmeden önce izin istenmelerini emrettiğini ifade etmektedir.⁶⁷⁶

Kısaca kapıya vururken ev halkına karşı kimin geldiğini bildirmek için “ben” ifadesi yerine selâm vererek ve kendisini tanıtarak girmek, hem Hiz. Peygamber’in tavsiye ettiği hem de Kur’ân’ın emrettiği bir âdâbtır.

3.3.4.2. Selâm Vermek

İnsanların gündelik hayattaki konuşmalarının başında karşılıklı selâm verme gelir. Hiz. Peygamber’in gündelik hayatta ashâbına tavsiye ettiği öğütlerin başında gelen selâm verme, karşılaştıkları her bir kimseye tanıyıp tanınamasına bakmaksızın selâm verilmesini⁶⁷⁷ tavsiye etmiştir. Ayrıca kendisine verilen selâmı alma konusunda müminlerin birbirleri üzerindeki haklarından birisi⁶⁷⁸ olduğunu buyurarak karşılıklı olarak selâm verip almanın müminlerin vazgeçilmez bir davranışı olarak zikretmiştir.

Hiz. Peygamber, selâm verilmesini teşvik ettiği gibi bazen de sahâbîlerden selâm verme konusunda hatalı ifadelerde bulunanlara karşı uyarıda bulunmuş ve tashih etmiştir.

⁶⁷³ en-Nûr 24/27.

⁶⁷⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 23/356.

⁶⁷⁵ Buhârî, “İst’izan”, 11; Tirmizî, “İst’izan”, 17.

⁶⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/25.

⁶⁷⁷ Buhârî, “İmân”, 6.

⁶⁷⁸ Müslim, “Selâm”, 5.

3.3.4.2.1. Müslümanlara Selâm Vermek

Hız. Peygamber'in söylem olarak uyardığı selâm verme ile ilgili hatalara geçmeden önce müminlerin birbirleriyle karşılaştıklarında selâm vermeleri gerektiğini bildirme sadedinde şu rivâyete yer vermek istiyoruz: *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selâmı yayın.”*⁶⁷⁹

Hız. Peygamber'in söylem ve üslup hatalarına yönelik yer verilen bu çalışmada geçmiş örneklerde genelde hep kullanılan ifadelerin bizzat kendileri yasaklanmış ve tashih edilmiştir. Ancak selâm verme konusunda selâmın bizzat kendisi yasaklanmamış bilakis eksik veya hatalı şekilde verilen selâm ifadeleri uyarılarla doğrusu öğretilmiştir.

Bu bağlamda Hız. Peygamber'in müdahalede bulunduğu hatalı selâm verme örneklerinden birisi şudur: Ebû Cürey el-Hüceymi anlatıyor, bir gün Allah Resûlü'nün yanına vardım ve ona *'selâm sana (aleyke's-Selâm) Ya Resûlellah!'* dedim ve bana şu uyarıda bulundu: *“Selâm sana (aleyke's-Selâm) deme. Çünkü bu ölülerin selâmıdır.”*⁶⁸⁰ Kabre giden kimselerin ölümlere karşı verdiği selâm, bu şekilde olduğu için Hız. Peygamber, bu tür verilen bir selâmın ölümlere verilen selâm olduğunu anlatmak istemiştir. Peki, gerçekten ölümlere karşı bu şekilde mi selâm verilmiştir? Bununla ilgili olarak Hız. Peygamber, kabre gittiğinde nasıl selâm verdiği şu rivâyetten anlaşılmaktadır: Allah Resûlü bir gün kabristana gitti ve *“es-Selâmu Aleyküm ey Müminler diyarının sakinleri!”*⁶⁸¹ şeklinde selâm verdi. İbn Hacer bu rivâyetle ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır: Burada duayı yani selâm lafzını tıpkı hayatta olanlara verdiği selâm gibi öne aldı. Hız. Peygamber'in ölümlere bu şekilde selâm vermesi, onlara karşı nasıl bir selâm verilmesi gerektiğini öğretmeye yöneliktir. Çünkü onlar selâm verirken önce ölümlerin ismini öne alıp sonra selâm lafzını söylemekteydiler. Mesela *“aleyke selâmun”* diye başlardı.⁶⁸² Dolayısıyla Hız. Peygamber, ölümlere karşı verilmesi gereken selâmı, kendisi kabre gittiğinde vermiş olduğu selâmla öğretmiş oldu. Rivâyette onların *“aleyke selâm”* şeklinde verdikleri selâma Hız. Peygamber'in ölümlere verilen selâm diye tabir etmesi öyle olması gerektiği anlamında söylememiş, toplumda böyle bir selâm verme şekli olduğunu bildirmek istemiştir.

⁶⁷⁹ Müslim, “İmân”, 54.

⁶⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 151; Tirmizî, “İsti'zân”, 28.

⁶⁸¹ Müslim, “Cenâiz”, 103; Nesâî, “Cenâiz”, 103.

⁶⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/5; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Mâbûd*, 11/93-94.

Bu rivâyetle ilgili İbn Kayyım, şu değerlendirmeleri yapar: “*Selâm sana (aleyke’s-Selâm) deme. Çünkü bu ölülerin selamıdır.*”⁶⁸³ Rivâyeti, “*Ölülere selâmun aleyküm*”⁶⁸⁴ deyiniz hadisiyle birlikte değerlendirildiğinde ortada işkâl var gibi gözükse de hakikatte hadisler arasında bir teâruz söz konusu değildir. Rivâyette yer alan “aleyke’s-Selâm” lafzının ölülere verilen selâm denmesinden maksat, meşru olan selâm verme şeklini değil vakıadaki bir olayı haber vermektir. Çünkü şairler ve diğer edipler şiirlerinde ölülere bu şekilde selâm verirler.⁶⁸⁵ Hz. Peygamber, “aleyke’s-Selâm” ifadesini müminlerin kabre gittiklerinde ölülere bu şekilde selâm verilmesi gerektiğini bildirmemiş, bazı şairler ölülere şiirler yazdıklarında sözlerine bu selâmla başladıklarını anlatmaya çalışmıştır.

Hz. Peygamber, uyardığı kişiye verdiği selâmın ölülere ait olduğunu bildirdiği gibi böyle bir durumda verilmesi gereken selâm şeklinin “*Selâmun Aleyküm*”⁶⁸⁶ olduğunu bildirmiştir. Ayrıca selâm verirken “selâm” lafzını “aleyküm” lafzından önce getirmek, hayır duada bulunulması istenen kişiye karşı söylenmektedir. Bununla ilgili Allah Teâla, Kur’ân’da peygamberlere ve müminlere karşı böyle selâm vermiştir. Mesela “*Doğduğu gün, öleceği gün ve diriltileceği gün ona selâm olsun!*”⁶⁸⁷ âyetinde Allah Teâla Hz. Yahya’ya böyle selâm vermiş, “*Sabretmenize karşılık selâm sizlere.*”⁶⁸⁸ âyetinde de cennete girenlere Meleklerin selâmı aynı şekilde olmuştur. Buna karşılık haklarında kötü dua edilen kişilere karşı ise “aleyküm” lafzı önce getirilmiştir. “*Şüphesiz benin lânetim hesap ve ceza gününe kadar senin üzerinedir.*”⁶⁸⁹ âyetinde Allah Teâla şeytana lânet ederken önce “aleyke” lafzını getirmiştir.

3.3.4.2.2. Allah’a Selâm Vermek

Hz. Peygamber’in selâm verme ile ilgili uyardığı diğer bir husus da selâm verirken önce Allah’a verilmesi gerektiğini düşünen kişilere karşı yaptığı uyarıdır.

Bununla ilgili örnek olarak Hz. Peygamber’in Allah’a selâm veren birine yaptığı şu uyarı verilebilir: Abdullah b. Mes’ûd anlatıyor, bir gün Allah Resûlü ile birlikte namazda oturuyorduk. Biz ‘*Kullardan önce Allah’a selâm olsun. Falan kimseye de selâm olsun*’ şeklinde bir dua edince, Allah Resûlü bize şöyle buyurdu: “*Selâm Allah üzerine*

⁶⁸³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 151; Tirmizî, “İsti’zân”, 28.

⁶⁸⁴ Müslim, “Cenâiz”, 103; Nesâî, “Cenâiz”, 103.

⁶⁸⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd*, 2/493.

⁶⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136.

⁶⁸⁷ Meryem 19/15.

⁶⁸⁸ er-Ra’d 13/24.

⁶⁸⁹ Sâd 38/77.

olsun demeyin. Çünkü Allah, selâmın kendisidir. Ancak sizden biriniz (namazda oturduğu zaman) şöyle desin: “Bütün duâlar, senâlar, bedenî ve mâlî ibadetler Allah Teâlâ’ya mahsustur. Ey Peygamber! Sana selâm olsun, Allah’ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun. (Ey Rabb’imiz)! Selâm bize ve Allah’ın sâlih kullarının üzerine olsun. Şahitlik ederim ki, Allah’tan başka ilah yoktur. Yine şahitlik ederim ki, Muhammed, O’nun kulu ve Peygamberidir.”⁶⁹⁰

İbn Hacer, Hz. Peygamber’in Allah’a bu şekilde selâm verilmesini yasaklamasının nedeni olarak şu açıklamaları yapmaktadır: Allah’ın selâmın yegâne sahibi olması ve selâmın âfetlerden ve kusurlardan kurtulma anlamını ifade etmesinden dolayı bu ifade Allah’ın şanına yakışmayacaktır. Selâm, Allah’ın isimlerindendir. Bunun anlamı bütün noksanlardan korunmuş ve selâmete ermiştir.⁶⁹¹ Dolayısıyla bütün noksanlardan münezze olan Allah’a esenlik dilemek doğru değildir. Zaten esenliğin kaynağı Allah’tır. Bu ifade kullara kullanılarak selâmın kaynağı olan Allah’tan insanlara iyilik temennisinde bulunma amaçlanmaktadır.

3.3.4.2.3. Gayri Müslimlere Selâm Vermek

Hz. Peygamber’in selâm konusunda uyarıda bulunduğu kişiler sadece Müslümanların birbirlerine karşı verdikleri durumlarda olmamış, gayri müslimlere karşı da nasıl selâm verilmesi gerektiğini öğretmiştir. Mesela bunlardan birisi Abdullah b. Amr’dan nakledilen şu rivâyettir: Allah Rasûlü, “Yahudiler size selâm vereceği zaman “es-Sâmu aleyküm” ölüm sizin üzerinize olsun derler. Siz de “Sizin üzerinize olsun” deyin.”⁶⁹² buyurarak karşısındaki kişi mümin olmasa da ona karşı ifade tarzı olarak onlar gibi değil mümine yakışır şekilde söylenmesini istemiştir.

İbn Abdilber, Yahudiler’in bu ifadeyi kullanma gerekçesi olarak Müslümanlara olan düşmanlıklarından dolayı selâm verirken ölümün Müslümanlar için olmasını temenni ettiklerini söylemektedir. Arap dilinde “es-Sâm” ifadesi ölüm anlamında kullanılmaktadır.⁶⁹³ Hattâbî söz konusu rivâyet için şu açıklamaları yapmaktadır: Rivâyette yer alan “ve aleyküm” sizin üzerinize olsun ifadesi farklı kaynaklarda “vav” atıf harfî olmadan gelmiştir. Bu durumda anlamında farklılık meydana gelmektedir. Şöyle ki Âlimlerin çoğunluğu “vav” ile geldiğini, doğrusunun bu şekilde olduğu ve anlamının ise Yahudilerin verdikleri selâma onları da ortak etmektir. Çünkü “vav” atıf harfinin

⁶⁹⁰ Buhârî, “Sıfatu’s-Salât”, 66; Ebû Dâvûd, “Salât”, 181.

⁶⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/312.

⁶⁹² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 149.

⁶⁹³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/456.

anlamı ortaklık içindir. “Vav” olmadan söylendiğinde ise Yahudilerin selamının aynısını iade etme anlamı vardır.⁶⁹⁴

Bu rivâyetle birlikte zikredilmesi gereken başka bir rivâyet daha var ki o da Yahudilerin aynı ifadeyi Hz. Peygamber’e de kullanmaları neticesinde Hz. Aişe’nin çıkışmasıdır. Hz. Aişe anlatıyor, bir gün Yahudiler, Allah Resûlü ile görüşmek için izin istediler. (Görüşmek için içeri giren) Yahudiler, “*es-Sâmü aleyküm (ölüm üzerinize olsun)*” deyince Hz. Aişe bu sözü fark ederek aynı şekilde ‘*Ölüm de lânet de sizin üzerinize olsun*’ diyerek onlara karşılık verdi. Hz. Peygamber, Aişe’nin bu çıkışına karşılık “*Sakin ol ey Aişe!*” *Allah her işte yumuşak olmayı sever.*” buyurarak onun bu üslubunu tashih etmiştir. Kendisine ‘*Ey Allah’ın Resûlü! Dediklerini işitmediniz mi?*’ sorusuna karşılık “*(ve aleyküm) sizin üzerinize olsun.*” demenin yeterli olacağını bildirmiştir.⁶⁹⁵

Hz. Peygamber buna benzer başka bir rivâyette “*Bizim duamıza icabet edilir, onların duasına ise icabet edilmez.*”⁶⁹⁶ buyurmuştur. Gerekçe olarak da Hz. Peygamber, müminlerin hak yolda olduklarını, kâfirlerin ise batıl yolda olduklarını bu sebeple müminlerin dualarının kabul olunacağını kâfirlerin ise kabul olunmayacağını bildirmiştir.⁶⁹⁷ Ayrıca Allah Teâla Kur’ân’da kâfirlerin dualarının boşa çıkacağını bildirmiştir.⁶⁹⁸ Bu nedenle gayri Müslimlerin, Müslümanlar hakkındaki temennilerinin hiç bir etkisi olmayacaktır. Buna bağlı olarak Müslümanların onlara karşı Hz. Peygamber’in öğrettiği şekilde dua etmeleri kendileri için daha uygun olacaktır.

İnanmayanlara karşı nasıl selâm verilmesi konusunda Kur’ân’da pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Bununla ilgili olarak Allah Teâla’nın Firavun’a karşı verilmesini istediği selâm tarzı şöyledir: “*Ona gidin ve şöyle deyin: Şüphesiz biz Rabbinin elçileriyiz. İsrailoğullarını (serbest bırak ve) bizimle gönder. Onlara işkence etme. Sana Rabbinin katından bir mucize getirdik. Selâm, doğru yola uyanlara olsun.*”⁶⁹⁹ Görüldüğü gibi bu âyette selâm, muhataba yönelik verilmemiş, genel bir ifade kullanılarak hidayet üzere olanlar, selâmın kapsamına alınmıştır. Aslında bununla ilgili olarak Hz. Peygamber’in Hirakle’ye gönderdiği mektupta⁷⁰⁰ da aynı selâmı görmekteyiz. İnanmayanlara karşı bu

⁶⁹⁴ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 4/154.

⁶⁹⁵ Buhârî, “İsti’zân”, 22, Müslim, “Selâm”, 11; Tirmizî, “İsti’zân”, 13.

⁶⁹⁶ Buhârî, “Deavât”, 62.

⁶⁹⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 22/116.

⁶⁹⁸ er-Ra’d 13/14.

⁶⁹⁹ Tâhâ 20/47.

⁷⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 127.

şekilde bir selâmın verilmesinin nedeni, selâmın bir dua ve esenlik anlamını barındırması ve mümin olmayanların bunun dışında tutulmak istenmesidir.

Hz. Peygamber, karşısındaki kişi Müslüman olmasa bile katı ve kaba bir üslup tarzını onaylamamıştır. Daha önceden de ifade edildiği gibi Allah, Hz. Musa'yı Firavun'a karşı uyarırken yumuşak bir dille bunu yapmasını istemiştir. Çünkü Müslüman bütün hal ve hareketleriyle İslâm'a örnek olması gerekir. Bu bakımdan karşısındaki kişi Müslüman olmasa bile tatlı bir dille konuşarak İslâm'ın hoşgörüsü dini olduğunu hissettirmesi gerekir.

Müslüman olmayanlara karşı Hz. Peygamber'in onların selâmına karşılık ne tür bir selâm verilmesi hususunda da daha genel bir ifadeyle şöyle buyurmuştur: *“Ehli kitaptan birisi size selâm verdiğinde sizde ona “ve aleyküm” sizin üzerinize olsun, deyiniz.”*⁷⁰¹ Bu rivâyette ehli kitabın nasıl selâm verdiğine değinilmemiş ancak, Hz. Peygamber'in *“sizin üzerinize”* denmesini tavsiye etmesiyle onların olumlu veya olumsuz nasıl selâm verirlerse versin bu şekilde verilen selâmın her ikisine de uygun olacağı bildirilmiştir.

Yine buna benzer olarak Yahudilerle karşılaşıldığında selâmı ilk verenin Müslümanların olmaması gerektiğini bildirmiş,⁷⁰² Yahudilerden birisi selam verince de *“ve aleyküm”* denmesinin yeterli olacağını bildirmiştir.⁷⁰³

Netice itibarıyla sahâbe içinde selâm verme konusunda hatalı ifadeler kullananlar bulunmaktadır. Bu hata bazen Müslümanların birbirlerine karşı verdiği selâmda ortaya çıkarken bazen de gayri Müslimlere karşı mukabelede bulunmak için onların verdiği selâm gibi verildiğinde ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber üslup olarak uyardığı bu tür selâm ifadelerini tashih etmiştir.

3.3.4.3. Methetmek

Hz. Peygamber'in sahâbeye karşı konuşma ile ilgili hatalarını uyardığı bir başka husus daha var ki aslında bu sahadaki uyarıları muhatabı üzme, rencide etmek veya hakaret etmek gibi olumsuz söylem hataları şeklinde olmayıp iyi niyetle söylenen ifadeleri kapsamaktadır. Bu kısımda inceleyeceğimiz konu, methetme ile ilgili söylem ve üsluba yönelik ifade tarzlarıdır. Görünürde uyarılmaması gereken bir konu gibi gözükse de hakikatte methedilen kişiyi kibre sevk etme korkusu olacağından, Hz. Peygamber bu tür söylemleri de uyarmıştır.

⁷⁰¹ İbn Mâce, “Edeb”, 13.

⁷⁰² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 149.

⁷⁰³ İbn Mâce, “Edeb”, 13.

3.3.4.3.1. Sahâbeyi Methetmek

Sahâbenin birbirlerine karşı övgüde bulunduğu rivâyetler incelendiğinde Hz. Peygamber'in söz konusu ifadelere müdahalesi ve methetmenin ardında yatan tehlikeye işaret etmesi, konunun önemini ortaya koymaktadır. Bununla ilgili rivâyetleri şöyle sıralayabiliriz: Abdurrahman b. Ebî Bekre'nin babası rivayet ediyor: Bir adam, Allah Resûlü'nün yanında birisini yüzüne karşı övdü. Bunun üzerine Allah Resûlü defalarca *"Yazıklar olsun! Arkadaşının boynunu keseceksin (helak edeceksin)"* dedi ve sizden biriniz arkadaşını öveceği zaman -eğer bunu mutlaka yapacaksa- şöyle desin buyurdu: *"Falan şahsı şöyle sanmaktayım ama onun hesabını görecektir Allah'tır. Allah'a karşı kimseyi helak etmek istemem. Ancak zahir neyi gerektiriyorsa onu söylerim."*⁷⁰⁴

Nevevî bir kimseyi methetmenin, mutlak olarak yasaklanmadığını belirtir. Methetmenin cevazı veya yasaklanması, şahıstan şahsa göre değişebilmektedir. Methedilen kişi aşırı bir şekilde yüzüne karşı övüldüğünde eğer bir fitneye düşme tehlikesi varsa bu durumda o kimse yüzüne karşı övülmez. Ancak övülen kimse takva sahibi ve akıllı kemâle ermiş ise bu durumda yüze karşı övülmesinde bir sakınca yoktur. Hatta böyle bir kimseyi övmek, o kimsenin başkalarına karşı daha fazla hayrı dokunması gibi maslahatların elde edilmesine sebep olabilir.⁷⁰⁵ Mesela cömert olan bir kimse, eğer yüzüne karşı övüldüğünde kibre düşmeyeceği biliniyorsa methetmek daha iyidir. Çünkü bu kimseleri övmek, yaptığı güzel davranışların daha da artmasına vesile olacaktır. O halde rivâyette yüze karşı methetmenin yasaklanması mutlak manada değil, kişilere özel bir durumdur. Övüldüğü takdirde bir fitne, zarar ve kibir gibi kötülüklere düşeceği zannedilen kimseler methedilmemelidir. Bunun dışında övüldüğü takdirde duruşunu değiştirmeyen ve herhangi bir kibir ve fitneye düşmeyeceği bilinen kimseleri, farklı güzel sonuçları doğurması düşüncesiyle yüzüne karşı methetmekte bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır.

Buna benzer bir başka rivâyette şudur: Ebû Musa'dan naklolunduğuna göre bir gün Hz. Peygamber bir adamı yüzüne karşı çok öven ve metheden birisini işitti ve şöyle buyurdu: *"Adamı helak ettiniz, sırtını kestiniz."*⁷⁰⁶

Aynî, yukarıdaki hadisin açıklamalarına paralel olarak şu açıklamaları yapmaktadır: Buhârî'nin açmış olduğu bab başlığında kerâhatin methetmede aşırısı

⁷⁰⁴ Buhârî, "Şehâdât", 16; Müslim, "Zühd", 66; İbn Mâce, "Edeb", 36; Ebû Dâvûd, "Edeb", 10.

⁷⁰⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 18/126.

⁷⁰⁶ Buhârî, "Şehâdât", 17; Müslim, "Zühd", 67.

kaçılması ibaresi, normal bir şekilde methetmenin yasaklanmadığını göstermektedir. Ayrıca methedilen kişinin helak olmasının anlamı, başkaları tarafından övülen kişi bu duruma aldanır ve kendisini o mertebede zanneder. Sonrasında kibre düşer ve helake sürüklenir.⁷⁰⁷ Rivâyette yer alan “*Adamın sırtını kestiniz.*” İfadesi, hakiki anlamda olmayıp mecaz anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in buna benzer farklı hadislerinde de mecaza başvurduğu görülmektedir.⁷⁰⁸

Methetme ile ilgili diğer rivâyetler de incelendiğinde aralarında çok fark bulunmamaktadır. Burada biraz önce zikredilen hadislerle benzer diğer rivâyetleri de şu şekilde sıralayabiliriz: Muaviye, Hz. Peygamber’den şöyle işittiğini haber verir: “*Methetmekten sakının, çünkü methetmek kesmektir.*”⁷⁰⁹ Çünkü övülen kişi bu sözlerle aldanır. Hz. Peygamber’in diğer bir rivâyette buyurduğu: “*Adamı helak ettiniz, sırtını kestiniz.*” hadisin içerdiği anlamla eş değer olup onun helak olmasına sebep olmaktadır.⁷¹⁰

Hz. Peygamber, metheden kişileri uyarırken bunun zararlarından bahsettiği gibi öven kimselere tepki verilmesi gerektiğini bildirerek bu anlamda farklı bir metot tavsiye ettiği de olmuştur. Ebû Mâmer anlatıyor, bir adam kalkıp Ümerâ’dan bir emîri övmeye başladı. Bunun üzerine Mikdad öven adamın yüzüne toprak serpmeye başladı ve Allah Resûlü’nün “*Öven kimselerin yüzlerine toprak serpilmesini emrettiğini*”⁷¹¹ bildirdi.

Bazıları Hz. Peygamber’in bu hadisini zahiri anlamında değerlendirmişler ve öven kimselerin yüzüne toprak serpmişlerdir. Bazıları ise hadisin ifade ettiği mananın mecaz olduğunu, öven kimselerin ayıplanması gerektiğini ve talep ettikleri şeylerin verilmemesi gerektiğini zikretmişlerdir.⁷¹² Çünkü öven kimselerin âdeti, onlardan mal talep etmek ve yanlarında konum verilmesi beklentisi içerisinde olmaktadır.⁷¹³

3.3.4.3.2. Hz. Peygamber’i Methetmek

Hz. Peygamber, sadece sahâbenin birbirlerine karşı övmelerine müdahale etmemiş, bazen kendisini övenleri de uyarmıştır. Daha önce Allah’a ait olan bazı kelimeleri insanlara kullananlara karşı uyarılarını dile getirdiğimiz hitap başlığı altında ele aldığımız şu rivâyeti, burada da zikretmek yerinde olacaktır. Mutarrıf, babasından naklen anlatıyor: Âmir oğullarının elçisiyle birlikte Allah Resûlü’nün yanına gittik ve

⁷⁰⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 13/239.

⁷⁰⁸ Bayraktutar, *Hadislerde Mecâzî Anlatım*, 141.

⁷⁰⁹ İbn Mâce, “Edeb”, 36.

⁷¹⁰ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, 2/407.

⁷¹¹ Müslim, *Zühâd*, 68; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10.

⁷¹² Nevevî, *el-Minhâc*, 18/128.

⁷¹³ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, 2/407.

'Sen bizim seyyidimizsin!' dedik. Bunun üzerine Allah Resûlü "*Seyyid, Allah'tır*" cevabını verdi. Bu sefer '*Sen bizim en faziletlimizsin ve ikram etmede en büyüğümüzsün*' dedik, Allah Resûlü şöyle buyurdu: "*Söylediğiniz şeylerin bir kısmını söyleyin (bazılarını söylemeyin) şeytan sizi kendi yoluna sürüklemesin.*"⁷¹⁴

Hiz. Peygamber'e karşı bu ifadeleri kullananlar, seyyid hitabının nübüvvete has kişiler için kullanıldığını düşünüyorlardı. Kendileri de başlarında bulunan yöneticilerine karşı bu şekilde tazimde bulunuyor ve onlara boyun eğiyorlardı.⁷¹⁵ Aynı hitabı Hiz. Peygamber'e de kullanmak isteyince uyarıldılar ve aslında câhiliye döneminden kalma bu âdetinde yanlış olduğunu öğrenmiş oldular. Mesela Kur'ân'da Allah Teâla, Rasûlü'ne hitâben "Ey Nebî! Ey Rasûl!" İfadesini kullanmıştır. Allah Resûlü, kendisine bu sıfatların kullanılmasını uygun görmüştür.⁷¹⁶

Hiz. Peygamber, kendisini övenlerin methetmede aşırıya kaçanları da şu şekilde uyarmıştır. "*Hristiyanların İsa b. Meryem'i övdüğü gibi beni övmeyiniz. Ben, sadece Allah'ın kuluyum. Bana Allah'ın kulu ve Resûlü deyiniz.*"⁷¹⁷

Aynı'ye göre rivâyette yer alan (Lâ tüdrûnî) ifadesinin anlamı batıl bir yolla birini övme anlamına gelmektedir. Ayrıca övmeye aşırıya kaçmaktır. Yine bu kelimenin anlamında methederken sınırı aşmak ve yalan söylemek manaları da yer almaktadır. Hiz. Peygamber'in överken Hristiyanları örnek göstererek, onların İsa'ya (a.s.) ilahlık atfederek hitaplarında aşırıya kaçtıklarını dile getirmiş ve aynı hataya ashâbının da düşmemesini istemiştir. Hiz. Peygamber bu hadisiyle tevâzusunu ortaya koymuş ve nefisini hiçe saymıştır.⁷¹⁸ Ayrıca rivâyetin devamında yer alan "*Bana Allah'ın kulu ve Resûlü deyiniz.*" ibaresini, Hristiyanların Hiz. İsa'ya karşı insanüstü varlık atfetmelerine karşı söylenmiş bir ifade olarak da anlamak mümkündür.

Geride zikredilen rivâyetlerden hareketle Hiz. Peygamber, kendisini öven herkesi uyarmamıştır. Sahâbe içinde Hiz. Peygamber'e olan sevgisinden dolayı O'na övgü dolu sözler söyleyenler de vardı. Mesela K'ab b. Zuheyr (r.a), Hiz. Peygamber'in huzurunda Onu metheden meşhur "Banet Suad" kasidesini okuyunca daha önce kendisini hicvettiğinden dolayı ölüm fermanını verdiği K'ab'ı hem bağışlamış, hem de ona cübbesini giydirmiştir.⁷¹⁹ Yine buna benzer Hassân b. Sâbit el-Ensârî, Hiz. Peygamber'i

⁷¹⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 10.

⁷¹⁵ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 13/236.

⁷¹⁶ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/112.

⁷¹⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/23.

⁷¹⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 16/37.

⁷¹⁹ İsmail Bozkuş-Mustafa Öncü "Sahabe-i Kirâm'ın Peygamberimize Methiyeleri", *Dicle*

şu sözlerle övmüştür: *‘Her ne kadar beni kınasanız da onu öveceğim. Malım ve ailem ona fedadır. Ona itaat ederiz. Onu başka biriyle denk tutamayız. O gecenin karanlığında yol gösteren yıldızdır.’*⁷²⁰

İnsanlar genelde beklenti içinde bulunacağı kişiler hakkında övgüde bulunarak methetmede aşırıya kaçarlardı. Hz. Peygamber’in uyardığı alan burasıdır. Bir de teşekkür etmek vardır ki bunu methetmekten ayırmak gerekir. Teşekkür etmek, bilindiği gibi kendisine yapılan bir iyiliğe karşılık şükranlarını sunmaktır. Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin de yaptığı güzel bir davranıştır. Ancak methetmede muhatapta olmayan özellikleri de dile getirme olduğu için övülen kişiyi kibre sevk etme tehlikesinde dolayı Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

Netice itibarıyla Hz. Peygamber’in söylem hatalarını uyardığı yerlerden birisi olan methetme, kesin olarak yasaklanmamıştır. İlgili rivâyetlerden yola çıkarak şu sonuca varılabilir. Hz. Peygamber’in uyardığı kısım, kibirleneceği zannedilen kişiyi yüze karşı övmek, övgüde aşırıya kaçmak ve övülen kimsede olmayan vasıflarla kendisini methetmedir. Yoksa takva sahibi bir kimse övüldüğü takdirde eğer kibirlenmeyecekse bu durumda övmenin bir sakıncası olmayacaktır. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in uyardığı kişiler genelde yüze karşı öven kimseler olmuştur. Dolayısıyla bir kimseyi arkasından övmek, o kişiyi kibre sevk etmeyeceğinden methetmede bir sıkıntı yoktur.

Araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden bu bölümde genel bir değerlendirme yapacak olursak Hz. Peygamber’in sahâbeden bazı kişilerde müşahade ettiği hatalı söylem ve üsluplarını tashihi ile ilgili i’tikat, ibadet ve ahlâka dair hemen hemen tamamına yönelik rivâyetler incelenmiştir. Söz konusu hataların işlenmesine olanak sağlayan etkenler kimi zaman câhiliyeden kalma adetler olmuş, kimi zaman da bilgi eksikliğinden kaynaklanan sebepler etkili olmuştur. Bazen bu tür söylem ve üslup hatalarının işlenmesinde nefsânî duyguların ve nezâket eksikliğinin etki ettiği görülmüştür.

Söz konusu işlenen hatalar içinde belki de en önemli olanı i’tikat alanıdır. Zira geçmişlerinde efendi-köle anlayışının yerleştiği ve uygulandığı bir toplumda köle olanların efendilerine karşı Allah için telaffuz edilen Rabb gibi ifadeleri kullanmaları, konunun inançla ilgisini ortaya koymaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber, Rabb ve kul gibi ifadelerin insanların birbirleri arasında kullanılmasını hoş görmemiştir. Bunun

⁷²⁰ *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Elazığ 2015), 163.
Bozkuş- Öncü “Sahabe-İ Kirâm’ın Peygamberimize Methiyeleri”, 179.

yanında yine câhiliye adetlerinden birisi olan atalara ve putlara karşı edilen yeminler de inancı etkileyen diğer bir faktördür. Özellikle karşılaşılan birtakım sorunlar karşısında muhatabı tekfir etmek ise inanca etki eden farklı bir söylem hatasıdır. Dolayısıyla müminlere tevhid inancını tam anlamıyla aşılama isteyen Hz. Peygamber, ashâbına inançlarını zedeleyecek söylem ve üsluplarına dikkat etmeleri gerektiğini bildirmiş bu tür konuşmalardan vazgeçmelerini istemiştir.

Hz. Peygamber'in uyarıda bulunduğu diğer bir konuda dua edenlerin gerek hatalı veya eksik istekte bulunmaları gerek dua âdâbına riâyet etmemeleridir. Müminlerin günlük yaşantılarının bir parçası olan dua etmenin belli başlı âdâbı ve kuralları bulunmaktadır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde Allah'a karşı bazen hatalı istekte bulunmakta bazen de duasının kabul olunmadığını düşünerek ümitsizliğe düşmektedir. Hz. Peygamber dua etme konusunda şahit olduğu hatalı istekleri uyararak sahâbeyi rahatlatmış ve yapılan bütün duaların mutlaka kabul olunacağını veya kendisine farklı şekilde fayda sağlayacağını bildirmiştir. Hastalık anında ölümün temenni edilmesini işittiği zaman ise hemen müdahalede bulunarak bunun çok yanlış bir dua olduğunu dile getirmiştir. Hz. Peygamber'in dua ederken hatalı istekte bulunanlara karşı uyarıları ve tashihi, aslında kendisinin dua ederken sevap işlediğini uman fakat aleyhine sonuçlanacak talepte bulunan kişileri engellemiş olmasına yöneliktir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber söz konusu dua edenlerin hatalarını zikretmemiş olsaydı ettiği duadan dolayı bir hayra ulaşacağını zanneden kişi zarara uğramış olacaktı. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber'in uyarıları ve tashihi, hata işleyenlerin hatasını ortaya çıkarmaya yönelik olmamış aksine onların faydalarına yönelik bir düzeltme ve eğitime girişi olmuştur.

İnsanın günlük hayatta en fazla hataya düştüğü yer ise hiç şüphesiz ahlâka dair söylem ve üslup hatalarının işlenmesidir. Lânet etmek, sövmek, hakaret etmek gibi olumsuz pek çok söylem hataları çok yaygın olarak işlenmektedir. Bunun yanında izin isteme âdâbı, selâm verme ve methetme gibi aslında olumlu gibi görünen ancak uygulama olarak Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in yaşantısına zıt olan çok sayıda söylem ve üslup hataları da yine Hz. Peygamber tarafından tashih edilmiştir. Bu son bölümde ele alınan söylem ve üslup hataları diğerlerine nazaran bugün de işlenmektedir. Çünkü insanlar artık efendi-köle yaşantısının olmadığı bir çağda yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde telaffuz edilen Rabb veya kul ifadeleri bugün söylenmemektedir. Yine aynı şekilde yemin, putlara veya atalara edilmemekte sadece Allah adıyla yerine getirilmektedir. Ancak sövme, hakaret etme ve beddua etmek gibi pek çok söylem hataları bugünde yaygın olarak işlenmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in sövme ile ilgili

uyarıları bugün yaygın olarak kullanılan sövme ifadeleri ile birebir örtüşmemiş olsa da sonuçta olumsuz anlam taşıdığından dolayı uzak durulması gerekir.

Son olarak Hz. Peygamber'in sahâbeden bazı kişilere yönelik söylem ve üslup hatalarını tashihi konu olarak her ne kadar Hz. Peygamber dönemine ait bir araştırma gibi gözükse de aslında bunun böyle olmadığı aşîkârdır. Söz konusu uyarıların muhatabı, aynı zamanda Hz. Peygamber'in vefatından bugüne kadar hatta kıyamete kadar süregelen müminlerdir. Zira İslâm sadece Hz. Peygamber'e ve yaşadığı döneme has indirilmemiş, aksine kıyamete kadar varlığını devam ettirecek evrensel bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in uyarıları o dönemde yaygın olarak işlenen söylem ve üslup hatalarıdır. Günümüzde işlenen söylem ve üslup hataları ise o dönemdekinden farklılık arz etmektedir. Bunun böyle olması sonucu değiştirmeyecektir ve aynı uyarılar günümüz içinde geçerliliğini koruyacaktır.

SONUÇ

Hız. Peygamber, sahâbe içinde bazı kişilerin söylem ve üslublarına yönelik hatalarını tashih etmiştir. Söz konusu hataların bir kısmı câhiliyeden gelen bir adet olan ve dillerinde alışkanlık haline getirdikleri söylem hataları olurken bir kısmı da ifade ederken kullandıkları konuşma tarzı olan üslup hataları olmuştur. Hız. Peygamber'in söz konusu hataları tashih etmesi, uyardığı hatalı ifadeler yerine uygun olan ifadeleri değiştirmesidir. Hız. Peygamber kimi zaman kendisinin şahit olduğu söylem ve üslup hatalarını tashih etmiş, kimi zaman kendisine şikâyetle bulunan kişilere karşı hatayı işleyeni yanına çağırıp uyarmış kimi zamanda toplumda birden fazla kişilerin aynı söylem ve üslup hatalarına düşmelerinden dolayı genel bir uyarı yapmıştır.

Hız. Peygamber, Kur'an'ı yaşayan ve yaşatan bir rehber olduğundan sahâbeyi bilmedikleri konuda eğittiği gibi bazen de Peygamberliğin yüklediği misyon gereği onlarda müşahade ettiği hataları düzeltmeyi ihmal etmemiştir. Bunu yaparken de asla uyarma konusunda taviz vermemiş, onları güzel bir üslupla uyarmış ve doğrusunun da ne olduğunu göstermiştir. Çünkü Hız. Peygamber'in hatalar karşısında susması, ikrar anlamına geleceğinden, bir nevi bu hataları onaylamış sayılacaktır. Bu nedenle Hız. Peygamber, söz konusu hataları tashih etmiştir.

Sahâbe arasında bazı kişilerde meydana gelen söylem ve üslup hatalarının tashihi, sadece Hız. Peygamber'in uyarılarından ibaret değildir. Aynı zamanda Kur'an'da söylem ve üslup hatalarına yönelik pek çok örnek mevcuttur. Allah Teâla, peygamberlerine yönelik kaba konuşma şekillerini uyarmıştır. Bunun yanında insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde dahi üslup hatalarına karşı Kur'an'ın ciddi uyarıları olmuştur.

Sahâbe, Hız. Peygamber'e ilk inanan kişiler olmakla birlikte beşer olmaları hasebiyle zaman zaman hataya da düşebilen insanlardır. Çünkü onlar, İslâm öncesi farklı inançlara inanan ve bu sebeple içli dışlı yaşadıkları pek çok yanlış uygulamaları yapan kişilerdir. Böyle olunca da ister istemez bazı hatalara düşmeleri imkân dâhilindedir. Burada önemli olan hatanın yapılması değil, uyarıldıklarında o hatada ısrar etmeyip dönmeleridir.

Konu ekseninde incelendiğinde Hız. Peygamber, sahâbeyi inanca etki eden konulardan günlük yaşam diline ve pek çok konuda söylem ve üsluplarını uyarmış ve tashih etmiştir. Tespitlerimize göre Hız. Peygamber'in uyarıları daha çok ahlâk, muâmelât ve sosyal hayata yönelik hataların tashihiye yönelik konularda yoğunlaşmaktadır. Bunda insanların en fazla içli dışlı olduğu yerin ahlâk ve sosyal hayat olmasının etkili olduğu

söylenebilir. Zira insanlar günlük hayatta olumsuz durumlarla karşılaştıklarında lânet ve bedduaya yeltenmesi, sövmesi, hakaret etmesi, birisiyle karşılaştığında selâm vermesi gibi söylem ve üslup ifadeleri daha fazla vuku bulmaktadır. Bundan dolayı da bu tür durumlarla karşılaştığında eğer dinî bir hassasiyeti veya toplumsal âdâba riâyet etme düşüncesi yoksa söylem ve üslup hatalarını işleyebilmektedir.

Söylem ve üslubun Allah katında sorumluluk ifade etmesi, konunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde sahâbe içinde söz ve üslup hatasını işleyenler olduğu gibi bugün de benzer hatalara düşülebilmektedir. Öyleyse sahâbe Hz. Peygamber'in uyarılarına kulak verip nasıl hatalarından döndüler ise bugün aynı hatalara ısrarcı davranılmaması gerekir. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus daha vardır ki o da tashihe muhatap olan sahâbenin söylem ve üsluba yönelik hataları kasıtlı bir şekilde yapmamaları ya da geçmişten gelen İslâm öncesi adetlerinden gelen alışkanlıktan dolayı yerine getirmeleri gerçeğidir. Sahâbe söylem ve üslup hatalarını bir hata olarak görmedikleri başka bir ifadeyle telaffuz ettikleri sözlerin herhangi dinî sorumluluk yüklemedikleri düşüncesiyle bu tür hataları işlemekteydiler. Zaten Hz. Peygamber'in uyarılarından sonra genel itibariyle aynı hataları tekrar etmemişlerdir.

Çalışmamızın ana gayelerinden birisi olan sahâbenin söylem hatalarının ortaya çıkarılarak bugün için işlenen benzer hataların yeniden tekrar edilmemesi bağlamında getireceği sonuç önem arz etmektedir. Sahâbenin söylem ve üslup olarak işledikleri alanlar tespit edilerek Hz. Peygamber'in çözüm önerileri bugün için de aynı değeri korumaktadır. Ancak bizimle sahâbe arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Sahâbenin yaşantısı İslâm öncesi ve sonrası olarak vuku bulması ve bu nedenle de hatalarının arkasında yatan sebebin bilgisizlikten kaynaklanması ile bugün işlenen hataların bilerek yapılması elbette aynı değerlendirilmemesi gereken bir husustur. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte İslâm'ın kemâle ermesi, Müslümanların işledikleri hataların ya câhillik sebebiyle ya da ilgisizlikten dolayı işlendiğini göstermektedir. İşlenen hataların sürekli tekrarlanması, çözüm için araştırma yapılmaması, dinin hükümlerinin öğrenilmemesi ve İslâmî bir üslupla değil de gelenek-göreneklere göre konuşmada ısrar edilmesi bizi sahâbeden ayıran en önemli eksiklerimizdir.

Hz. Peygamber görmüş olduğu konuşmaya yönelik hatalar konusunda genel bir çerçeve çizmiş, hataları ortaya çıkarmış ve doğrusunu öğretmiştir. Hataların tek tek neler olduğundan çok hangi alanları kapsadığını bilmek benzer hataların çözümünde yardımcı olacaktır. Bu sebeple bu araştırmada ele alınan konular ve örneklerin tashihi ve

tekrarlanmaması birer numune olup benzerlerinin işlenmesi durumunda aynı uyarılar ve tashihler geçerliliğini korumaktadır. Kısaca olumsuz anlam taşıyan tüm ifadeler uyarı kapsamına girmektedir. Öyleyse bugün çok yaygın olarak kullanılan argo ifadeler, sövme, hakaret, rencide edici tüm söylem ve üsluplar Hz. Peygamber'in uyarılarının altına girmektedir.

Netice olarak Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine yüklediği peygamberlik vazifesinin bir gereği olan tebliğ, tebyin ve tezkiye gibi görevlerini icra etmiş, kendisine tâbî olanları, Kur'ân ve Sünnetin çizdiği profilde kâmil bir mümin olmaları için gayret göstermiştir. İnsanlar sadece fiili olarak hata işlememekte aksine söz olarak daha fazla hataya düşmektedir. Çünkü insan her zaman konuşmaya muhtaç bir varlıktır. Bu nedenle hayatın akışı içinde karşılaşılabileceği bütün olumsuz konuşmaları fark ederek doğrusunu öğreten Hz. Peygamber, sonraki nesiller için de rol model olacak bir toplum inşa etmiştir.

Kaynakça

- Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah. *el-İstizkâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Abdulganî el-Karabâği, Thk. Abdulkâdir Kabdan. *Şerhü'l-Muhtâr*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017.
- İbn Battâl Ebû'l-Hasan Ali b. Halef. *Şerh-u Sahîhi Buhârî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Ali Yıldırım. "Din Dili Dini Dil Ayrımı". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (2016), 324-330.
- Arslan, İhsan. "Sahâbe'nin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2012), 119-149.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İfav, 2015.
- Ayhan, Ziya Kazıcı-Halis. "Tâlim ve Terbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/515-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Başoğlu, Tuncay. "Ta'zîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/198-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bayraktar, İbrahim. *Edebi ve İlmî Açından Hadis*. İzmir: Işık Yayınları, 1993.
- Bayraktutar, Muammer. *Hadislerde Mecâzî Anlatım*. Ankara: Yayınevi Yayınları, 2010.
- Bayraktutar, Muammer. "Kur'ân Bağlamında Hz. Peygamber'in Tezkiye Görevi Ve Yetkisi". *Akademik Platform İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (2022), 252-276.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bozgöz, Faruk. "Dilin Kaynağı ve İlk Dil Problemi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2003), 24-37.
- Bozkurt, Nebi. "Lâkap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/67. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Budak, Ali. "İslâm Araştırmalarında Tenkit Âdâbı". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2013: 93-107.
- Buladı, Kerim. "Kur'ân Perspektifinden Tebliğ -Usûl ve Kapsam Üzerine Bazı Mülâhazalar-". *Diyanet İlmî Dergi*, (2022), 897-928.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepler Tarihi*. Ankara: DİB. Yayınları, 2016.

- Coşkun, Selçuk. *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İfav Yayınları, 2014.
- Çağrııcı, Mustafa. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. "Da'vet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- Delice, Ali. "Asr-ı Saadet, Hulafâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları". *Ekev Akademi Dergisi*, 1999: 165-183.
- Doğru, Erdiñç. "Câhiliye Dönemi Dil ve Üslup Özelliklerinin Erken Dönem Kur'ân Sûrelerindeki İzdüşümleri". *Araştırma Makalesi*, 2020: 361-379.
- Durmuş, İsmail. "Tevriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Durmuş, İsmail. "Üslûp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn-i Ebî. *es-Sumt ve âdâbi'l-Lisan*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410.
- Ece, Abdurrahman. "Bana Cevâmiu'l-Kelim (Özlü Sözler) Verildi Hadsinin Tahlili". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (2019), 58-89.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Müsnedü'l-İmâmi'l-Dârimî (?)*. ty.
- el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dar'u Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bari bi şerhi sahihi'l-Buhari, thk.Muhammed Fuad Abdu'l-Baki*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1389.
- el-Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi*. Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâs, ty.
- el-Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib. *Avnü'l-Ma'bûd*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- el-Bağdâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn. *el-Esmâ ve's-Sıfât*. Cidde: Mektebetü's-Süvâdî, 1413/1993.

- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer. *Envârü 't-tenzîl ve esrârü 't-te 'vîl*. Beyrut: Dâru İhya Tûras, 1418.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî* . Şam: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve 't-Tebyîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1423.
- el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Ahkâmü 'l-Kur 'ân*. Beyrut: Dâru İhya Tûrâs, 1405.
- el-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Garîbü 'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Kayyım. *Zâdü 'l-me 'âd fî hedyi hayri 'l- 'ibâd*. Beyrut: Dâr'u Atâatü'l-İlim, 1440.
- el-Cezerî, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *Üsdü 'l-ğâbe fî ma 'rifeti 's-sahâbe*. Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamîd b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi 'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ty.
- el-Haccâc, Ebu'l-Huseyn Müslim b. *el-Câmiu's-sahîh, thk. Muhammed Zihni Efendi*. Türkiye: Dâru't-Tabâati'İlmiyye, 1334/1916.
- el-İsfahânî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek. *Müşkilü 'l-hadîss ve beyânüh*. Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1985.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî Garîbi 'l-Kur 'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- el-Kahtânî, Saîd b. Ali. *Âfâtü 'l-Lisan fî Dav 'il Kitâbi ve 's-Sünneti* . Riyad: Matbaatü Sefîr, 1431.
- el-Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü 's-sârî li-şerh-i Sahîhi 'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ Emiriyye, 1323.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur 'ân*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te 'vîlâtü 'l-Kur 'ân* . Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- el-Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanifiyye, 2018.
- el-Mervezî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned* thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Daru'l- Hadis, 1416/1995.
- el-Mübârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm. *Tuhfetü 'l-Ahvezî bi şerh-i Câmi' t-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,, ty.

- el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn. *Feyzu'l-Kadîr Şerhi'l-Camiî's-Sağîr*. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyeti'l-Kübrâ, 1356.
- el-Yahsubî, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fî şerhi Sahîh)i Müslim*. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419.
- el-Yemânî, Abdurrahman Muâllimi. *Kitâb-u Usûli Tahsili'l-İlim*. Dar'u Âlemi'l-Fevâid, 1434.
- en-Nemerî, Ebû Ömer b. İbn Abdülber. *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta min-el-meânî ve'l-Esânîd*. Londra: Müessesetü'l-Furkan, 1439/2017.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. Beyrut: Müessese Risâle, 2001.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-Tenzîl ve hakâiku't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Eren, A. Cüneyt. "Kur'ân Metninin Üslup Özellikleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi Yayınları*, (2014), 867-900.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dar'u İhya Tûras, 1420.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *el-Mevârîs fî's-Şerîati'l-İslâmiye*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2015.
- es-Sâbûnî, Nûreddin. *Mâturîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Toplaoglu. İstanbul : İfav Yayınları, 2018.
- es-Saîd, Yûsuf b. Muhammed. *Kitâbu Bahsi Ukadiyyin fî Lafzi's-Seyyid*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424/2004.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as. *Sünen-i ebî Dâvûd*. Beyrut: Müessesetü-Risale, 1438.
- es-Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ty.
- Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'İlmiyye, 1442/2021.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Abdullah. *Neylû'l-Evtâr min Esrâri Müntekâ'l-Ahbâr*. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Mekke: Daru't-Terbiye ve't-Türâs, 1422/2001.

- et-Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Daru'l- Garbi'l- İslâmî, 1417/1996.
- Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Görgün, Tahsin. "Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu". *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Araştırmaları Merkezi Yayınları* (2015), 177-203.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto, 2020.
- Gülsüm Songül Ercan, Pınar Danış. "Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi" *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 530.
- Hacımüftüoğlu, Esra. "Kur'ân-ı Kerim'de Müminlerin Ağız ve Söz Disiplini" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 210-243.
- Hallâf, Abdü'l-Vehhâb. *İlm-ü Usûlü'l-Fıkıh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011.
- Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû. *el-Cerh ve 't-ta'dîl*. Hindistan: Dâiretü'Meârifî Osmaniyye, 1271/1952.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-. *Me'âlimü's-Sünen*. Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.
- Heyet, Akademik. *Hadislerle İslam*. Ankara: DİB. Yayınları, 2013.
- Hadislerle İslam*. Ankara: DİB. Yayınları, 2013.
- Hilâl, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel b. *Fedâilü's-Sahâbe*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Hindistan, Halîl Ahmed Sehârenfûrî. *Bezlü'l-Mechûd*. Hindistan: Dirâsetü'l-İslamiyye, 1427.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Saâdât, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs* Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979).
- İbn Hacer el-Askalanî. *El- Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idi'l-mesânîdi's-semâniye*. Beyrut: Dâru'l-Âsime, 1419.
- İbnü's-Salâh, Osmân b. Abdurrahmân Ebû Amr. *Mukaddimeti İbni's-Salâh* . Suriye: Dâru'l-Fikir, 1406/1986.
- İsmail Bozkuş, Mustafa Öncü. "Sahabe-İ Kirâm'ın Peygamberimize Methiyeleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015), 159-195.
- İyâz, Kâdî. *Şifâ-i Şerif, Tercüme: Naim Erdoğan- Hüseyin S. Erdoğan*. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.

- Kallek, Cengiz. "Simsar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/215-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Karagöz, İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB. Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin. "Asabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kazan, Ramazan. *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013.
- Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. Beyrut: Dar'u Taybe, 1420/1999.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *Feyzu'l-Bârî Alâ Sahihî Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2009.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Laşin, Musa Şahin. *Fethu'l-Mun'im Şerh-i Sahihî Müslim*. Beyrut: Daru's-Şurûk, 1423.
- M. Hayri Kırbaçoğlu. *İslam Düşüncesinde Sünnet Eleştirel bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam. *el-Muvatta', nşr. Mahmûd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.
- Manzur, İbn Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dar'u Sâdır, 1414.
- Muhammed b. Abdü'l-Hâdî es-Sindî. *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrut: Daru'l-Ceyl, ty.
- Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *eş-Şemâil*. Beyrut: Dâru İhya Türâs, 1417.
- Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mustafa Sıbai, çev.Kamil Tunç, İstanbul,. *İslâm Hukunda Sünnet*. İstanbul: Şura Yayınları, ty.
- Nesim Sönmez. "Câhiliye Döneminde Hitabet". *e- Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* (2016), 820-840.
- Nevevi, Ebu Zekerîya Muhyiddin Yahya ibn şeref. *el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim*. Beyrut: Daru İhya'i Türâs, 1392.

- Nûreddin es-Sâbûnî, çev. Bekir Topaloğlu. *Mâtûrîdiyye Akaidi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- Osman b. Abdurrahman Ebû Amr ibn Salâh. *Mukaddimetü İbni Salâh*. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Önal, Mehmet. "Edebî Dil ve Üslûp". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2008), 23-47.
- Önal, Recep. "Kur'ân'daki Nebi-Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım". *Kelam Araştırmaları* (2013), 329-350.
- Öncü, İsmail Bozkuş-Mustafa. "Sahabe-İ Kirâm'ın Peygamberimize Methiyeleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015), 159-195.
- Özcan, Murat. "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında Şiir Sanatı". *Eskiye Dergisi* (2007), 107-111.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Selahaddin Polat, Habil Nazlıgöl, Süleyman Doğanay. *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*. İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*. İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- Shamshiyev, Ozat. *Hanefî Mezhebinde Tashîhu'l-Ukûd Teorisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Sönmez, Mustafa. "Peygamberlerin Tebliğ Sıfatı ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rölü". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (2011), 277-298.
- Teceli Karasu, Mahsum Aytepe (ed.). *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü Ve Tahammül Ahlâkı-II (Klasik Dönem VII-XII. Asırlar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Temizer, Aydın. "Kur'ân'da Rab Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013: 39-66.
- Toplaoğlu, Bekir. "Mevlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/440-441. Ankara: TDV Yayınları, 2004).
- Uysal, Şule Yüksel. *Hiz. Peygamber ve Sözün Dönüşümü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Yaşar, Fatma Tunç. "Âdâb-ı Muâşeret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/34-36. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Lânet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/101-102. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fasık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/202-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yıldırım, Muhammed Emin. "Hz. Peygamber'in Eğitim Metodlarından 'Tâlim' Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyer Araştırmaları Dergisi* (2017), 148-165.
- Zeyd, Bekir b. Abdullah Ebû. *Mu'cemu'l-Menâhî'l-Lafziyye*. Riyad: Daru'l-Âsime, ty.

